

İRAN ÇALIŞMALARI DERGİSİ
The Journal of Iranian Studies

Cilt: 2, Sayı: 1, 2018
Vol: 2, No: 1, 2018

ISSN: 2536-5029

SAKARYA

ORMER
Ortadoğu Enstitüsü
معهد الشرق الأوسط
Middle East Institute
پژوهشگاه خاورمیانه

İnan Çalışmaları Dergisi

The Journal of Iranian Studies

ISSN: 2536-5029

Yayın dili: Türkçe- İngilizce- Farsça

İnan Çalışmaları Dergisi yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı iki hakemin, gerekli görüldüğü takdirde üçüncü bir hakemin değerlendirmesi ve yayın kurulunun nihai onayıyla yayımlanır. Yayın kurulu, araştırma makaleleri dışındaki yazılan (sempozyum, kongre haberleri, kitap tanıtımları vb.) bizzat inceleyip hakeme göndermeden doğrudan kabul ve red kararı verebilir.

İnan Çalışmaları Dergisi

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Tel: (+90) (264) 2953604 **Faks:** (+90) (264) 2953676

Erişim: irandergi@sakarya.edu.tr

Dergide yayınlanan yazılarda fikirler yalnızca yazar(lar)ına aittir. Dergi sahibini, yayıncıyı ve editörleri bağlamaz.

Tasarım-Baskı Hazırlık: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 431 54 83

Baskı: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Tel: 0312 341 47 48

The Journal of Iranian Studies
İran Çalışmaları Dergisi

ISSN: 2536-5029

Publishing Languages: Turkish- English- Persian

The Journal of Iranian Studies is a peer-reviewed journal, which is published twice a year. The papers sent to the journal are reviewed by at least two referees (if necessary a third referee will also review the articles) and after their approval, they will be sent to the editorial board before being published. The editorial board has right to accept or reject submissions that are papers of symposium, congress, news or book introductions etc. without the evaluation of an expert of the board.

The Journal of Iranian Studies

Sakarya Üniversitesi Esentepe Kampüsü 54187 Serdivan/SAKARYA

Tel: (+90) (264) 2953604 **Faks:** (+90) (264) 2953676

E-mail: irandergi@sakarya.edu.tr

The views expressed in The Journal of Iranian Studies bind exclusively their authors.

Graphic-Design: Karınca Ajans

Dr. Mediha Eldem Sok. 56/1 Kızılay-Ankara Tel: 0312 431 54 83

Printing: Eflal Matbacılık

Zübeyde Hanım Mah. Kazım Karabekir Cad. No: 95-1A Altındağ - Ankara

Phone: 0312 341 47 48

İran Çalışmaları Dergisi

The Journal of Iranian Studies

Derginin Sahibi Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü adına Ahmet Yeşil,
Owner of the Journal Ahmet Yeşil on behalf of Middle East Institute of Sakarya University

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü / Managing Editor

Ahmet Yeşil

Editörler / Editors

Ahmet Yeşil, Mustafa Şeyhmus Küpeli

Yardımcı Editörler / Assistant Editors

Müberra Dinler, Zana Baykal

Kitap Tanıtım Editörü / Book Review Editor

Ayşe Sosar

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kemal İnat (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Yaşar Sarıbay (Uludağ Üniversitesi), Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün (Maltepe Üniversitesi), Prof. Dr. Derya Örs (T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı), Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi), Doç. Dr. Bünyamin Bezci (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Tuncay Kardeş (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Yıldırım Turan (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sedat Baran (Batman Üniversitesi).

İran Çalışmaları Dergisi Google Scholar, Index Copernicus, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Journals Directory, Directory of Indexing and Impact Factor, International Institute Of Organized Research (I2OR), Journal Factor, Scientific Indexing Services, idealonline, Arastirmax ve İSAM tarafından taranmaktadır.

Journal of Iranian Studies indexed by Google Scholar, Index Copernicus, Eurasian Scientific Journal Index, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), Journals Directory, Directory of Indexing and Impact Factor, International Institute Of Organized Research (I2OR), Journal Factor, Scientific Indexing Services, idealonline, Arastirmax and İSAM.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written consent of the editors.

İran Çalışmaları Dergisi *The Journal of Iranian Studies*

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Arif Bilgin (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Ahmet Uysal (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Hacı Mehmet Günay (Sakarya Üniversitesi), Prof. Dr. Abdolreza Seif (Tahran Üniversitesi), Prof. Dr. Timoor Malmir (Tahran Üniversitesi), Prof. Dr. HosseinAli Ghobadi (Tarbiyat Modares University), Prof. Dr. Naser Nikubakht (Tarbiyat Modares University), Prof. Dr. Adnan Karaismailoğlu (Kırıkkale Üniversitesi), Prof. Dr. Ali Güzelyüz (İstanbul Üniversitesi), Prof. Dr. Adem Çaylak (Kocaeli Üniversitesi), Prof. Dr. Atilla Arkan (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Bünyamin Bezci (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Haşim Şahin (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Alireza Hajiyani Nezhad (Tahran Üniversitesi), Doç. Dr. Hasan Hazrati (Tahran Üniversitesi), Doç. Dr. Fatemeh JanAhmadi (Tarbiyat Modares University), Doç. Dr. Saeed Bozorg Bigdeli (Tarbiyat Modares University), Doç. Dr. GholamHossein Gholamhosseinzadeh (Tarbiyat Modares University), Doç. Dr. Tuncay Kardaş (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Şahin Ahmetoğlu (Kırıkkale Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Sosar (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Masoud Mousavi Shafae (Tarbiyat Modares University), Dr. Öğr. Üyesi Hossein Moein Abadi Bid Goli (Shahid Bahonar University of Kerman), Dr. Öğr. Üyesi Mahdi Abbas Zadeh (Shahid Bahonar University of Kerman), Dr. Öğr. Üyesi Hasan Hüseyin Güneş (Bartın Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Rexhepi (Hasan Prishtina University, Kosova), Dr. Öğr. Üyesi Ahmed Atef Abouelazm (Menoufia University, Egypt), Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Mücahit Dündar (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sedat Baran (Batman Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ali Vasfi Kurt (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Seyyed Abbas Hashemi (İran İmam Humeyni Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Kenan Mermer (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mohmmad Afshin Vafaie (Tahran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hasan Zolfagari (Tarbiyat Modares University), Dr. Shakeel Aslam Baig (Government College Township, Lahore, Pakistan), Dr. Kiyamuddin Naimuf (Tacikistan İlimler Akademisi), Dr. Mihai Çerna-tesko (Romanya)

DERGİNİN HAKEMLERİ / REFEREE BOARD

Doç. Dr. İsmail Ediz (Sakarya Üniversitesi), Doç. Dr. Rasul Afzali (Tahran Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Efe (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İsmail Numan Telci (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi İsmail Sarı (Bursa Teknik Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Gülseren İldeş (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Abbas Haşimi (Kazvin İmam Humeyni Uluslararası Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mehdi Abbaszadeh Fathabadi, (Kirman Şehit Bahuner Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Hossein Moinabadi Bidgoli (Kirman Şehit Bahuner Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Sosar (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Mücahit Dündar (Sakarya Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Habiip Demir (Hitit Üniversitesi), Dr. Öğr. Üyesi Sedat Baran (Batman Üniversitesi), Arş. Gör. İsmail Akdoğan (Sakarya Üniversitesi), Arş. Gör. Osman Ülker (Kilis 7 Aralık Üniversitesi), Arş. Gör. Ahmet Uçağaç (Sakarya Üniversitesi), Arş. Gör. Ünal Tüysüz (Sakarya Üniversitesi).

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	viii
İran-İrak Savaşı'nda Kullanılan İran Propaganda Posterlerinin Göstergebilimsel Analizi <i>Caner Çakı</i>	11-39
Hindistan, Pakistan, İran ve Orta Asya Arasındaki Stratejik İşbirliği ve Bunun Bölgesel İstikrar Üzerindeki Etkileri <i>Mukhtar Ahmad Bhat</i>	41-60
Safevi Dönemi Şîi Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine <i>Menderes Kurt</i>	61-90
Rusya-İran Savunma İşbirliği: Geçmişi ve Bugünü <i>Hoshimjon Mahmudov & Muhammad Yaseen Naseem</i>	91-119
Safevi Döneminde Avrupa Tarzı Duvar Resimleri: Bir Sanat Tarihi Okuması <i>Nazanin Davari & Jamshid Hatam</i>	121-169
Kitap Tanıtımları.....	171-182

CONTENTS

Introduction.....	ix
The Semiotics Analysis of Iran Propaganda Posters Used in Iran-Iraq War <i>Caner Çakı</i>	11-39
The Strategic Cooperation among India, Pakistan, Iran and Central Asia and its implications upon the Regional Stability <i>Mukhtar Ahmad Bhat</i>	41-60
The Safavid Period Shi'i Ulama and the Historical Process Preparing the Emergence of the Vilayat-e Faqih <i>Menderes Kurt</i>	61-90
Russia-Iran Defense Cooperation: Past and Present <i>Hoshimjon Mahmudov & Muhammad Yaseen Naseem</i>	91-119
European Style Wall Paintings in the Safavid Period: An Art History Reading <i>Nazanin Davari & Jamshid Hatam</i>	121-169
Book Reviews.....	171-182

EDİTÖRDEN

Ortadoğu'nun en önemli aktörlerinden biri olan İran İslam Cumhuriyeti, derin tarihsel arka planı ve köklü devlet geleneğinin yanı sıra zengin kültürel dokuya sahip bir ülkedir. İran, sahip olduğu bu özellikler ve tarihi süreçte geniş bir coğrafyaya yayılmış olması hasebiyle oldukça karmaşık bir sosyal ve siyasi yapı arz etmektedir. Özellikle 1979 yılında ülkede gerçekleşen İslam devrimiyle birlikte ayrı bir mecraya sürüklenen İran, bu süreç sonrasında daha da karmaşık bir yapıya bürünmüştür. "İran Çalışmaları Dergisi" bu ve benzeri sebeplerden dolayı komşu ülke İran'ın, bilimsel ve akademik olarak daha yakından, tarafsız bir şekilde tanınması ve analiz edilmesi amacıyla faaliyetine başlamıştır.

Üçüncü sayının "İran-İrak Savaşı'nda Kullanılan İran Propaganda Posterlerinin Göstergibilimsel Analizi" başlıklı ilk makalesinde Caner Çakı, İran-İrak Savaşı'nda kullanılan propaganda amaçlı posterler içerisinde Chicago Üniversitesi tarafından belirlenen 8 propaganda afişini göstergibilimsel analiz yöntemine tabi tutarak incelemiştir. Bu sayının ikinci makalesinde Mukhtar Ahmad Bhat, "Hindistan, Pakistan, İran ve Orta Asya Arasındaki Stratejik İşbirliği ve Bunun Bölgesel İstikrar Üzerindeki Etkileri" başlığı altında Hindistan, Pakistan ve Orta Asya işbirliği ve bunun ekonomik kalkınma, bölgesel entegrasyon, barış ve güvenlik üzerindeki etkisinin ne düzeyde olacağını analiz etmektedir.

Menderes Kurt tarafından kaleme alınan bu sayının üçüncü makalesi "Safevi Dönemi Şîi Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine" başlığını taşımaktadır. Çalışma, İran'daki Velâyet-i Fakih yönetiminin temellerinin atıldığı Safeviler dönemi İran'ının Şîileşmesi, dışarıdan Şîi ulema getirilmesi, Şîi ulemanın siyasi, sosyal ve dini tartışmaları, devlet-ulema ilişkileri, Şîi ulemanın önündeki engelleri kaldırarak güçlenmesi gibi konular çerçevesinde Velâyet-i Fakih yönetimini ortaya çıkaran süreci ele alıp incelemektedir. Hoshimjon Mahmudov ve Muhammad Yaseen Naseem'in birlikte kaleme aldıkları "Rusya-İran Savunma İşbirliği: Geçmiş ve Bugünü" başlıklı dördüncü makalede ise SSCB (daha sonra Rusya) ve İran arasındaki tarihsel savunma ortaklığının ne düzeyde olduğunun yanı sıra iki ülkenin stratejik bir ortaklığı olup olmadığı konusu incelenmektedir. Sayının, "Safevi Döneminde Avrupa Tarzı Duvar Resimleri: Bir Sanat Tarihi Okuması" başlıklı son makalesinde ise Nazanin Davari ve Jamshid Hatam, Avrupa anlayışı ile yapılmış duvar resimleri bağlamında Safevilerin başkenti İsfahan'da bulunan ve bu tarz ile üretilmiş duvar resimlerini analiz etmektedirler.

EDITOR'S NOTE

One of the most important actors of the Middle East, the Islamic Republic of Iran is a country with a sophisticated historical background as well as a deep-rooted state institution and a rich culture. Iran has a very complicated social and political structure thanks to these characteristics and its wide geographical expansion throughout the history. Especially after the “Islamic Revolution” in 1979, Iran was driven into a separate channel and became an even more complex structure. Due to these and other similar reasons, we have started the publication of “The Journal of Iranian Studies” in order to get to know and analyze the neighboring country Iran more scientifically and academically in a more objective and impartial manner.

In the first article of the third issue, titled “The Semiotics Analysis of Iran Propaganda Posters Used in Iran-Iraq War”, Caner Çakı examines 8 propaganda posters determined by Chicago University among the propaganda posters used in the Iran-Iraq War using semiotical analysis method according to the qualitative research methods. The second study of this issue by Mukhtar Ahmad Bhat, titled “The Strategic Cooperation among India, Pakistan, Iran and Central Asia and its Implications upon the Regional Stability” analyses the India, Pakistan and Central Asia cooperation and its impact on economic development, regional integration and peace and security.

The third article, written by Menderes Kurt, is titled “The Safavid Period Shi'i Ulama and the Historical Process Preparing the Emergence of the Vilayat-e Faqih”. The study examines the historical process during the Safavid Dynasty that enabled the Vilayat-e Faqih administration to come to power in Iran in 1979, in the framework of issues such as the expansion of Shi'ite sect in the Safavid period in Iran, Shi'ite ulama import from outside of Iran, the empowerment of the ulama and its involvement in government administration and state-ulama relations. In the fourth article titled “Russia-Iran Defense Cooperation: Past and Present”, Hoshimjon Mahmudov and Muhammad Yaseen Naseem analyse the intensity of historical defense cooperation between USSR (later Russia) asking whether both countries have had strategic partnership or just find each other to face common threat at some fronts. Finally, in the last article of this issue, “European Style Wall Paintings in the Safavid Period: An Art History Reading” Nazanin Davari and Jamshid Hatam discuss the wall paintings located in Isfahan, the capital of the Safavids in the context of wall paintings made with European understanding.

İran-İrak Savaşı'nda Kullanılan İran Propaganda Posterlerinin Göstergebilimsel Analizi

Caner Çakı*

Öz

İran-İrak Savaşı, dünya tarihindeki en kanlı savaşlardan biri olmuştur. 22 Eylül 1980 yılında Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin önderliğinde Irak Ordusu'nun İran sınırını geçmesiyle başlayan savaş, 20 Ağustos 1988 yılında ilan edilen ateşkes ile son bulmuştur. Savaşın sonunda her iki taraftan yüz binlerce kişi hayatını kaybetmiştir. İran Devrimi'nden bir yıl sonra meydana gelen savaşta İran, halkını Irak Ordusu'na karşı seferber ederken yoğun bir propaganda faaliyeti yürüttü. Özellikle bu savaşta İran, kamuoyunda Irak'a karşı destek bulabilmek için propaganda amaçlı posterleri etkin bir şekilde kullandı. Bu çalışmada, İran-İrak Savaşı'nda kullanılan propaganda amaçlı posterler içerisinde Chicago Üniversitesi tarafından belirlenen 8 propaganda afişi, nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan göstergebilimsel analiz yöntemine tabi tutularak incelenmiştir. Posterlerin göstergebilimsel analizi Fransız Dil Bilimci Roland Barthes'ın düzenlam, yananlam ve mit kavramları ışığında yapılmıştır. Elde edilen bulgular ışığında, İran'ın, ABD ve Irak'a karşı nefret söylemi inşa ederek İran halkını Irak Ordusu'na karşı seferber etmeye çalıştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Propaganda, İran, Savaş, Poster, Göstergebilim

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi, caner.caki@inonu.edu.tr.

The Semiotics Analysis of Iran Propaganda Posters Used in Iran-Iraq War

Caner akı*

Abstract

The Iran-Iraq War was one of the bloodiest battles in world history. The war, which began on 22 September 1980, when the Iraqi army crossed the Iranian border under the leadership of Saddam Hussein, ended with a ceasefire declared on 20 August 1988. At the end of the war, hundreds of thousands of people from both sides lost their lives. In the war that took place a year after the Iranian Revolution, Iran carried out intense propaganda activities while mobilizing its people against the Iraqi Army. Especially in this war, Iran effectively used propaganda posters to find support against Iraq in public. In this study, 8 propaganda posters determined by Chicago University among the propaganda posters used in the Iran-Iraq War were examined by the semiotical analysis method in the qualitative research methods. The semiotical analysis of the posters was made in the light of the French Language Scientist Roland Barthes' concepts of détonation, connotation and myth. In the light of the findings, it was seen that Iran tried to mobilize the Iranian people against the Iraqi Army by building hate speech against the USA and Iraq.

Keywords: Propaganda, Iran, War, Poster, Semiotics

* Res. Asst., İnönü University, Faculty of Communication, caner.caki@inonu.edu.tr.

1. Giriş

1980 yılının başında Irak'ta iktidarda bulunan Baas Partisi, İran'ın Irak nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Şii nüfusu Irak'ta iktidarda bulunan Sünni yönetime karşı kışkırtmasından çekinmekteydi. Diğer yandan Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, İran'ın zengin petrol yataklarına sahip Huzistan Bölgesi üzerinde hak talep ediyordu. Bu amaçla Irak, devrimden yeni çıkan ve rehine krizi nedeniyle ABD ile ilişkileri bozulan İran'ın topraklarına karşı genel bir saldırı başlattı. İran, Irak'ın ani saldırısına karşı tüm ülkede genel bir seferberlik ilan ederek, halkını Irak Ordusu'na karşı savaşımaya çağırdı. Bu amaçla İran, halkın topyekun bir savaşa girmesi için elindeki tüm kitle iletişim araçlarını Irak yönetimine karşı nefret söylemi inşa etmek için kullandı. Bu süreçte, İran yönetimi tarafından posterler propaganda amaçlı etkin bir şekilde kullanıldı. Kullanılan posterlerde İran'da kurulan yeni yönetimin ideolojik tüm söylemleri hakimdi. Bu çalışmada, İran-İrak Savaşı'nda İran yöntemi tarafından propaganda amaçlı kullanılan posterler göstergebilimsel analiz yöntemi ile ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında aşağıdaki sorular sorulmuştur;

İran-İrak Savaşı'nda İran tarafından propaganda amaçlı kullanılan posterlerde;

- Temel olarak hangi konular işlenmektedir?
- Irak'a yönelik nefret söylemi kim veya kimler üzerinden inşa edilmektedir?
- Propaganda amaçlı hangi mitler inşa edilmektedir?
- Hangi metonimi, metafor, kod ve simgelerden yararlanılmıştır?

Son yıllarda yapılan çalışmalarda farklı dönemlerde propaganda amaçlı kullanılan posterlerin göstergebilimsel analiz yöntemi ışığında incelendiği görülmektedir. Bu çalışmalar içerisinde; Çakı ve Gülada,¹ “Vichy Fransası'nda İşgal Propagandası” adlı çalışmada 2. Dünya Savaşı'nda kurulan Vichy Fransası'nda propaganda posterlerinin işgal propagandası bağlamında nasıl kullanıldığını Barthes'in düzalam ve yananlam boyutunda göstergebilimsel analiz yöntemi kullanarak ele almıştır. Çalışma, amaçlı örneklem metodu kullanılarak belirlenen 8 propaganda amaçlı poster üze-

¹ Caner Çakı ve Mehmet Ozan Gülada, “Vichy Fransası'nda İşgal Propagandası”. Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 7, no.1, (Temmuz 2018): 53.

rinden yürütülmüştür. Çalışma sonucunda Vichy Fransa'sının, Müttefik Devletleri'ne karşı nefret söylemi inşa ederek Fransız halkından destek bulmaya çalıştığı ortaya çıkmıştır.

Boyraz ve Cantürk,² “Amerika Birleşik Devletleri Örneğinde İkinci Dünya Savaşı Dönemi Askeri Propaganda Posterleri” adlı çalışmada ABD tarafından 2. Dünya Savaşı'nda kullanılan propaganda amaçlı posterler göstergebilimsel analiz yöntemi ile incelemiştir. Elde edilen bulgular ışığında, ABD'nin posterlerde “görsel ağırlıklı” olarak Amerikan kamuoyunu etkileyebilmek için, özgürlük, bağımsızlık ve vatanseverlik vurgusu yaptığı ortaya çıkmıştır.

Çakı,³ “Nazi Almanyası Etkisindeki İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme” adlı çalışmada Faşizm ideolojisi altında yönetilen İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin propaganda faaliyetleri, propaganda amaçlı posterler üzerinden göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak ele almıştır. Çalışma sonucunda, İtalyan propagandasında Nazi Almanyası'nın kamuoyunda dost ve müttefik olarak yansıtılmaya çalışıldığı görülmüştür.

Propaganda amaçlı posterlerin göstergebilimsel açıdan incelendiği çalışmalarda, genel olarak egemen ideolojilerin hakim kılındığı ve yüceltildiği; karşıt görüşlere yönelik ise nefret söylemlerinin inşa edilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim, çalışma kapsamında ele alınan İran propaganda amaçlı posterlerinde de İran'daki Humeyni rejiminin değerlerinin yüceltildiği buna karşın Saddam yönetimine karşı da nefret söylemi inşa edildiği görülmüştür. Bu açıdan çalışmada elde edilen bulguların, yapılan önceki çalışmalar ile benzerlikler taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Göstergebilim sosyal bilimlerde film, fotoğraf, müzik, resim gibi pek çok alanın analiz yöntemi olarak kullanılmaktadır. Nitekim son dönem göstergebilim yönteminin kullanıldığı alanda önemli çalışmalar yapılmaktadır.

² Burak Boyraz ve Ali Cantürk, “Amerika Birleşik Devletleri Örneğinde İkinci Dünya Savaşı Dönemi Askeri Propaganda Posterleri”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi 7, no.3, (2014): 496.

³ Caner Çakı, “Nazi Almanyası Etkisindeki İtalyan Sosyal Cumhuriyeti'nin Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme”. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi 11, no.2, (2018): 252.

Bunlar içerisinde: Erol vd.,⁴ “Hitler Dönemi Eğitim Yapısındaki Otokrasinin Eleştirisi: Die Welle Filmi Üzerine Göstergebilimsel İnceleme” adlı çalışmada Nazi Almanyası dönemi eğitim yapısını *Die Welle* adlı sinema filmi özelinden göstergebilimsel analiz yöntemi kullanarak incelemiştir. Çalışma sonucunda nasyonal sosyalist eğitim yapısının ağır bir şekilde eleştirildiği görülmüştür.

Çakı (2018),⁵ “Sovyetler Sonrası Rus Sinemasında Komünizm İdeolojisi: Amiral Filmi ve Göstergebilimsel Analizi” adlı çalışmada günümüz Rus sinemasında Komünizm ideolojisinin nasıl ele alındığını Fransız Dil Bilimci Algirdas Julien Greimas’ın Eyleyenler Örnekçesi’ne göre Amiral filmi üzerinden incelemiştir. Çalışmada, Komünizm ideolojisinin filmde ağır bir eleştiriye maruz bırakıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Arpa (2018),⁶ “İş Güvenliğini Konu Alan Kamu Spotu Reklamlarında Korku Çekiciliği Kavramının Kullanılması” adlı çalışmada Barthes’ın göstergebilimsel anlayışı doğrultusunda iş güvenliğini konu alan reklam videolarını göstergebilimsel analize tabi tutmuştur. Elde edilen bulgularda, çalışanların iş güvenliği konusunda yeterli önlem alabilmeleri için korku çekiciliği kavramının sıklıkla kullanıldığı görülmüştür.

Tanyeri Mazıcı ve Çakı,⁷ “Adolf Hitler’in Korku Çekiciliği Bağlamında Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı” adlı çalışmada korku çekiciliği bağlamında otoriter liderlerin kullanımını kamu spotu reklamları üzerinden Barthes’ın mit kavramı çerçevesinde göstergebilimsel analiz yöntemi kullanarak incelemiştir. Çalışmada, Hitler’in kamu spotu reklamlarında “tehlike” ve “tehdit” metaforları olarak kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çakı vd. (2018),⁸ “Horst-Wessel Propaganda Marşı Üzerinden Nazizm İdeolojisinin İnşası” adlı çalışmada İsviçreli Dil Bilimci Ferdinand de

⁴ Ebru Gülbuğ Erol, Necati Cerrahoğlu & Caner Çakı, “Hitler Dönemi Eğitim Yapısındaki Otokrasinin Eleştirisi: Die Welle Filmi Üzerine Göstergebilimsel İnceleme”, IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, Ordu, (2017): 1234.

⁵ Caner Çakı, “Sovyetler Sonrası Rus Sinemasında Komünizm İdeolojisi: Amiral Filmi ve Göstergebilimsel Analizi”. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 1, no.1, (2018): 53.

⁶ Murat Arpa, “İş Güvenliğini Konu Alan Kamu Spotu Reklamlarında Korku Çekiciliği Kavramının Kullanılması”, Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 1, no.2, (2018): 105.

⁷ Emel Tanyeri Mazıcı ve Caner Çakı, “Adolf Hitler’in Korku Çekiciliği Bağlamında Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı”. Erciyes İletişim Dergisi 5, no.3, (2018): 290.

⁸ Caner Çakı, Derya Karaburun Doğan & Nurcan Yılmaz, “Horst-Wessel Propaganda Marşı Üzerinden Nazizm İdeolojisinin İnşası”. İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi 1, no.46, (2018): 89.

Saussure'ün gösteren ve gösterilen kavramları üzerinden müziğin propaganda amaçlı kullanımını ele almıştır. Çalışma sonucunda, propaganda marşlarında Nazizm ideolojisinin yüceltildiği görülmüştür.

Türkiye'de yapılan göstergebilim çalışmalarında, Barthes, Saussure, Greimas ve Lévi-Strauss'un göstergebilimsel anlayışları üzerinden incelemelerde bulunduğu görülmektedir. Yapılan çalışmalarda, film, müzik, resim vb. alanlarda verilmek istenen mesajların içerikleri yorumlanmıştır.

Yapılan kapsamlı literatür çalışması sonucunda, 1980 yılından günümüze kadar etkisini sürdüren İran-İrak Savaşı'nda kullanılan propaganda yöntemleri ile ilgili alanda herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu amaçla çalışma kapsamında devrimden bir yıl sonra Irak tarafından büyük bir saldırıya uğrayan İran'ın, halkını Irak Ordusu'na karşı topyekûn bir savaşa yönlendirirken propaganda amaçlı posterlerden nasıl yararlandığı ele alınmıştır.

2. İran-İrak Savaşı'na Genel Bir Bakış

1979 yılında, gerçekleşen İran İslam Devrimi'nden sonra İran'da Ayetullah Ruhullah Humeyni önderliğinde Şîf mezhebi görüşlerini esas alan İran İslam Cumhuriyeti kuruldu. Böylece İran'da yüzlerce yıl süren monarşi son bulmaktaydı. Humeyni Yönetimi'nin Batı karşıtı politikaları, İran'ın Şah döneminde olumlu olan Batı ülkeleri ile ilişkilerini yeni dönemde kopma noktasına getirdi.⁹ Diğer yandan ABD'nin sürgündeki İran Şahı'nı ülkesine kabul etmesi ve akabinde İran'da yaşanan rehine krizi Batılı devletlerin İran'a karşı tavır almasına yol açtı.¹⁰ Humeyni'nin uyguladığı dış politika kısa sürede İran'ın uluslararası siyasette yalnız kalmasına yol açtı.

Humeyni yönetimi, iç işlerinde de sert ve radikal kararlar almaktaydı. Nitekim, İran'da yaşanan devrimden sonra ülkede Humeyni'ye muhalif binlerce isim tutuklandı, bazıları idam edildi. Humeyni yönetimi, ülkede yeni rejimin güçlenmesini sağlamak için orduda tehlikeli görülen isimleri de ortadan kaldırdı. Şah döneminde hizmet veren başta SAVAK (Milli İstih-

⁹ Rouhollah K. Ramazani, "Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East" (Baltimore: Johns Hopkins University Press,1986), 111.

¹⁰ Barış Doster,"Bir Bölgesel Güç Olarak İran'ın Ortadoğu Politikası". Ortadoğu Analiz 4, no.44, (2012): 46.

barat ve Devlet Güvenlik Örgütü) olmak üzere tüm askeri birimler yeniden düzenlendi. İran'da rejime bağlı Devrim Muhafızları adı altında yeni bir askeri yapılanma meydana getirildi.¹¹ Humeyni yönetiminin orduya yönelik gerçekleştirdiği faaliyetler uluslararası alanda İran'ın askeri olarak güçsüz duruma düştüğü algısını oluşturdu.

İran İslam Devrimi'nin gerçekleştiği 1979 yılında Saddam Hüseyin, Irak Devlet Başkanı olmuştu. Saddam'ın devlet başkanı olması ile birlikte Irak yönetimi, İran İslam Cumhuriyeti'ne karşı bir siyaset izleme yoluna gitti. Saddam, İran'ın Irak'taki Şii nüfus üzerine etki etmesinden çekinmekteydi. Diğer yandan İran'ın zengin petrol yataklarının bulunduğu Huzistan Bölgesi'nde Saddam yönetimi hak talep etmekteydi. Saddam, İran'ın ordusunda yaşanan tasfiyeler ve uluslararası alanda yalnızlık içerisine düşmesinden yararlanmak amacıyla 22 Eylül 1980 tarihinde İran topraklarına saldırdı.¹² Irak'ın İran'a saldırmasından sonra başta Arap ülkeleri olmak üzere, Irak'a çeşitli ülkelerden destek geldi.

Saddam'ın yönetimindeki Irak Ordusu, savaşın ilk günlerinde elde ettiği başarılarla rağmen İran'ın iç bölgelerine kadar ilerleyemedi. Diğer yandan kuşatma altına alınan bölgelerin de teslim olması sağlanamadı. Irak'ın kısa sürede zafer elde edememesi, savaşın her iki taraf içinde uzun bir yıpratma savaşına girmesine yol açtı. İki ülke birbirine karşı üstün gelebilmek için tüm kaynaklarını savaş için seferber etti. Buna karşın savaşta iki tarafta birbirine karşı üstünlük sağlayamadı. Saddam yönetiminin İran'ın teslim olmasını sağlamak için kullandığı kimyasal silahlar da savaşın gidişatını değiştiremedi¹³ Buna karşın Irak tarafından kullanılan kimyasal silah, asker ve sivil pek çok İranlının olumsuz yönde etkilenmesine yol açtı.

Bu süreçte Irak, İran'ın savaştan çekilmesini sağlayabilmek için Basra Körfezi'nde petrol taşıyan İran gemilerine saldırılar düzenledi. Irak'ın petrol bölgesine yönelik gerçekleştirdiği saldırılardan olumsuz yönde etkilenen ABD ve Avrupa ülkeleri savaşın sonlanması için girişimde bulundu.

¹¹ Leman Nida Yıldırım, "1979 İran Devrimi Özelinde Muhafazakârlık İdeolojisinin Eleştirisi: Persepolis Filmi ve Göstergebilimsel Analizi". Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 1, no.1, (2018): 33.

¹² Gül İnanç, *Türk Diplomasisi'nde Irak (1978-1997)* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008), 13.

¹³ L. Thomas McNaugher, "Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of the Iran-Iraq War". *International Security* 15, no.2, (1990): 16.

ABD Donanması bölgeye konuşlandırıldı. İran, Irak gibi zafer kazanmak için sonuna kadar savaşıma taraftarıydı.¹⁴ Bu yüzden, iki tarafı da uzlaştırmak için yapılan tüm barış görüşmeleri sonuçsuz kaldı ve savaş Irak ve İran'ın ateşkes ilanında bulunduğu 1988 yılına kadar sürdü.¹⁵ İki ülke arasında 8 yıl süren savaşın sonucunda sınırlar değişmedi. Buna karşın iki tarafta da yüz binlerce asker ve sivil hayatını kaybetti. İki ülke savaşın giderlerini karşılamak için büyük ekonomik yaptırımlar altında girdi. Bunun yanında petrol bölgelerine yönelik yapılan saldırılar sonucunda dünya petrol üretimi ciddi oranda düşüş yaşadı. Bu düşüş dünya petrol fiyatlarının yükselmesine yol açtı.

3. İran-İrak Savaşı'nda İran Propaganda Faaliyetleri

22 Eylül 1980 yılında Irak Ordusu'nun sürpriz bir şekilde İran'a saldırması üzerine, İran dini lideri Ayetullah Humeyni ülkede genel bir seferberlik ilan etti. Bu amaçla ülke genelinde Irak'a karşı topyekun bir savaş hazırlığı başlatıldı. Savaş döneminde, Humeyni yönetiminin Irak'a yönelik propaganda faaliyetlerinde İranlı din adamları (mollalar) büyük rol üstlendi. Mollalar, Irak, ABD ve Batı karşıtı söylemlere yönelerek İran halkını Irak Ordusu'nun saldırılarına karşı birlik olmaya çağırdı. İran'ın propaganda faaliyetleri zaman içerisinde meyvesini vermiş, ülke içerisinde Humeyni yönetimine karşı muhalif olan gruplar da Irak Ordusu'nun saldırılarına karşı birlik olmuştu.¹⁶ Bu yolla devrimden sonra ülkede sağlanmaya çalışılan birliğin de kısmi olarak gerçekleştiği görüldü.

İran propagandasının ülke içerisinde yakaladığı başarının uluslararası alanda da sürdüğü pek kabul edilmemektedir. Bunun temel nedeni İran'ın uluslararası alanda uyguladığı "Ne Batı ne Doğu" politikası gereği kendini önemli ölçüde diğer ülkelerden izole etmesidir. Bu yüzden İran'ın uluslararası destek bulması ve propaganda faaliyetlerini yürütmesi için ihtiyaç duyduğu dost ve müttefik ülke sayısı oldukça sınırlı kalmaktaydı.¹⁷

¹⁴ Ünal Gündoğan, "Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme." Ortadoğu Analiz 3, no.29, (2011): 99.

¹⁵ Ünal Gündoğan, "1979 İran İslam Devrimi'nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi". Middle Eastern Analysis / Ortadoğu Analiz 3, no.30, (2011): 70.

¹⁶ İsmail Yurdakurban, Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979-2005), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, (2007), 23.

¹⁷ Efraim Karsh, The Iran-Iraq War (USA: The Rosen Publishing Group, 2009), 84.

İran'ın Arap dünyasında propaganda faaliyetini yürüteceği ülke sayısı da oldukça sınırlıydı. Nitekim, Arap ülkelerinin nüfusunun çoğunluğu Sünni mezhebine mensup Müslümanlardan oluşmaktaydı. Bu yüzden Irak'ta Saddam'ın Sünni idaresi Arap ülkeleri tarafından destek görünürken, İran'da Humeyni'nin Şii yönetimine karşı mesafeli durulmaktaydı. Diğer yandan Irak, Arap nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülkeydi. İran'da ise Fars nüfus hakimdi.¹⁸ Bu nedenle İran propagandası Arap ülkeleri üzerinde -Libya ve Suriye haricinde- yeterince etkili olamamaktaydı.

Bu süreçte İran, başta Orta Asya'da Sovyetler Birliği'ne bağlı Müslüman ülkeler olmak üzere, İslam toplulukları üzerinde savaşta kendisini haklı göstermek amacıyla dini söylemlerin ağırlıkta olduğu yoğun bir propaganda çalışması yürüttü.¹⁹ Böylece İran, Arap ülkelerinin dışında kendisine Müslüman ülkelerden uluslararası alanda destek bulma yoluna gitti.

Humeyni yönetimi, Irak Ordusu'nun saldırılarını ülkede kurmuş olduğu yeni rejimin meşruiyetini sağlamak amacıyla etkili bir propaganda aracı olarak kullanma yoluna gitti. Rejim, Irak'a karşı yürütülen savaşın İran halkı gözünde kutsal bir konumda olması için çalışıyordu. Bu amaçla İran propagandasında dini söylemlere sıklıkla yer verilmekteydi.²⁰ İran aynı zamanda Irak yönetiminin propaganda faaliyetlerine de karşı mücadele etmek zorunda kalmaktaydı. Nitekim, Irak hükümeti, İran rejimini "Humeyni tarafından yönetilen Farslı büyücüler" şeklinde itham edecek kadar ileri gidebilmekteydi.²¹ İran propagandası, buna karşı Saddam'ı ve partisini itibarsızlaştırma yoluna gitti. Bu dönemde İran'daki tüm kitle iletişim araçları Humeyni yönetiminin denetimindeydi. Bu amaçla televizyon, gazete ve radyo gibi dönemin önde gelen kitle iletişim araçları yeni rejimin propaganda faaliyetlerine hizmet etmekteydi.

İran yönetimi tarafından sinema da İran-İrak Savaşı'nda etkili bir propaganda aracı olarak kullanılmaktaydı. Humeyni döneminde yasaklanacağı düşünülen sinema, aksine rejim tarafından propaganda aracı olarak kulla-

¹⁸ C. Stephen Pelletiere, *The Iran-Iraq War: Chaos in a Vacuum* (USA: ABC-CLIO, 1992), 60.

¹⁹ Dilip Hiro, *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict* (New York: Psychology Press, 1991), 63.

²⁰ Ervand Abrahamian, *Modern İran Tarihi*, Çev. Dilek Şendil. 2. Baskı. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011), 228.

²¹ M. S. El-Azhary, *The Iran-Iraq War* (RLE Iran A) (London: Routledge, 2011), 2.

nılabilmek için desteklenmişti. Rejimin ülkedeki nüfuzunu arttırabilmesi, yeni kanunların halk tarafından benimsemesi amacıyla propaganda amaçlı yararlanılan sinema, İran-İrak Savaşı'nda cepheye taşınmıştı. İran yönetimi, cephelerde savaşan askerleri sinema perdesinden İran halkına yansıtmakta, filmlerde hayatını kaybeden askerler ile ilgili kahramanlık hikayelerine yer vermektedir.²²

İran propagandasının Irak'ta hedef aldığı unsurlardan biri de Irak'taki Şii nüfustu. Nitekim İran savaşta, Şii nüfusun İran'ın yanında yer almasının Saddam'ı zor duruma düşürebileceğine inanmaktaydı. Bu amaçla İran, savaş sırasında Irak'ta yaşayan Şii nüfusu da desteklemişti.²³ Böylece İran, Irak'ta da İran İslam Devrimi'ne benzer bir devrimin gerçekleşmesini sağlayabilecek ve Saddam'ın yönetimin Irak'ta sonlanmasını sağlayabilecekti.²⁴ İran, Irak'taki Şii nüfusun Saddam'ın Baas Partisi'ne karşı ayaklanmasını teşvik etmekteydi. Humeyni, söylemlerini daha da sertleştirerek Baas Partisi'nin İslam karşıtı bir parti, Saddam'ın da İslam düşmanı bir kişi olduğunu ileri sürmeye başladı²⁵ Aynı zamanda İran propagandası Irak Ordusu'nun moralini de azaltmayı planlamaktaydı.²⁶ Buna karşın Saddam Irak'ta kendisine karşı çıkan Şii grupları baskı altına almayı başardı ve yönetiminin devrilmesine yol açacak bir ayaklanmanın çıkmasını engelledi.

4. Yöntem

Bu çalışmada, İran-İrak Savaşı'nda kullanılan propaganda amaçlı posterler içerisinden Chicago Üniversitesi tarafından belirlenen 8 propaganda afişi göstergebilimsel analiz metodu kullanılarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen propaganda afişlerinde, 8 ana başlık altında İran propagandasındaki temel unsurlar belirlenmiştir. Belirlenen temel unsurları en iyi yansıttığı düşünülen 8 propaganda amaçlı poster de amaçlı örneklem

²² Sabire Batur, Siyasal İslam Sineması Örneğinde İran Sineması Yayınlanmamış, Doktora Tezi: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, (2007), 96.

²³ Kadir Ertaç Çelik, "İslam Devrimi Sonrası İran'da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış". Bölgesel Çalışmalar 1, no.1, (2016): 266.

²⁴ Efraim Karsh, "Geopolitical Determinism: The Origins of The Iran-Iraq War" Middle East Journal 44, no.2, (1990): 265.

²⁵ M. S. El-Azhary, The Iran-Iraq War (RLE Iran A) (London: Routledge, 2011), 1.

²⁶ David Segal, "The Iran-Iraq War: A Military Analysis". Foreign Affairs, 66(5), (1988): 948.

metodu kullanılarak çalışmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Bu yüzden Chicago Üniversitesi'nce belirlenen diğer propaganda amaçlı posterler birbirleriyle benzer özellikler taşıması nedeniyle çalışma dışında tutulmuştur. Posterler, Fransız Dil Bilimci Roland Barthes'ın düzenlam, yananlam ve mit kavramları ele alınarak analiz edilmiştir.

İran-İrak Savaşı Dönemi'nde devrimden yeni çıkan İran'ın Irak'a karşı yürüttüğü propaganda faaliyetlerini, kullanılan propaganda posterleri üzerinden ortaya koymak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Çalışma, İran-İrak Savaşı'nda, İran'ın propaganda faaliyetlerine ışık tutması bakımından önem taşımaktadır. Nitekim çalışma kapsamında incelenen posterlerde İran İslam Cumhuriyeti'ni ilan eden ve İran'da yüzyıllardır süren monarşiyi sonlandırılan Ayetullah Humeyni önderliğinde İran yönetiminin, posterler üzerinden ideolojik söylemlerini nasıl propaganda aracı olarak kullandığı da ortaya konulmaya çalışılmıştır. Alanda İran Devrimi'nden sonra İran'ın propaganda faaliyetlerini ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmaması da çalışmayı önemli kılmaktadır.

İran-İrak Savaşı'nda İran'ın propaganda faaliyetlerinin yalnızca İran tarafından kullanılan propaganda amaçlı posterler üzerinden değerlendirilmesi çalışmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır. Diğer yandan incelenen posterlerin yalnızca Barthes'ın düzenlam ve yananlam temelli göstergebilimsel analiz metodu ile açıklanması da çalışmanın bir diğer önemli sınırlılığını oluşturmaktadır. Nitekim, Ferdinand de Saussure'ün gösteren ve gösterilen temelli Gösterge Modeli, Charles Sanders Peirce'in Gösterge Kavramı, Algirdas Julien Greimas'ın Eyleyenler Örnekçesi, Claude Lévi-Strauss'un Karşıtlıklar Modeli olmak üzere alanda farklı göstergebilimsel analiz yöntemleri bulunmaktadır.

Göstergebilim, göstergeler yoluyla oluşan anlamları inceleyen bir bilim dalıdır.²⁷ Göstergebilim, 20. yüzyılın başında İsviçreli Dil Bilimci Ferdinand de Saussure ve ABD'li Dil Bilimci Charles Sanders Peirce'in dil bilimi üzerine yaptıkları çalışmalar ile ortaya çıkmıştır.²⁸ İlk başlarda göstergebilim, dil alanındaki sınırlı göstergenin çözümlenmesinde kullanılmaktaydı.

²⁷ Caner Çakı, "Mitinglerin Propagandadaki Rolü: Nürnberg Mitingleri'ne Ait Fotoğrafların Göstergebilimsel Analizi", Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi 5, no.1, (2018): 66.

²⁸ İlhami Sığırcı, Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016), 30.

Buna karşın ilerleyen süreçte Fransız Dil Bilimci Roland Barthes'ın çalışmaları resim, müzik, film vb. pek çok alanın göstergebilimsel çözümlenmeye tabi tutulabilmesini sağladı. Barthes, göstergebilimin geniş bir alana yayılmasının yanında, herkes tarafından anlaşılabilir olacak olan basitliğe de indirgenmesine yol açtı. Barthes'ın göstergebilime kattığı en önemli kavramlar *düzanlam* ve *yananlam* olmuştur. Barthes'a göre göstergeler, düzanlam ve yananlam olmak üzere iki anlam düzlemi üzerinden çözümlenmektedir.²⁹ Düzanlam, insanlar tarafından gerçeklik ve yasa olarak kabul edilmektedir.³⁰ Yananlam ise, nedensiz ve kültüre özgü olarak kabul edilen anlamı oluşturmaktadır.³¹ Barthes'ın göstergebilimsel çözümlenmede üzerinde durduğu bir diğer konu *mit* kavramıdır.³² *Mit*, belirli bir kültür tarafından doğada gerçeklikleri açıklamak için oluşturulmuş öykülerdir.³³

Tablo 1. Barthes'ın İkili Anlamlandırma Düzeyi³⁴

Birinci Düzey		İkinci Düzey
Gerçeklik-Göstergeler	Gösteren /Gösterilen	Kültür
Düzanlam		Yananlam / Mit

Tablo 1'de görüldüğü gibi, Barthes, göstergebilimde anlamlandırma sürecini iki düzeyde ele almıştır. Birinci düzey, gerçekliği ifade eden düzanlam iken, ikinci düzey kültürün inşa ettiği öznel gerçeklikler bütünü olan yananlam ve mit olgusudur. Mit, kültür içerisinde inşa edilen öznel, kültüre ait olguları ifade etmektedir. Barthes, medyayı en belirgin mit üretme aracı olarak nitelendirmektedir.³⁵ Böylece egemen güçler medya yoluyla istedik-

²⁹ Roland Barthes, Göstergebilimsel Serüven. Çev., Mehmet Rifat-Sema Rifat. 8. Baskı, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016), 84.

³⁰ Roland Barthes, S/Z. Çev., Sündüz Öztürk Kasar (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016), 19.

³¹ Hasibe Kalkan Kocabay, Tiyatroda Göstergebilim (İstanbul: E Yayınları, 2008), 35.

³² Mehmet Rifat, Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 40.

³³ John Fiske, İletişim Çalışmalarına Giriş. Çev., Süleyman İrvan. 5. Basım (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017), 185.

³⁴ Fiske, "İletişim", 186.

³⁵ Nazife Güngör, İletişim Kuramları ve Yaklaşımları, 2. Baskı (İstanbul: Siyasal Kitapevi, 2013), 234.

lerini mitleştirip ideolojik söylemlerini hakim kılabilmektedir. Mitler, egemen güçlerin kontrolünde yapay gerçeklikleri inşa edebilmektedir. Mitler yoluyla egemen güçlerin istedikleri doğru, istemedikleri ise yanlış olarak gösterilmektedir. Diğer yandan mit kültüre ait öznel değerler olduğu için, bir kültür içerisinde inşa edilen mitte doğru kabul edilen değerler, diğer bir kültürün mitinde yanlış olarak değerlendirilebilmektedir. Aynı şekilde egemen güçler mit olgusunda dost ve düşman algısını da belirleyebilmektedir.

Barthes'ın göstergebilimsel analizlerinde ön plana çıkan diğer iki önemli kavram *metafor* ve *metonimidir*. *Metafor*, bir sözcüğün yerleşmiş anlamının yerine onun değişik anlamlı başka bir sözcüğün yerine kullanılmasıdır. Örneğin, terazinin adalet kavramını temsil etmesi. *Metonimi* ise, birbirleri arasında az veya çok bağlantı bulunan iki kavramdan birinin diğerini temsil etmek amacıyla kullanılmasıdır.³⁶ Örneğin, propaganda amaçlı posterde resmedilen gamalı haç taşıyan kişilerin Nazileri, orak ve çekiç taşıyan kişilerin de komünistleri çağrıştırması.

Çalışma amacı, Barthes'ın göstergebilimsel anlayışından ziyade, Barthes'ın düzenlam, yananlam ve mit olguları üzerinden İran-İrak Savaşı döneminde İran tarafından kullanılan propaganda amaçlı posterlerde inşa edilen söylemlerin çözümlenmesidir. Bu yüzden Barthes'ın göstergebilimsel anlayışına çalışmada detaylı olarak yer verilmemiştir.

5. Analiz

Çalışmanın bu bölümde 8 propaganda amaçlı posterin göstergebilimsel analizi yapılmıştır.

İran-İrak Savaşı'nda, İran tarafından propaganda amaçlı kullanılan tüm posterler çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Buna karşın tüm posterlere ulaşmanın mümkün olmaması nedeniyle çalışmada örneklem kullanılması yoluna gidilmiştir. Çalışma kapsamında, Chicago Üniversitesi tarafından belirlenen İran-İrak Savaşı'nı konu alan 8 propaganda amaçlı poster ("Humeyni ile Beş Asker", "Bombalanan Binada Oturan Asker", "Kalplerin Cenazesi", "Ölü Askeri Kucaklayan Çocuk", "Molla, Anne, Asker", "İrak

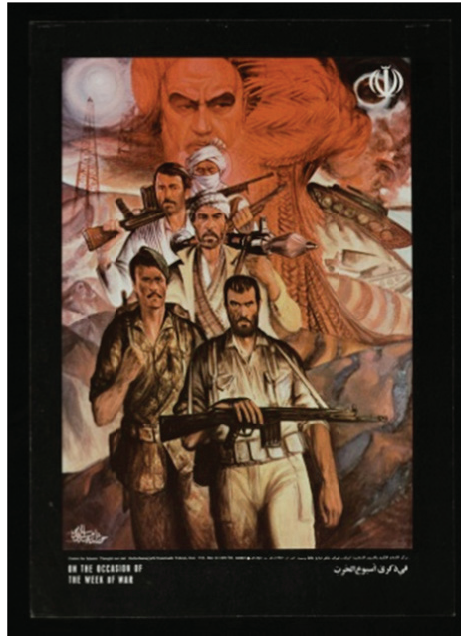
³⁶ Peirce Guiraud, Göstergebilim. Çev., Mehmet Yalçın. 3. Baskı (Ankara: İmge Kitabevi, 2016), 145-146.

Jetini Parçalayan Yumruk”, “Saddam İçin Bir Görev”, “Humeyni Kontrolündeki İran Petrol Tesisleri”) çalışma kapsamında incelenmiştir.³⁷

5.1. “Humeyni ile Beş Asker” Adlı Propaganda Posterleri

“Humeyni ile Beş Asker” adlı propaganda posterleri düzenlam boyutunda ele alındığında, posterdeki görsel kodlar içerisinde beş askerinin ve beş askerlerin hemen arkasında da Humeyni’nin resmedildiği görülmektedir. Kinetik göstergeler içerisinde yer alan beden dili ve jestlerinden, askerlerin kararlı bir şekilde belirsiz bir yöne doğru ilerledikleri izlenimi verilmektedir. Humeyni’nin resminin bir tarafında petrol bölgesi, diğer tarafında da tank görseli bulunmaktadır.

Resim 1: “Humeyni ile Beş Asker” Adlı Propaganda Posterleri

³⁷ Chicago University, “İran İslam Devrimi Propaganda Amaçlı Posterler” <https://www.lib.uchicago.edu/collex/exhibits/graphics-revolution-and-war-iranian-poster-arts/holy-defense/>. 09.08.2010.

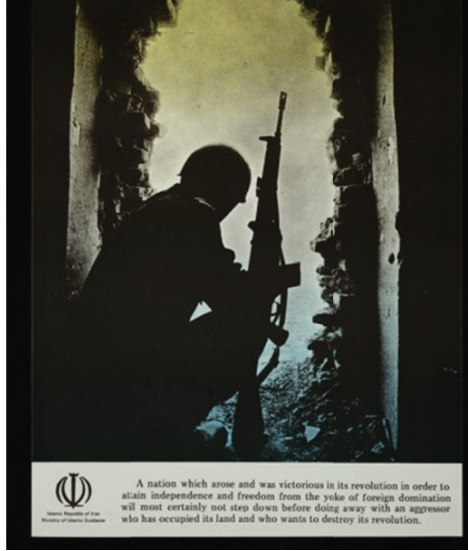
İran propagandasında milliyetçi söylemler sıklıkla kullanılmaktaydı. Humeyni yönetimi, İran'ın tüm etnik yapısını bir araya getirerek vatan savunması için seferber etmekteydi.³⁸ Humeyni'nin resminin çevresinde konumlandırılan petrol tesisi ve tank görseli, İran-İrak Savaşı'nın metonimi olarak yer bulmaktadır. Yananlam boyutunda ele alındığında, posterde Humeyni önderliğinde İran halkının Irak Ordusu'na karşı topyekun savaştığı anlatılmaktadır. Nitekim görsel kodlarda beş farklı kıyafetler içinde sunulan askerler, İran'ın farklı etnik topluluklarının metonimi olarak yer almaktadır. Böylece İran halkının, Irak'a karşı tek vücut olarak savaştığı mesajı verilmek istenmektedir. Humeyni'nin askerlerin arkasında resmedilmesi, Humeyni'nin "koruyucu" metaforu olarak sunulmasına yol açmaktadır. Diğer yandan askerlerin Humeyni'nin önünden yürümleri, İran halkının Humeyni için savaştığı izlenimini oluşturmaktadır. Sonuç olarak posterde, tüm İran halkının Humeyni'nin telkinleri doğrultusunda hareket ettiği şeklinde propaganda miti inşa edilmektedir. İnşa edilen mit ile, İran propagandası savaşta çıkabilecek muhtemel isyanları engellemek istemekte ve ülke içerisinde mutlak kontrolü sağlamayı amaçlamaktadır.

5.2. "Bombalanan Binada Oturan Asker" Adlı Propaganda Posteri

"Bombalanan Binada Oturan Asker" adlı propaganda posteri düz anlam boyutunda ele alındığında, posterde yıkıntılar içerisinde beklemekte olan bir İran askeri gösterilmektedir. Posterde, hava sarı renk içerisinde sunulmaktadır. Posterde görsel kodlar içerisinde siyah tonlar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Posterin hemen altında İngilizce İran'ın direnişi her ne pahasına olursa olsun sürdüreceği aktarılmaktadır. Poster, incelenen diğer posterler içerisinde doğrudan İngilizce açıklamaya yer veren tek posterdir.

³⁸ Gary Sick, "Trial by Error: Reflections on the Iran-Iraq War". Middle East Journal 43, no.2, (1989): 234.

Resim 2: “Bombalanan Binada Oturan Asker” Adlı Propaganda Posteri

Savaşta Irak Ordusu'nun, İran'a karşı üstünlük elde edebilmek için kullandığı iki önemli silahı bulunmaktaydı: kimyasal silahlar ve füzeler. Irak'ın kimyasal silah kullanması İran'da paniğe yol açmaktaydı.³⁹ Buna karşın ABD, Irak'ın uluslararası yasalara aykırı olarak kimyasal silah kullanımına karşı çıkması gerekirken, baskısını İran üzerine yöneltmekteydi.⁴⁰ Diğer yandan Irak tarafından kullanılan İran'a yönelik füzeler de İran Cephesi'nde büyük tahribata neden olmaktaydı.⁴¹ Tüm bunlara karşın her iki silahta savaşın Irak lehine sonlanmasına yeterli olmadı. Posterde yer alan asker, İran Ordusu'nun metonimi olarak kullanılmaktadır. Yıkıntılar içerisinde bulunan alan da, Irak Ordusu tarafından bombalanan İran binalarının metonimidir. Görsel kodlar içerisinde havanın sarı şekilde sunulması, Irak Ordusu'nun kimyasal silah kullandığını ifade etmektedir. Posterde, yananlam boyutunda İran Ordusu'nun kimyasal silah saldırısı altında Irak Ordusu'na karşı vermiş olduğu mücadele anlatılmaktadır. Yıkıntılar içerisinde bekleyen asker, posterde “kahraman” metaforu olarak sunulmakta-

³⁹ L. Thomas McNaugher, “Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of the Iran-Iraq War”. *International Security* 15, no.2, (1990): 8.

⁴⁰ Adam Tarock, *The Superpowers' Involvement in the Iran-Iraq War* (USA: Nova Publishers, 1998), 121.

⁴¹ McNaugher, “Ballistic” 13.

dır. Görselde koyu tonlar kullanılması savaşın korkutucu yönünü ortaya çıkarmaktadır. Posterde tüm İran halkının savaşı sürdürmeye devam ettiğine yönelik propaganda miti inşa edilmektedir. Böylece inşa edilen mit ile birlikte, İranlıların savaş istemediğine ve teslim olmayı düşündüklerine yönelik yapılan propaganda faaliyetlerinin de önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

5.3. “Kalplerin Cenazesi” Adlı Propaganda Posterleri

“Kalplerin Cenazesi” adlı propaganda posterleri düzenlam açısından incelendiğinde, posterde fiktif görsellerin kullanıldığı görülmektedir. Görsel kodlar içerisinde erkekler, kalplerinin içinde bulunduğu bir tabutu taşımaktadır. Erkeklerin beden dili ve jestlerinden üzüntü ve karamsarlık içerisinde oldukları görülmektedir. Posterde diğerlerinde olduğu gibi koyu tonlar hakimdir. Posterde verilmek istenen mesaj, hiç bir yazılı kod kullanılmadan doğrudan görsel kodlar içerisinde sunulmaktadır.

Resim 3: “Kalplerin Cenazesi” Adlı Propaganda Posterleri

İran-İrak Savaşı'nda tarafların birbirlerine karşı üstünlük sağlayamamaları, savaşın uzun süren bir yıpratma savaşına dönmesine yol açtı. Bu da savaşın her iki taraf içinde acımasız bir boyut kazanmasına yol açtı.⁴² Pos-

⁴² D. Will Swearingen, “Geopolitical Origins of the Iran-Iraq War”. *Geographical Review*, (1988): 408.

terde yer alan insanlar, Irak Ordusu'nun saldırısına maruz kalan ve zarar gören İran halkının metonimisi olarak kullanılmaktadır. Yananlam boyutunda kalplerin tabuta yerleştirilmesi, İran halkının savaşta büyük acılar çektiğine vurgu yapmaktadır. Diğer yandan kalplerinin içinde bulunduğu tabutu kendilerinin taşıması da, acılarını yalnız başlarına yaşadıklarına vurgu yapmaktadır. Görsel kodlar içerisinde kalp, “acı” ve “hüzün” metaforu olarak posterde yer bulmuştur. Posterde siyah tonların kullanılması da görselde verilmek istenen hüzün mesajını kuvvetlendirmektedir. Sunum kodları içerisinde tüm İran halkının Irak Ordusu'nun saldırıları sonucu büyük bir acı yaşadığına yönelik propaganda miti inşa edilmektedir. İnşa edilen mit ile İran halkının Saddam yönetimine karşı daha kararlı ve istekli savaşmaları istenmiştir. Böylece, İran'ın savaşta yaşadığı acıların, ülkede kenetlenmeye yol açacağı amaçlanmıştır.

5.4. “Ölü Askeri Kucaklayan Çocuk” Adlı Propaganda Posteri

“Ölü Askeri Kucaklayan Çocuk” adlı propaganda posteri düzenlam boyutunda ele alındığında, posterde hayatını kaybeden bir askere sarılmış olan küçük bir çocuk tasvir edilmektedir. Ölen askerin kanı üzerinde bulunduğu toprağa akmaktadır. Askerin düşen silahını yanındaki küçük çocuk tutmaktadır. Asker ve çocuğun hemen yanında ise göğe iki elin yükseldiği görülmektedir. Ellerden birinde bayrak bulunmaktadır. Diğer görsellerde olduğu gibi posterde koyu tonlar hakimdir.

Resim 4: “Ölü Askeri Kucaklayan Çocuk” Adlı Propaganda Posteri

Humeyni yönetimi, propagandasında dini söylemlere sıklıkla yer vermektedir. ⁴³Posterde; hayatını kaybeden asker İran Ordusu'nun, askeri kucaklayan çocuk ise babasını savaşta kaybedip yetim kalan İranlıların metonimi olarak kullanılmıştır. Yananlam boyutunda, görsel kodlar içerisinde ölen askerin Cennet'e gideceği mesajı verilmektedir. Ölen asker, görsel kodlarda "kahraman" metaforu olarak sunulmaktadır. Askerin kanının toprağa dökülmesi ile Humeyni önderliğinde kurulan İran İslam Cumhuriyeti'ne kutsiyet kazandırılmaya çalışılmaktadır. Ölen askeri kucaklayan çocuğun jestlerinin üzüntüden çok kızgınlık içinde sunulması, ölen askerin yerine savaşa katılabileceği algısını oluşturmaktadır. Nitekim İranlı pek çok küçük çocuk Irak Ordusu'na karşı savaşa katılmıştı. Sunum kodları içerisinde görselde Irak Ordusu'na karşı savaşan ve hayatını kaybeden İran askerlerinin cennete gittiğine yönelik propaganda miti inşa edilmektedir. Böylece İran propagandası İran Ordusu'nun, Irak'a karşı daha istekli savaşmalarını sağlamayı amaçlamıştır. Diğer yandan, İranlıların hayatlarını kaybedenlerin intikamlarını almak için daha istekli ve şevkle savaşı sürdürmeleri amaçlanmıştır.

5.5. "Molla, Anne, Asker" Adlı Propaganda Posterleri

"Molla, Anne, Asker" adlı propaganda posterleri düzenlam açısından ele alındığında, posterde görsel kodlar içerisinde bir kadın ve üç erkeğin sunulduğu görülmektedir. Sunum kodları içerisinde kadın siyah bir çarşaf, iki erkek asker, bir erkek ise molla kıyafetleri içerisinde aktarılmaktadır. Askerden biri kitap, bir diğeri de silah tutmaktadır. Silahın üzerinde beyaz bir güvercin bulunmaktadır. Kadının ise bir elinde bebek, diğer elinde de bir çiçek yer almaktadır. Görselde kullanılan kişilerin dördü de beden dili ve jestleri ile bir şeyi hedef aldıklarını göstermektedir.

⁴³ Gary Sick, "Trial by Error: Reflections on the Iran-Iraq War". Middle East Journal 43, no.2, (1989): 234.

Resim 5: “Molla, Anne, Asker” Adlı Propaganda Posterini

İran propagandası, İran-İrak Savaşı'nı yeni kurulan rejimin ülkede pekiştirilmesi için kullandı. Nitekim, Humeyni yönetimi dini ve ulusal söylemlerini ön plana çıkararak, İran halkını Irak'a karşı vatanlarını savunmaları için seferber etmeye çalıştı.⁴⁴ Posterde yer alan iki asker İran Ordusu'nu, siyah çarşaf içerisindeki kadın İranlı kadımları, molla da İran'daki tüm mollaların metonimi olarak kullanılmıştır. Yananlam boyutunda her üç grubun bir arada gösterilmesi ile birlikte İran'ın kurtuluşunda İran ordusunun, yeni rejim tarafından idealize edilen siyah çarşafli kadınların ve mollaların ön planda olduğu mesajı verilmektedir. Her üç grup da “kahraman” metaforu olarak görselde sunulmaktadır. Sunum kodları içerisinde kadının elinde yer alan bebek doğumu, çiçek de ölümü temsil etmektedir. Askerin tüfeğinin üzerinde bulunan beyaz güvercin de “özgürlük” metaforu olarak kullanılmaktadır. Posterde tüm İran halkının birlik içerisinde Irak'a karşı mücadele ettiği propaganda miti inşa edilmektedir. İnşa edilen propaganda miti ile İranlıların birlik ve beraberlik içerisinde savaşmaları amaçlanmıştır. Nitekim, Humeyni yönetiminin idealize ettiği karakterlerin propaganda amaçlı posterde resmedilmesi, İran'da savaşın Humeyni yönetimine sağdık yurttaşlar tarafından sürdürüldüğü mitinin de ortaya çıkarılmasına yol açmaktadır. Bu yolla, İran-İrak Savaşı, Humeyni'ye ve yönetimine sadakatin bir göstergesi olarak sunulmaya çalışılmıştır.

⁴⁴ Dilip Hiro, *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict* (New York: Psychology Press, 199), 2.

5.6. “İrak Jetini Parçalayan Yumruk” Adlı Propaganda Posteri

“İrak Jetini Parçalayan Yumruk” adlı propaganda posteri düzenlam boyutunda ele alındığında, posterde devasa boyutta bir elin bir jeti parçaladığı görülmektedir. Görsel kodlar içerisinde elin parçaladığı jet, Irak Ordusu’na ait olduğu aktarılmaktadır. Jetin üzerinde ABD ve Sovyetler Birliği’ni simgeleyen bayraklara yer verilmektedir. Posterde diğer posterlerin aksine daha açık tonlar kullanılmıştır.

Resim 6: “İrak Jetini Parçalayan Yumruk” Adlı Propaganda Posteri

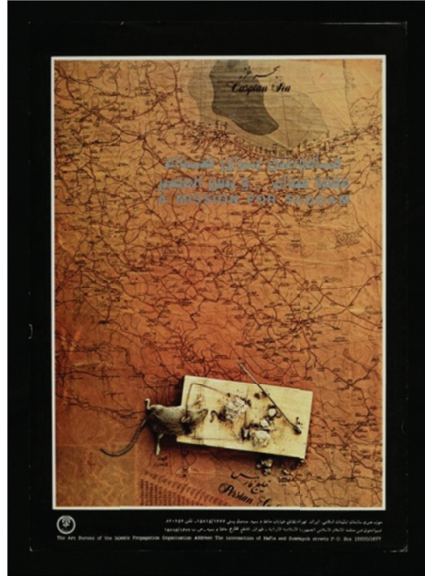
İrak Hava Kuvvetleri, Arap-İsrail Savaşları’na katılmıştı ve savaşta hava saldırıları konusunda deneyim elde etmişti. Benzer şekilde Irak Hava Kuvvetleri, İran-İrak Savaşı’nda da İran’da hedeflenen noktalara karşı saldırılar düzenlemekteydi (Bergquist, 1988: 57). Posterin merkezinde konumlandırılan havaya kalkan yumruk, İran İslam Devrimi’nde Humeyni taraftarlarının simgesi olarak kullanılmıştı. Yananlam boyutunda yumruğun Irak Ordusu’na ait jeti parçalaması, İran’da Humeyni taraftarlarının Şah’a karşı kazandıkları zaferin benzerini Irak Ordusu’na karşı kazanacaklarını ifade etmektedir. Yumruğun altında yer alan insanlar, Humeyni’ni taraftarlarının metonimi olarak görselde yer almaktadır. Sunum kodları içerisinde havaya kalkan yumruk, “güç” ve “zafer” metaforu olarak kullanılmaktadır. Yumruğun parçaladığı jet Irak Ordusu’na ait olmasına karşın, Jetin üzerinde

ABD ve Sovyetler Birliği'nin bayraklarının kullanıldığı görülmüştür. Bu yolla Irak Ordusu'nun ABD ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile hareket ettiği propaganda miti inşa edilmeye çalışılmaktadır. İnşa edilen propaganda amaçlı mit ile İran yönetimi, İran'da hem ABD hem de Sovyetler Birliği karşıtlarını Irak aleyhine yöneltmeyi amaçlamaktadır. Bu yolla Irak Ordusu'nun İran karşıtları tarafından desteklendiği, İran'ın Irak'tan ziyade ABD ve Sovyetler Birliği ile savaş halinde olduğu mesajı kitlelere aktarılmaya çalışılmıştır.

5.7. “Saddam İçin Bir Görev” Adlı Propaganda Posterleri

“Saddam İçin Bir Görev” adlı propaganda posterleri düzenlam açısından değerlendirildiğinde, posterde görsel kodlar içerisinde İran haritası üzerinde kapana kısılmış bir fare resmedilmektedir. Görselde sağ üstünde “Saddam İçin Bir Görev” şeklinde yazılı kod yer almaktadır.

Resim 7: “Saddam İçin Bir Görev” Adlı Propaganda Posterleri

İran propagandası, Irak'ta doğrudan Saddam'ı hedef almaktaydı. Bu amaçla propaganda faaliyetleri Saddam'a yönelik nefret söylemi inşa etmek üzere kurgulanmaktaydı.⁴⁵ Bu posterde de, doğrudan Saddam hedef alınmaktadır. Posterde, Saddam kapana kısılan bir fare olarak sunulmaktadır. Kapanın İran haritasının üzerinde konumlandırılması da yananlam boyutunda Saddam'ın İran topraklarında büyük bir hezimete uğrayacağını ifade etmektedir. Posterde, Saddam ve ordusu “başarısızlık” metaforu olarak sunulmaktadır. Posterde Saddam'ın İran-İrak Savaşı'nı kaybedeceğine yönelik propaganda miti inşa edilmektedir. İnşa edilen mit ile İran propagandası, İran'ın Irak'tan daha güçlü olduğuna İran halkını inandırmayı amaçlamıştır. Böylece İran halkının Irak Ordusu ile daha kararlı bir şekilde savaşması istenmiştir. Diğer yandan İran'ın savaşı kaybedeceğine yönelik yapılan her türlü karşı propaganda faaliyetinin de önlenmesi hedeflenmiştir.

5.8. “Humeyni Kontrolündeki İran Petrol Tesisleri” Adlı Propaganda Posterleri

“Humeyni Kontrolündeki İran Petrol Tesisleri” adlı propaganda posterleri düzenlam açısından değerlendirildiğinde, posterde İran petrol tesisleri konu edilmektedir. Görsel kodlar içerisinde petrol tesislerinin hemen arkasında Humeyni'nin büyük bir resmi kullanılmıştır. Diğer yandan görselin solunda bir yılan, petrol tesislerindeki bir boruya sarılmış halde gösterilmektedir. Yılanın üzerinde Sovyetler Birliği'ni simgelemek amacıyla Sovyetler Birliği'nin bayrağı kullanılmıştır. Görselin sağında ise uzun tırnakları ile bir canavara ait olduğu izlenimi veren bir kol petrol tesislerine uzanmaktadır. Elin üzerinde ABD'yi simgelemek amacıyla ABD bayrağı kullanılmıştır. Yılan, bir mızrak ile öldürülürken, canavara ait kol bir mızrak ile kesilmektedir. Görselin tam merkezinde “Allah büyüktür” yazılı kodu yer almaktadır. Posterin sağ üstünde ise “Müslüman dünyası birleşirse, tüm İslam kaynakları üzerindeki büyük güçlerin etkisi ortadan kalkacaktır” şeklinde diğer bir yazılı koda yer verildiği görülmektedir.

⁴⁵ M. S. El-Azhary, *The Iran-Iraq War (RLE Iran A)* (London: Routledge, 2011), 1.

Resim 8: “Humeyni Kontrolündeki İran Petrol Tesisleri” Adlı Propaganda Posterleri

Irak'ın İran saldırısına zemin hazırlayan, İran'ın Huzistan'da elinde bulundurduğu zengin petrol bölgeleriydi.⁴⁶ Irak Ordusu petrol bölgesini ele geçirmek amacıyla İran'a saldırıya geçmişti. Bu açıdan postere konu edilen İran petrol tesisleri, İran-İrak Savaşı'nın çıkmasının temel sebeplerinde biridir. Yananlam boyutunda petrol tesislerini ele geçirmek isteyen asıl gücün Irak'tan ziyade ABD ve Sovyetler Birliği olduğu mesajı verilmektedir. Nitekim görsel kodlar içerisinde ABD bayrağı ile simgelenen canavar ve Sovyetler Birliği bayrağı ile simgelenen yılanın petrol tesislerini ele geçirmeye çalıştığı gösterilmektedir. ABD ve Sovyetler Birliği posterde “işgalci” metaforu olarak kullanılmaktadır. Posterde İran'ı asıl ele geçirmek isteyenlerin ABD ve Sovyetler Birliği olduğu propaganda miti inşa edilmeye çalışılmıştır. İnşa edilen propaganda amaçlı mit ile Humeyni yönetiminin hedefinde bulunan ABD ve Sovyetler Birliği'ne karşı İran kamuoyunda nefret söylemi inşa edilmeye çalışılmıştır. Görsel kodlar içerisinde yılanın mızrak ile canavarın da balta ile durdurulması, yananlam boyutunda

⁴⁶ El-Azhary, The Iran, 3.

İran'ın Irak'a ve onu destekleyenlere verdiği mücadeleyi konu edinmektedir. Mızrak ve baltanın arkasında "Allah büyüktür" yazısına yer verilmesi dini söylemlerin propaganda amaçlı postere yansımalarıdır. Bu yolla İran, halkının savaşıma isteğini arttırmaya çalışmaktadır. Görselde yer alan "Müslüman dünyası birleşirse, tüm İslam kaynakları üzerindeki büyük güçlerin etkisi ortadan kalkacaktır" yazılı kodu ile İran'ın içindeki ve dışındaki tüm Müslümanların emperyalist güçlere karşı birlik olması gerektiği vurgulanmaktadır. Nitekim, İran-İrak Savaşı'nın temel nedenlerinden biri de Sünni-Şii çatışmasıydı. İran, birlik mesajı vererek Müslümanların mezhepsel çatışmalara son vererek asıl kaynaklarını ele geçirmek isteyen büyük devletlere karşı ortak hareket etmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

6. Sonuç

Çalışma kapsamında İran-İrak Savaşı'nda, İran tarafından propaganda amaçlı kullanılan posterler göstergebilimsel analiz yöntemi kullanılarak incelenmiştir. İncelenen posterlerde genel olarak İran halkının ön plana çıkarıldığı görülmüştür. Posterlerde, İran İslam Cumhuriyeti Lideri Humeyni'nin görselleri ile bütünleştirilen İran halkının tüm kesimlerinin Irak'a karşı bir araya geldiği vurgulanmıştır. Görsellerde Humeyni'nin sürekli olarak kullanılması ile İran-İrak Savaşı'nda Humeyni'nin İran halkı gözünde kült lider olarak inşa edilmesi amaçlanmıştır.

Posterlerde Irak'a yönelik Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin üzerinden nefret söylemi inşa edildiği görülmektedir. Diğer yandan görsellerde sıklıkla ABD ve Sovyetler Birliği'nin hedef alındığı, Irak Ordusu'nun iki süper güç tarafından finanse edildiği vurgulanmıştır. Her iki devletinde de Irak'ı kullanarak İran petrol bölgelerini ele geçirmeye çalıştığı üzerinde durulmuştur. Bu yolla İran halkının, Irak gibi Şii nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülkeden ziyade, gerçekte kapitalist ABD ve komünist Sovyetler Birliği'ne karşı savaştığı mesajı verilmeye çalışılmaktadır. Böylece İran halkının savaşıma isteğinin artırılması amaçlanmıştır.

İran halkının metonimleri sıklıkla posterlerde yer edinmiştir. Buna karşın Irak'a yönelik sınırlı sayıda metonimiye yer verildiği görülmektedir. İran halkını temsil eden metonimilerde de İran halkının "kahraman" şeklinde olumlu metaforlar üzerinden sunulduğu görülmüştür. Bu açıdan, İran'ın propaganda amaçlı posterlerinde ilk hedefinin -İran'daki Humeyni muha-

lifteri de dahil olmak üzere- tüm İran halkının Irak Ordusu'na karşı topyekun savaşı olduğu bulunmuştur. İran İslam Devrimi'nde devrimcilerin simgesi haline gelen "havaya kalkan yumruk" işareti posterlerde sürekli olarak kullanılmıştır. Böylece devrimde Şah yönetimine karşı olduğu gibi aynı direnişin Irak'a karşı da yürütüldüğü mesajı verilmek istenmiştir. Ayrıca posterler genel olarak verilmek istenen mesajları görsel kodlar içerisinde sunmakta, yazılı kodlara ise sınırlı oranda yer vermektedir. Böylece propagandanın temel özelliği olan kısa ve net bilgi stratejisinden yararlanılmaya çalışıldığı, kitleler nezdinde propaganda mesajının daha etkili sunulması amaçlandığı görülmüştür.

Propaganda amaçlı oluşturulan posterlerde; tüm İran halkının Humeyni'nin önderliğini kabul ettiği, İran halkının asla teslim olmayacağı, Irak Ordusu'nun ABD ve Sovyetler Birliği tarafından desteklendiği, savaşta hayatını kaybeden İran askerlerinin cennete gideceği, Irak'ın kimyasal silah kullandığı, İranlı sivillerin savaşta büyük acılar çektiği, İran'ın savaşı kazanacağı gibi propaganda mitlerinin inşa edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Böylece İran, dini ve ideolojik söylemlerini propaganda amaçlı oluşturulan posterlere doğrudan yansıtmıştır. Özellikle posterlerdeki sunum kodlarında, İran İslam Cumhuriyeti tarafından idealleştirilen siyah çarşafly kadın ve sakallı erkek görselleri ön plana çıkarılmıştır.

Çalışmada ele edilen bulgular, İran-Irak Savaşı'nda İran'ın propaganda faaliyetlerini ortaya koymasından büyük önem taşımaktadır. Çalışma yakın dönemde meydana gelen ve etkisi günümüzde hala hissedilen İran-Irak Savaşı'nın propaganda faaliyetlerine ışık tutması bakımından büyük önem taşımaktadır. Buna karşın gelecek çalışmaların İran-Irak Savaşı'nda Irak'ın propaganda faaliyetlerini ele alması alanın kaynak bakımından zenginleşmesini sağlayacaktır.

Kaynakça

Abrahamian, Ervand. *Modern İran Tarihi*, Çev. Dilek Şendil. 2. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2011.

Arpa, Murat. "İş Güvenliğini Konu Alan Kamu Spotu Reklamlarında Korku Çekiciliği Kavramının Kullanılması", *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2018): 105-115.

Barthes, Roland. *Göstergebilimsel Serüven*. Çev., Mehmet Rifat-Sema Rifat. 8. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Barthes, Roland. *S/Z*. Çev., Sündüz Öztürk Kasar. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2016.

Batur, Sabire. *Siyasal İslam Sineması Örneğinde İran Sineması* Yayınlanmamış, Doktora Tezi: Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 2007.

Bergquist, E. Ronald. *The Role of Airpower in the Iran-Iraq War*. Alabama: Air University Press, 1988.

Boyraz, Burak, & Cantürk, Ali. “Amerika Birleşik Devletleri Örnekleminde İkinci Dünya Savaşı Dönemi Askeri Propaganda Posterleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(3), (2014): 496-503.

Çakı, Caner. “Birinci Dünya Savaşı’ndaki Alman Propaganda Kartpostallarında Kullanılan Karikatürlerde Türklerin Sunumunun Göstergebilimsel Açından İncelenmesi”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29), (2018): 73-94.

Çakı, Caner. “Sovyetler Sonrası Rus Sinemasında Komünizm İdeolojisi: Amiral Filmi ve Göstergebilimsel Analizi”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), (2018): 53-68.

Çakı, Caner. “Mitinglerin Propagandadaki Rolü: Nürnberg Mitingleri’ne Ait Fotoğrafların Göstergebilimsel Analizi”, *Maltepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 5 (1), (2018): 59-79.

Çakı, Caner ve Gülada, Mehmet Ozan “Vichy Fransası’nda İşgal Propagandası”. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (1), (2018): 53-80.

Çakı, Caner, Karaburun Doğan, Derya & Yılmaz, Nurcan. Horst-Wessel Propaganda Marşı Üzerinden Nazizm İdeolojisinin İnşası. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (46), (2018): 89-110.

Çelik, Kadir Ertaç. “İslam Devrimi Sonrası İran’da Kimlik ve Dış Politika: Konstrüktivist Bir Bakış”. *Bölgesel Çalışmalar*, 1(1), (2016): 251-274.

Doster, Barış. “Bir Bölgesel Güç Olarak İran’ın Ortadoğu Politikası”. *Ortadoğu Analiz*, 4(44), (2012): 44-51.

El-Azhary, M. S. *The Iran-Iraq War (RLE Iran A)*. London: Routledge, 2011.

Erol, E Gülbuğ, Cerrahoğlu, Necati & Çakı, Caner. “Hitler Dönemi Eğitim Yapısındaki Otokrasinin Eleştirisi: Die Welle Filmi Üzerine Göstergebilimsel İnceleme”, *IX. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi*, Ordu, (2017): 1234-1249.

Fiske, John. *İletişim Çalışmalarına Giriş*. Çev., Süleyman İrvan. 5. Basım. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2017.

Guiraud, Peirce. *Göstergebilim*. Çev., Mehmet Yalçın. 3. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi, 2016.

Gündoğan, Ünal. “Geçmişten Bugüne İran İslam Devrimi: Genel Değerlendirme.” *Ortadoğu Analiz*, 3(29), (2011): 93-99.

Gündoğan, Ünal. “1979 İran İslam Devrimi’nin Ortadoğu Dengelerine Etkisi”. *Middle Eastern Analysis / Ortadoğu Analiz*, 3(30), (2011): 67-73.

Güngör, Nazife. *İletişim Kuramları ve Yaklaşımları*, 2. Baskı, İstanbul: Siyasal Kitabevi, 2013.

Hiro, Dilip. *The Longest War: The Iran-Iraq Military Conflict*. New York: Psychology Press, 1991.

İnanç, Gül. *Türk Diplomasisi’nde Irak (1978-1997)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.

Kalkan Kocabay, Hasibe. *Tiyatroda Göstergebilim*. İstanbul: E Yayınları, 2008.

Karsh, Efraim. “Geopolitical Determinism: The Origins of The Iran-Iraq War.” *Middle East Journal*, 44(2), (1990): 256-268

Karsh, Efraim. *The Iran-Iraq War*. USA: The Rosen Publishing Group, 2009.

McNaugher, L. Thomas. “Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of the Iran-Iraq War”. *International Security*, 15(2), (1990): 5-34.

Pelletiere, C. Stephen. *The Iran-Iraq War: Chaos in a Vacuum*. USA: ABC-CLIO, 1992.

Ramazani, Rouhollah. “Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East” (Vol. 237). *Baltimore: Johns Hopkins University Press*, Vol. 40, No. 1, (1986): 111-114.

Rifat, Mehmet. Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü: Kavramlar, Yöntemler, Kuramcılar, Okullar. İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.

Segal, David. “The Iran-Iraq War: A Military Analysis”. *Foreign Affairs*, 66(5), (1988): 946-963.

Sığırcı, İlhami. *Göstergebilim Uygulamaları, Metinleri, Görselleri ve Olayları Okuma*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2016.

Sick, Gary. “Trial by Error: Reflections on the Iran-Iraq War”. *Middle East Journal*, 43(2), (1989): 230-245.

Swearingen, D. Will. “Geopolitical Origins of the Iran-Iraq War”. *Geographical Review*, (1988): 405-416.

Tanyeri Mazıcı, Emel ve Çakı, Caner. “Adolf Hitler’in Korku Çekiciliği Bağlamında Kamu Spotu Reklamlarında Kullanımı”. *Erciyes İletişim Dergisi*. 5 (3). (2018): 290-306.

Tarock, Adam. *The Superpowers’ Involvement in the Iran-Iraq War*. USA: Nova Publishers, 1998.

Yıldırım, Leman Nida. “1979 İran Devrimi Özelinde Muhafazakârlık İdeolojisinin Eleştirisi: Persepolis Filmi ve Göstergebilimsel Analizi”. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), (2018): 32-52.

Yurdakurban, İsmail. *Devrim Sonrası İran Dış Politikası (1979-2005)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

İnternet Kaynakları

Chicago University, “İran İslam Devrimi Propaganda Amaçlı Posterler” <https://www.lib.uchicago.edu/collex/exhibits/graphics-revolution-and-war-iranian-poster-arts/holy-defense/>. 09.08.2010.

The Strategic Cooperation among India, Pakistan, Iran and Central Asia and its implications upon the Regional Stability

Mukhtar Ahmad Bhat*

Abstract

The close interconnectedness and intense mutual interdependence among the countries both geo-politically and geo-economically has turned the world into a kind of a global village. Today maintaining peace, security and economic development of a country either directly or indirectly depends upon its cooperation with the other countries. In these days of age it is mutual cooperation rather than confrontation which is the preferred tool by the states for securing the national interests. The cooperation has occupied the central stage at both geo-political and geo-economical levels and the mentality that wars and confrontation were regarded as the tool for furtherance and securitization of the national interests is ending. With respect to this mutual cooperation between the countries of South Asia, Middle East and Central Asia, particularly India-Pakistan-Iran and Central Asian countries has immense potential not only for providing immediate solution to their common internal problems that the countries are facing but also playing a crucial role in developing their mutual understanding, economy, establishing peace and security as well as in integrating all the three regions. There are areas like energy, trade, and facilitation of transitional routes, which are having the capacity to open a new phase in their mutual cooperation. Cooperation in these areas will not only resolve their immediate problems that these countries are facing particularly in energy sector, economic field and with respect to national security, but it would also transform them into long term strategic partners. Therefore the paper attempts to analyse the India, Pakistan and Central Asia cooperation and its impact on economic development, regional integration and peace and security.

Keywords: India, Pakistan, Iran, Central Asia, Energy, Security, Cooperation, Regional Stability.

* Dr. Mukhtar Ahmad Bhat, mukhtarbhat24@gmail.com

Hindistan, Pakistan, İran ve Orta Asya Arasındaki Stratejik İşbirliği ve Bunun Bölgesel İstikrar Üzerindeki Etkileri

Mukhtar Ahmad Bhat*

Öz

Ülkeler arasında hem jeopolitik hem de jeo-ekonomik açıdan bağlılık ve yakınlık, dünyayı bir tür küresel köye dönüştürmüştür. Bugün, bir ülkenin barışı, güvenliği ve ekonomik gelişmesinin sürdürülmesi, doğrudan ya da dolaylı olarak diğer ülkelerle olan işbirliğine bağlıdır. Bu günlerde ulusal çıkarları güvence altına almak için devletlerin tercih ettiği araç, çatışmalar yerine karşılıklı işbirliğidir. İşbirliği, hem jeo-politik hem de jeo-ekonomik düzeylerde merkezi aşamaya ulaşmakla birlikte savaş ve çatışma yoluyla ulusal çıkarların güvenceye alınmasını mümkün sayan zihniyeti de yok etmiştir. Bu açıdan Güney Asya, Orta Doğu ve Orta Asya'da bulunan ülkeler özellikle Hindistan-Pakistan-İran arasındaki bu karşılıklı işbirliği, sadece bu ülkelerin karşı karşıya olduğu sorunlara acil çözüm sağlamak için değil, aynı zamanda karşılıklı anlayışlarını, ekonomilerini geliştirmeyi ve bu üç bölgeyi bütünleştirmenin yanı sıra barış ve güvenliği tesis etmek için de önemli bir rol oynamaktadır. Enerji, ticaret ve geçiş yollarının kolaylaştırılması bu karşılıklı işbirliğinde yeni bir aşama açma kapasitesine sahiptir. Bu alanlardaki işbirliği sadece bu ülkelerin enerji sektöründe, ekonomik alanda ve ulusal güvenlik açısından karşı karşıya kaldığı acil sorunlarını çözmekle kalmayacak, aynı zamanda onları uzun vadeli stratejik ortaklara da dönüştürecektir. Bu nedenle, bu çalışmada Hindistan, Pakistan ve Orta Asya işbirliği ve bunun ekonomik kalkınma, bölgesel entegrasyon, barış ve güvenlik üzerindeki etkisi analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hindistan, Pakistan, İran, Orta Asya, Enerji, Güvenlik, İşbirliği, Bölgesel İstikrar.

* Dr. Mukhtar Ahmad Bhat, mukhtarbhat24@gmail.com

1. Introduction

The World public is aware of the changing nature and dynamics of the world politics as well as of regional politics, particularly in the South Asian, Middle East and Central Asian regions. That is predominantly viewed negatively, as India, Pakistan, Iran and Central Asian countries are arch rivals and fought each other over different issues and disputes. The antagonistic relations between them has resulted in not only the loss of precious lives, destruction of property and economy of the regional countries but also suffocation of the economic growth and development of other poor countries of the region to a large extent. While contemplating on the positivity, despite the religious and cultural differences, the people of India and Pakistan have lived together for centuries in the past, shared each other's sorrows and happiness and even both fought together against the British imperialism and for their independence.

In the contemporary era, internally and externally the countries of these regions are also facing common challenges, particularly energy deficiency, poverty, lack of infrastructural development, terrorism and lack of market access and spent a large amount of their money for defence equipment. For instance the 2017-18 defence budget of India is 52.5 billion dollars and the defence budget of Pakistan for 2017-18 is 920.2 billion rupees.¹ Iran on the other hand has increased its defence budget from \$ 12263.96 to 14085.76 million during the years of 2016 and 2017.² In India there are 27 million people that constitute 21.9 percent of total population living below poverty line, that is, almost one person in every five people is living below poverty line.³ In case of Pakistan the situation is worse, there are 55 million people living below poverty line and that constitutes 29.5 percent of the

¹ TNN & Agencies, "Union Budget 2017: Defence allocation gets 6.2 percent hike", *The Times of India*, February 1, 2017, accessed July 04, 2017, <http://timesofindia.indiatimes.com/business/india-business/union-budget-2017-defence-allocation-gets-10-percent-hike/articleshow/56912761.cms>.

"Defence budget set at Rs920.2bn for FY2017-18," May 26, 2017, Dawn News, accessed July 26, 2017. <https://www.dawn.com/news/1335574>.

² "Iran Military Expenditure", *Trading Economics*, accessed June 20, 2017. <https://tradingeconomics.com/iran/military-expenditure>.

³ "World Energy Resource: Hydro," World energy council report, 2016, accessed July 05, 2017, P10. https://www.worldenergy.org/wp-content/uploads/2017/03/WEResources_Hydropower_2016.pdf.

total population.⁴ In Iran the poverty level is much lower than India and Pakistan, but Iran is facing many other problems particularly the lack of infrastructural development and unemployment. As per the latest data there are 3.322 million unemployed youth in Iran which constitutes the 12.48 percent of the total population and it's increasing very fast. From March 21 to June 21, 2018 it showed the increase of 0.5 percent in comparison with the spring of last year.⁵ In Central Asian countries the situation is not opposite to it. Turkmenistan it is 10.2 percent, in Uzbekistan and Tajikistan it is 10.36 percent of their respective population while as in Kirgizstan and Kazakhstan there are having 7.46 and 5.81 percent respectively. There are numerous other areas where the countries are facing challenges.

Contemporary World is in the age of globalisation and interconnectedness. The objective of the article is to highlight the role and areas of mutual interest between India, Pakistan, Iran and Central Asian Countries and their role in the regional integration, peace and stability.

2. Energy Deficit Issue in India and Pakistan

On the part of energy resources, they are considered as the engine of the economic development of a country. In other words, in today's World, the growth and development in economic, social, political, national security, infrastructure sectors and more importantly in eradication of unemployment, poverty and improving the healthcare facilities either directly or indirectly are inversely dependent on the availability of energy supplies and in this case as well both the countries are energy deficient countries. On the part of the Pakistan, the gap between energy demand and supply is increasing every year very rapidly. Since 1991, the primary energy supplies had shown an annual compound growth rate of 3.6 percent and increased to 66.8 million TOE in 2014, compared to 28.5 million TOE in 1991. The energy consumption has increased to 39.8 million TOE in 2014 compared to 17.0 million TOE in 1991 with annual compound growth rate of 3.6

⁴ "Poverty in Pakistan", Asian Development Bank, accessed on July 04, 2017. <https://www.adb.org/countries/pakistan/poverty>.

⁵ "Unemployment rate rises 0.5 percent in spring yr/yr," *Tehran times*, July 25, 2018, accessed <https://www.tehrantimes.com/news/425768/Unemployment-rate-rises-0-5-in-spring-yr-yr>.

percent.⁶ Pakistan's energy future is also deeply disturbing, it is estimated that within the next few years, Pakistan's peak power demand is likely to exceed current installed capacity by nearly 10,000 megawatts. Total energy demand will nearly double in the next 10 years and increase fourfold in next 60 years.⁷ Even in the present era of cheaper global oil, Pakistan faces energy deficit of 45,00 to 5,000 MW (in recent years, these shortfalls have sometimes soared to 8,500 MW—more than 40 percent of national demand). Pakistan's urban areas regularly experience several hours of daily outages, while in some rural regions residents are lucky to receive four hours of electricity per day. In the case of Pakistan's two most heavily utilized sources of energy (oil and gas), consumption levels are so high that Pakistan's national oil and gas company, Oil and Gas Development Company Limited (OGDCL), predicts that indigenous oil reserves will be exhausted by 2025, and that Pakistan will run out of domestic sources of natural gas by 2030.⁸ It has been estimated that the energy crisis has cast the Pakistani economy from 2 to 2.5 percent of its GDP annually and many industries are closed because of lack of energy supply.⁹ Due to energy crisis, investments, production and trade is badly affected in Pakistan, many businessmen closed their businesses, which led to increase in unemployment and economic loss.¹⁰ No doubt Pakistan has undertaken many steps for overcoming the energy crisis. But being a developing economy, it is imperative for Pakistan to maintain suitable and secure energy supply and it is economic development, which would play a crucial role in maintaining peace, security and countering terrorism.

In the case of India, the situation also is not different from Pakistan. On the part of India, as per BP Energy Outlook estimates that the India's energy consumption increases by 4.2 percent per year that is faster than all

⁶ "Pakistan Economic Survey," *Ministry of Finance, Government of Pakistan, 2014-2015*, p. 237.

⁷ Michael Kugelmen, "Pakistan's other national struggle: its energy crisis," *The Wall Street Journal*, July 09, 2015.

⁸ Michael Kugelmen, "Easing an Energy Crisis That Won't End" *Pakistan's Interminable Energy Crisis: Is there any way out?*, eds. Michael Kugelmen, (Woodrow Wilson International Center, 2015), 2.

⁹ Michael Kugelmen, "Easing an Energy Crisis That Won't End" *Pakistan's Interminable Energy Crisis: Is there any way out?*, 2.

¹⁰ Imran Naseem Jawad Khan, "Impact of Energy Crisis on Economic Growth of Pakistan," *International Journal of African and Asian Studies*, 7, (2015).

major global economies. The report predicts that growth of India's energy consumption among all economies by 2035 would be the fastest one and also India is expected to overtake China as the largest energy market by 2030.¹¹ Growth of energy demand of India is estimated more than double (+129%) when compared with Non-OECD countries (52%) and overtakes the BRICS countries as well in 2035.¹² India's share of global demand increases to 9 percent by 2035. Demand of gas is estimated to grow by 162 percent, demand of oil is to grow by +120 percent, coal demand expands up to +105 percent, renewable up to 699 percent, nuclear by 317 percent and hydro by 97 percent. On the other side, the production of energy in India is estimated to share only 5 percent of global energy production in 2035.¹³ The economy of India grows almost at the rate of seven percent annually. In addition to this, in 2011 India became the fourth largest consumer of energy in the world after United States, China and Russia.¹⁴

3. Geo-Political Importance of Central Asia

The Central Asian region occupies immense geo-strategic important position for both India and Pakistan. It is a meeting point for regions, like South Asia, West Asia, East Asia and Europe. Further the region is landlocked. It does not have any direct land route to access international water. It is surrounded in East by China, in West by Russia and Transcaucasian republics of Armenia, Azerbaijan and Georgia. On northern side there is snow bound Taiga of Western Siberia and on the Southern side of Central Asia there is Afghanistan and Iran.¹⁵ Secondly the nature has endowed the Central Asia with huge amount of natural resources particularly oil, natural gas, uranium and water resources. Out of five CARs (Central Asian States), three

¹¹ "B. P. Energy Outlook Country and Regional Insight-India" accessed July 25, 2017. <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2017/bp-energy-outlook-2017-country-insight-india.pdf>

¹² "B. P. Energy Outlook Country and Regional Insight-India"

¹³ "B. P. Energy Outlook Country and Regional Insight-India"

¹⁴ *EIA Report*, "India is the fourth largest energy consumer in the world after the United States, Russia and China," 2013, accessed September 26, 2015, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/India/india.pdf>.

¹⁵ Shams Ud Din, "Central Asia: A factor in Indo-Iranian relations," in *Contemporary Iran and Emerging Indo-Iranian Relations*, ed. Pant, P.C. Jain and A.K. Pasha, (Neelkanth Publishers New Delhi, 1996), 160.

States, which are Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan, are rich in oil, natural gas, coal and uranium resources and the other two Kyrgyzstan and Tajikistan are having huge water resources.

According to B.P. Statistical Review of World Energy June 2015, the three Central Asian Republics, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan, are having 30.0, 0.6, and 3.0 thousand million barrels proven oil reserves respectively. With respect to the natural gas resources, the above three CARs occupy 1.5, 7.5, and 1.1 trillion cubic metres of proven natural gas resources respectively. Furthermore Kazakhstan and Uzbekistan are also having 33,600 and 1,900 million tons of proven reserves of coal. As far as oil production is concerned, Kazakhstan, Turkmenistan and Uzbekistan produce 170, 239, and 67 thousand million barrels respectively of oil per day. With respect to the annual production of natural gas, Kazakhstan produces 19.3 billion cubic metres, Turkmenistan 69.3 bcm and Uzbekistan 57.3 bcm of natural gas.¹⁶

Kazakhstan also possesses a large amount of Uranium resources according to the reports of the World Nuclear Organisation (it is a London based international company, which promotes nuclear energy). Kazakhstan occupies 12 per cent of world's uranium resources and thus it has the world's second largest uranium reserves. From the year 2007 to 2014, the production of uranium in Kazakhstan increased from 6,637 to 23,127 tonnes, making Kazakhstan the largest uranium producing country from mines.¹⁷

As far as Kyrgyzstan is concerned, it is a mountainous country located between the Altai and Kyrgyz mountain ranges. It has abundant water resources as a result of various tributaries passing through Kyrgyzstan having crystal clear water. But having two main water sources, "Amu Darya and Syr Darya" rivers of Central Asia, gives an opportunity to Kyrgyzstan to enjoy a heavier influence over water management policies than all other Central Asian States.¹⁸ Most importantly Kyrgyzstan has been fulfilling

¹⁶ "B. P. Statistical Review of World energy," June, 2015, accessed September 28, 2015, <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>.

¹⁷ World Nuclear Association, "World Uranium Mining Production", United Kingdom, 2015, accessed April 25, 2015, <http://www.world-nuclear.org/info/Nuclear-Fuel-Cycle/Mining-of-Uranium/World-Uranium-Mining-Production/>.

¹⁸ P.L. Dash, "Water Politics in Central Asia" In *India and Central Asia: two decades of transition*, ed. P.L. Dash, (Oxford university press, New Delhi, 2016), 146.

90 per cent of its energy demands from hydroelectricity. However, less than 10 per cent of its (hydro energy) potential has been developed in the country. Further Kyrgyzstan has 16 hydro power plants built in the Soviet era, which provides 79.5% of the total hydroelectric energy production of the country. But due to lack of maintenance they are in poor conditions and in need of repair.¹⁹ Tajikistan on the other hand is also rich in hydro power resources and having the highest potential for hydro electricity generation among the other Central Asian republics. The country holds 57.3% of all Central Asian hydel reserves, only five per cent of which is currently in use.²⁰ As per the report of International Energy Agency 2014, hydropower constitutes 97.13 percent of the Tajikistan's electricity generation.²¹ The feasible potential of Tajikistan is estimated at 31,700 GWh/y of which only 5 per cent has been utilised.²² Besides above mentioned natural resources, Central Asian region also has large amount of metals, like gold, copper, aluminium, chromite, chromium etc.²³

4. Areas of Regional Cooperation

Most of the energy requirements of India and Pakistan are fulfilled by import of oil and gas from volatile Middle East regions. In this condition of huge dependence on energy import and instability in the Middle East, the

¹⁹ United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) and International Center on Small Hydro Power (ICSHP), "World Small Hydropower Development Report Kyrgyzstan" 2013, accessed July 08, 2017. http://www.smallhydroworld.org/fileadmin/user_upload/pdf/Asia_Central/WSHPDR_2013_Kyrgyzstan.pdf.

Artyom Zozulinsky, "Kyrgyzstan: Power generation and Transmission Sector overview", October, 2007, accessed August 31, 2015. http://bishkek.usembassy.gov/uploads/images/pLLqUiD1t7gY2N0dAijsA/KG_07_Retail_Market.pdf.

²⁰ Abdunabi Sattorzda, "Hydro Power Resources of Tajikistan and Trends of International cooperation," *In India and Central Asia: two decades of transition*, ed. P.L. Dash, (Oxford university press, New Delhi, 2012), 121.

²¹ "Tajikistan: Electricity and Heat for 2014", *International Energy Agency*, accessed July 10, 2017, <https://www.iea.org/statistics/statisticssearch/report/?country=Tajikistan&product=electricityandheat>.

²² World energy council report, "World Energy Resource: Hydro" 2016, p.10, accessed July 05, 2017, https://www.worldenergy.org/wpcontent/uploads/2017/03/WEResources_Hydropower_2016.pdf.

²³ Asian Development Bank, "Central Asia Atlas of natural resources" 2010, accessed August 02, 2015, <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/27508/central-asia-atlas.pdf>

Central Asian region can help both India and Pakistan to diversify their energy sources. As mentioned above, Turkmenistan, Uzbekistan and Kazakhstan have huge amounts of oil, gas and uranium reserves while Kyrgyzstan and Tajikistan have the water resources which can be a source for electricity generation. The first step of the two countries towards securing energy resources in Central Asia is the signing of an agreement in 2006 for participating in the proposed Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India gas pipeline. The proposed TAPI (Turkmenistan, Afghanistan, Pakistan and India) gas pipeline will transport gas from Yolotan Osman gas field in Turkmenistan to Afghanistan, then it would be constructed alongside to the Herat-Kandahar highway, then via Quetta and Multan in Pakistan and then the pipeline line would be connected to Fazilka in Indian Punjab. The total length of the Pipeline would be 1680 kms.²⁴ As per to the agreement signed between the countries, the pipeline will deliver 90 million cubic metres of gas per day of which 14 million cubic metres per day to Afghanistan and 38 million cubic metres per day to Pakistan and India. All the participating countries of TAPI have signed all important agreements like the intergovernmental agreement, framework agreement, gas sale and purchase agreement as well as on the transit fee agreements under the banner of ministerial level steering committee.²⁵ In November 2014 the state run gas companies of all participant countries have established TAPI Company Limited as a Special Purpose Vehicle which will be responsible for finance, construction, operation, maintenance and ownership of the TAPI gas pipeline across Turkmenistan, Afghanistan, Pakistan and India.²⁶ On 6th of August 2015 the Steering Committee held its 22nd meeting in Ashgabat which was attended by the Petroleum Ministers of Turkmenistan, Afghanistan, Pakistan and India as well as by the senior officials of Asian Development Bank which acts as a Transection Adviser. In the meeting they

²⁴ Gulshan Sachdeva, "Geo-economics and energy for India," *In Handbook of India's international relations*, ed. David Scott, (Routledge Taylor & Francis Group. New York, 2011), 54.

²⁵ Gulshan Sachdeva, "India's energy security and role of renewables possibility of cooperation with the EU," *In India's emerging energy relations: Issues and challenges*, ed. Girijesh Pant, (Springer India pvt. Ltd. New Delhi, 2015), 54-55.

²⁶ Rachita Prasad, "GAIL, partners form SPV for TAPI pipeline project," *The Economic Times*, November 13, 2014, accessed September 08, 2015, <https://economictimes.indiatimes.com/industry/energy/oil-gas/gail-partners-form-spv-for-tapi-pipeline-project/articleshow/45137274.cms>.

unanimously accepted “Turkmengaz” as the consortium leader of TAPI Pipeline Company to spearhead efforts to finance, build, operate and own the TAPI gas pipeline project.²⁷

The other important field for developing their relations with Central Asian Republics is the development of infrastructure in different areas particularly in construction of roads, railway lines, and establishing the gas pipeline, electricity transmission lines and water dams. Iran has taken many joint projects with Central Asian countries. The infrastructural development in these areas is not only important for increasing strategic significance of Iran but also as sources for connecting the CARs to other regions and countries of world. These projects would transform Tehran into inalienable access route for transportation of energy.²⁸ For this purpose, Iran has made huge investment in almost all the Central Asian Countries. The first and important step was the Mashhad-Sarakhs-Tajan railway line project between Iran and Turkmenistan. The railway line stretches on 295kms of length and starts from Mashhad and passes through Sarakhs in Iran then joins the railway network of Turkmenistan at Tajan. The work on project started in 1992 and was inaugurated in May 1996 at the total cost of \$216 million. This was the first access route for the Central Asian countries to reach the Persian Gulf.²⁹

The other important route is North-South transnational corridor which is around 926 kms railway line that connects Kazakhstan, Turkmenistan and Iran with each other. The railway line starts from Uzen in Kazakhstan goes through Gyzylgaya to Bereket to Etrek in Turkmenistan and ends at Gorgan in Iran. Almost 80 kms of the railway track lies in Iran, 700 kms in Turkmenistan and 146 kms in Kazakhstan.³⁰ The initial estimated cost for

²⁷ “TAPI Steering Committee Endorses Turkmengaz as Consortium leader for TAPI gas pipeline project,” Asian Development Bank, August, 07, 2015, accessed August 27, 2015, <http://www.adb.org/news/tapi-steering-committee-endorses-turkmengaz-consortium-leader-tapi-gas-pipeline-project>.

²⁸ Pierre Pahlavi and Afshin Hojati, “Iran and Central Asia: the smart politics of Prudent Pragmatism”, In *The New Central Asia the regional impact of international actors*, eds. Emilian Kavalski”, (World Scientific Publishing Ltd. Singapore, 2010), 229-230.

²⁹ Sarah Chowdhry, “Iran, Turkmenistan railway launched,” *United Press International*, May 13, 1996, accessed, September 24, 2015. <http://www.upi.com/Archives/1996/05/13/Iran%ADTurkmenistan%ADrailway%ADlaunched/3801831960000/>.

³⁰ “Iran, Turkmenistan-Kazakhstan railway to facilitate regional trade”, *Tehran Times*, December 04, 2014, accessed September 24, 2015, <http://www.tehrantimes.com/>

the construction of the railway line was \$620 million but it reached to \$ 1.4 billion, which is jointly funded by all the three respective countries.³¹ It was in 2007 the three countries signed the agreement to build the Kazakhstan-Turkmenistan-Iran railway line. In 2009 they started construction of the railway line and in December 2014 the railway line was inaugurated by the Presidents of the three countries. The North-South Transnational corridor not only provided Kazakhstan and Turkmenistan another access route bypassing Russia but also shortened the distance between Central Asia and Persian Gulf by 600kms. It is estimated that the North-South Transnational corridor or the Iran-Turkmenistan-Kazakhstan railway line would increase the volume of shipment of goods up to 10 million tons per year and the figure could reach 20 million tons by 2020.³² On the occasion of inauguration, the President of Kazakhstan said that

“Last year Kazakhstan supplied one million tonnes of wheat to Iran, while generally the demand in the Persian Gulf countries is for 910 million tonnes. We intend to supply steel, mineral, fertilisers and other Kazakhstan made products. Respectively we will be buying needed goods from Turkmenistan and Iran.”³³

In 2011, Uzbekistan, Turkmenistan, Iran, Oman and Qatar signed an agreement for construction of an international transport corridor in Ashgabat. However Qatar later withdrew from the project. The corridor will provide another access to the Central Asian Republics for reaching the Persian Gulf and Oman. The implementation of the project is considered as a new stage in interregional relations, which will strengthen and boost developmen-

economy-and-business/119985-iran-turkmenistan-kazakhstan-railway-to-facilitate-regional-trade.

³¹ John C.K, “Central Asia gets its first access to the sea”, Silk Road Reporter, November 18, 2014, accessed September 15, 2015, <http://www.silkroadreporters.com/2014/11/18/central-asia-gets-first-access-sea/>.

³² “Iran-Turkmenistan-Kazakhstan railway to facilitate regional trade”, *Tehran Times*, December, 04, 2015, accessed September 24, 2016, <http://www.tehrantimes.com/economy-and-business/119985-iran-turkmenistan-kazakhstan-railway-to-facilitate-regional-trade>.

³³ Azamat Kaiyr and Danna Buzpezhanova, “Nazarbayev helps launch last section of Kazakhstan- Turkmenistan-Iran railway”, *The Astana Times*, December 04, 2014, accessed September 23, 2015, <http://astanatimes.com/2014/12/nazarbayev-helps-launch-last-section-kazakhstan-turkmenistan-iran-railway/>.

tal process in the member countries.³⁴ In February 2015, another Central Asian country, Kazakhstan also formally joined the Uzbekistan, Turkmenistan, Iran and Oman transport corridor. The President of Kazakhstan in the meeting of the coordination Council of the Ashgabat Agreement said that:

“Major international North South and East West transport corridors run across Kazakhstan and that Kazakhstan sees great potential to attract additional freight traffic in the region of the Ashgabat Agreement member states.”³⁵

Further there is also a plan of building a new railway line connecting Iran-Afghanistan-Tajikistan-Kyrgyzstan-China railway line. In January 2015 the five countries have signed an agreement in this respect. It will be 22,60 kilometres long including 16 kilometres tunnel and 47 bridges passing through Afghanistan.³⁶ In energy sector also Iran has been trying to develop and deepen its relations with the Central Asian Republics. In this regard, in 1995 Iran and Turkmenistan signed an agreement for constructing a gas pipeline from Korpedzhe in Western Turkmenistan to Kordkuy of Golestan province in Iran. And in 1997 the Korpedzhe-Kordkuy gas pipeline started supplying gas from Turkmenistan to the Northern part of Iran.³⁷ Further in 2010 during the visit of Iranian President to Turkmenistan, the two countries inaugurated another 182 kms long Serahs-Hangeran gas pipeline. The pipeline is the part of 500kms Dovletabad-Serahs-Hangeran gas pipeline which would increase the export of Turkmenistan gas to Iran up to 20 bcm per year.³⁸ Besides the above mentioned initiatives taken by the countries, Iran has undertaken many other projects in different areas from time to time. The areas are like construction of water dams, constructions of tun-

³⁴ “Memorandum signed to enter into force of agreement on creation of transport corridor Uzbekistan, Turkmenistan, Iran and Oman,” *Uz Daily*, August 06, 2014, accessed September 24, 2015 <http://www.uzdaily.com/articlesid28756.htm>.

³⁵ “Kazakhstan joins Uzbekistan, Turkmenistan, Iran, Oman transport corridor,” *The Times of Central Asia*, February, 17, 2015, accessed September 24, 2015. <http://www.timesca.com/news/14989kazakhstanjoinsuzbekistanturkmenistaniranomantransportcorridor>.

³⁶ “Iran still involved in Tajik rail Project: Min”, *Mehr News Agency*, June, 09, 2015, accessed September 26, 2015, <http://en.mehrnews.com/news/107074/Iran-still-involved-in-Tajik-rail-project-Min>

³⁷ *Vladimir Mesamed*. “Iranian-Turkmen relations in an era of change,” *Central Asia and the Caucasus Journal* no.4 (2007):46 accessed February 25, 2015, <http://www.ca-c.org/journal/2007-04-eng/13.shtml>.

³⁸ “Turkmenistan, Iran launch gas pipeline,” *Pipeline & Gas journal* 238, no.1, (January, 2011), accessed September 25, 2015, <http://www.pipelineandgasjournal.com/turkmenistan-iran-launch-gas-pipeline>.

nels, roads as well as establishment of power transmission line in cooperation with other Central Asian countries for expanding and strengthening the bilateral cooperation. Therefore the cooperation between Iran and Central Asian countries in these areas not only provides insight in the mutual cooperation in the sector of infrastructural development but also gives the opportunity to utilise the vast experience of Iran in working in the Central Asian region on the different areas, particularly in the infrastructural development.

The commercial and economic sectors areas yet another important areas, that hold to bring greater outcomes, but the level of trade and investment between the countries has been much below the actual potential. The total trade volume between India and Central Asia in the period of 2016-17 was only US \$ 952.15 million, therefore, India's potential in this sector is yet to be harnessed.³⁹ In the case of Pakistan the total amount of annual trade with Europe and Central Asian regions in 2016 constituted of \$ 13,28,7521.1 thousands.⁴⁰ All the countries India and Pakistan as well as Central Asian Countries have the potential to take effective steps not only to enhance the trade in goods but also in service sectors, including training, education and information technology and healthcare. There are areas in Kazakhstan, which are yet to be evolved and are important for India and Pakistan in playing an important role. The uranium processing, nuclear reactors, space stations, refining and processing of oil and laying of pipelines are the major areas, which help India in realising her national interests. In Tajikistan there are availability of avenues for setting up of joint ventures for exploration and processing of aluminium, silver, as well as uranium. With respect to Kyrgyzstan and Uzbekistan there are sectors like IT, pharmaceuticals, textiles, fruit and food processing and so on.⁴¹

³⁹ Meena Singh Roy and Rajorshi Ray. "Placing India in the emerging regional dynamics of Central Asia", *Trvista UNISCI/UNISCI Journal*, No.45, (October-October, 2017), Institute of Defence Studies and Analysis, New Delhi.

⁴⁰ World Bank, "Pakistan Product exports and imports by Country and Region", *World Integrated Trade Solution*, 2016, accessed July 08, 2017, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/PAK/Year/2016/TradeFlow/EXPIMP/Partner/All/Product/Total>.

⁴¹ K.Wanikoo, "India and Central Asia: potential implications for power rivalries in Eurasia," In *India and Central Asia: two decades of Transition*, ed. *P.L. Dash*, (Oxford University Press. New Delhi 2012), 105-106.

The other strategic area on which all the countries and regions are having common opinion is to counter the rising terrorism and extremism, which poses a serious threat to all the countries. As terrorists has added a new dimension with the formulation of transnational ideological, financial and technological networks. That has made terrorists capable of destabilising regional and extra-regional countries. The Central Asian countries have also experienced the rise of militancy, trans-border terrorism, inter-ethnic tensions and Afghan crisis. For eradicating the menace of terrorism, no doubt, India has established the Joint Working Group on combating international terrorism with Uzbekistan, a Joint Working Group with Kyrgyzstan on Counter-Terrorism and other types of crimes and a Joint Working Group with Tajikistan on Counter-Terrorism.⁴² India has been working with these Joint Working Groups on the joint action against terrorism, extremism, drug trafficking and on illegal trade of arms.⁴³ But there would be no any other much effective tool than cooperation between India-Pakistan and Central Asian countries for eliminating the menace.

For that the cooperation in different sectors or areas will increase economic interdependence and correlation among the countries and economic loss as well as growth in any of these countries will lead the economic growth in other countries as well. It is the threat of economic loss that will force the countries to shun the practices of using the non-state actors against one another.

5. Implications of Regional Cooperation upon the Regional Stability

Further looking beyond these issues, the nature and dynamics of the regional and global politics have been changing a lot and there is a complete shift of the nature of politics from geo-politics to geo-economics. The economy, by taking the front seat, has changed the fortunes, particularly

⁴² Vinod Anand, "Major Powers and evolving strategic equations in Central Asia," In *Perspectives on transforming India-Central Asia engagement: prospects and issues*, ed. Vinod Anand, (Vij Book India Pvt. Ltd. New Delhi. 2011), 42.

⁴³ K.Wanikoo, "*India and Central Asia: potential implications for power rivalries in Eurasia*," In *India and Central Asia: two decades of Transition*, ed. P.L. Dash, (Oxford University Press. New Delhi 2012), 105-106.

populace of different countries and regions. Now the trend and efforts of integrating the economies of different countries in South Asian region has also been started particularly after the unrolling of the Chinese “Belt and Road Initiative.” The initiative is comprised of two types of projects; (a) development of Silk Road Economic Belt, and (b) development of 21st Century Maritime Silk Road. The Silk Road Economic Belt is designed to interconnect China, Central Asia, Eastern and Western Europe through Mediterranean Sea, the Persian Gulf, the Middle East and South-East Asia. The route runs from China’s East coast to Europe through the South China Sea, Indian Ocean and then into the South Pacific. The blueprint of Belt and Road Initiative covers over sixty countries, which accounts for sixty percent of the World’s population and a collective GDP equivalent to thirty three percent of the World’s wealth. The Chinese initiative also includes six economic corridors namely, New Eurasian Land Bridge, China - Mongolia Russia Corridor, China - Central Asia - West Asia Corridor, China - Indochina Peninsula Corridor China – Pakistan Economic Corridor and Bangladesh - China - India - Myanmar Corridor.⁴⁴ The initiative mainly emphasises cooperation in five major areas, coordinating development policies, developing infrastructure and networks facilities, deepening investment and trade relations, increasing financial cooperation and expanding social and cultural exchanges. While Iran as mentioned in previous pages and India on the other hand also have initiated many transit agreements with the neighbouring countries like Bangladesh, Nepal and Bhutan, which have widened the area of the trade, easing the access to the markets for the traders and investors.

Cooperation between them would make the countries able to reclaim the influence and relations that they enjoyed with the Central Asian region before the start of colonial rule. Particularly at a time when everyone has realised her role in a qualitatively transformed world order needs to be revamped. The cooperation would also help the countries in securing the multipolar world order based on equality, fairness and justice and to restrict the power hegemon from imposing its perceptions on rest of the

⁴⁴ China-British Business Council, “One Belt One Road. London,” accessed July 20, 2017 http://www.cbcc.org/cbbc/media/cbbc_media/One-Belt-One-Road-main-body.pdf.

world.⁴⁵The mutual cooperation between the countries carries great strategic significance and would play a crucial role not only in developing mutual understanding, but also in developing economy as well as establishing peace and security in the regions. The areas like energy, economy, investment, people to people contacts and cooperation in defence sector would transform their mutual cooperation into long term strategic partnership. The cooperation in these areas would develop, strengthen and maintain the peace and security, economy and living standards of the people of these regions in the short run and can open a new phase in the regional peace, progress and prosperity in the long run.

6. Conclusion

In conclusion we can say that in contemporary era the economy has taken the central stage in both the regional and global politics. Nature of the cooperation between India, Pakistan, Iran and Central Asian countries would transform into intra-regional cooperation from the mutual cooperation. All the countries at individual and bilateral levels have taken different initiatives, like International North- South Transport Corridor, China-Pakistan Economic Corridor, Kazakhstan-Turkmenistan-Iran railway line, India-Bangladesh railway line so on and so forth for integrating the respective regional economies. The integration and interconnection of all these transit routes would revolutionize whole economic and political structure of all the countries and regions. This intra-regional cooperation is not only capable of resolving the current domestic problems, like energy crisis, economic development, unemployment, terrorism of the countries. But the cooperation between the countries would also develop areas, like infrastructural development, health care, tourism, education, water management and employment generation etc. It would also act as a confidence building measure or tool for resolving decade long dispute between India and Pakistan, curbing the increasing terrorism in the regions and ultimately lead to peace, stability and security in all these regions in short run and change the face of all the regions in long run.

⁴⁵ B. M. Jain, "Global Power: India's Foreign Policy 1947-2006", (Lexington Books.UK. 2008), 210.

References

- Abdunabi, Sattorzda. *Hydro Power Resources of Tajikistan and Trends of International cooperation*, In *India and Central Asia: two decades of transition*, ed. P.L. Dash, Oxford University Press, New Delhi, 2012.
- Anand Vinod, *Major Powers and evolving strategic equations in Central Asia*, In *Perspectives on transforming India-Central Asia engagement: prospects and issues*, ed. Vinod Anand, Vij Book India Pvt. Ltd, New Delhi, 2011.
- Dash P.L., *Water Politics in Central Asia*, In *India and Central Asia: two decades of transition*, ed. P.L. Dash, Oxford University press, New Delhi, 2016.
- Din Shams Ud, *Central Asia: A factor in Indo-Iranian relations*, In *Contemporary Iran and Emerging Indo-Iranian Relations*, ed. Pant, P.C. Jain and A.K. Pasha, Neelkanth Publishers New Delhi, 1996.
- Jain B. M., *Global Power: India's Foreign Policy 1947-2006*, UK Lexington Books, 2008.
- Kugelmen Michael, *Pakistan's other national struggle: its energy crisis*, *The Wall Street Journal*, 2015, July 09.
- Kugelmen Michael. *Easing an Energy Crisis That Won't End*, In *Pakistan's Interminable Energy Crisis: Is there any way out?*, ed. Michael Kugelmen, Woodrow Wilson International Center, Washington, 2015.
- Ministry of Finance, Government of Pakistan, (2014-2015), *Pakistan Economic Survey*,
- Pierre, Pahlavi and Afshin Hojati, *Iran and Central Asia: the smart politics of Prudent Pragmatism*, In *The New Central Asia the regional impact of international actors*, ed. Emilian Kavalski, World Scientific Publishing Ltd, Singapore, 2010.
- Sachdeva Gulshan, "*Geo-economics and energy for India*," In *Handbook of India's international relations*, ed. David Scott, p54, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2011.
- Sachdeva Gulshan, "*India's energy security and role of renewables possibility of cooperation with the EU*," In *India's emerging energy relations: Issues and challenges*, ed. Girijesh Pant, p 54-55, Springer India ptv. Ltd. New Delhi, 2015.

Wanikoo K., *India and Central Asia: potential implications for power rivalries in Eurasia*, In *India and Central Asia: two decades of Transition*, ed. P.L. Dash, Oxford University Press. New Delhi, 2012.

Internet Sources

Asian Development Bank, “Central Asia Atlas of natural resources” 2010, accessed September 02, 2015, <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/27508/central-asia-atlas.pdf>.

Asian Development Bank, “TAPI Steering Committee Endorses Turkmen-gaz as Consortium leader for TAPI gas pipeline project”, August 07, 2015, accessed September 27, 2015, <http://www.adb.org/news/tapi-steering-committee-endorses-turkmengaz-consortium-leader-tapi-gas-pipeline-project>.

“B. P. Energy Outlook Country and Regional Insight-India”, 2017, accessed July 25, 2017 <http://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/energy-economics/energy-outlook-2017/bp-energy-outlook-2017-country-insight-india.pdf>.

“B. P. Statistical Review of World energy”, June 2015, accessed September 28, 2015 <http://www.bp.com/en/global/corporate/about-bp/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>.

C.K John, “Central Asia gets its first access to the sea,” *Silk Road Reporter*, November, 18, 2014, accessed September 15, 2015, <http://www.silkroadreporters.com/2014/11/18/central-asia-gets-first-access-sea/>.

“Defence budget set at Rs920.2bn for FY2017-18”, *Dawn*, 2017, May 26, accessed July 04, 2017, <https://www.dawn.com/news/1335574>.

EIA Report, “India is the fourth largest energy consumer in the world after the United States, Russia and China”, 2013, accessed September 26, 2015, <http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/India/india.pdf>.

“Iran still involved in Tajik rail Project: Min.,” *Mehr News Agency*, June 09, 2015, accessed September 26, 2015, <http://en.mehrnews.com/news/107074/Iran-still-involved-in-Tajik-rail-project-Min>.

“Iran, Turkmanistan railway launched,” *United Press International*, May 13, 1996, accessed September 24, 2015 <http://www.upi.com/Archives/1996/05/13/Iran%ADTurkmenistan%ADrailway%ADlaunched/3801831960000/>.

“Iran, Turkmenistan-Kazakhstan railway to facilitate regional trade,” Tehran Times, December 04, 2014, accessed September 24, 2015, <http://www.tehrantimes.com/economy-and-business/119985-iran-turkmenistan-kazakhstan-railway-to-facilitate-regional-trade>.

“Kazakhstan joins Uzbekistan, Turkmenistan, Iran, Oman transport corridor,” The Times of Central Asia, February 17, 2015, accessed September 24, 2015, <http://www.timesca.com/news/14989kazakhstanjoinsuzbekistanurkmenistaniranomantransportcorridor>.

“Memorandum signed to enter into force of agreement on creation of transport corridor Uzbekistan, Turkmenistan, Iran and Oman”, Uz Daily, August 06, 2014, accessed September 24, 2015 <http://www.uzdaily.com/articlesid28756.htm>.

Mesamed Vladimir, “Iranian-Turkmen relations in an era of change”, Central Asia and the Caucasus Journal no.4 (46), 2007, accessed February 25, 2015, <http://www.ca-c.org/journal/2007-04-eng/13.shtml>.

Naseem, Imran and Jawad Khan, “Impact of Energy Crisis on Economic Growth of Pakistan”, International Journal of African and Asian Studies, 7, (2015): 33-43.

“Nazarbayev helps launch last section of Kazakhstan- Turkmenistan-Iran railway”, The Astana Times, December 04, 2014, accessed September 23, 2015, <http://astanatimes.com/2014/12/nazarbayev-helps-launch-last-section-kazakhstan-turkmenistan-iran-railway/>.

“One Belt One Road”, China-British Business Council, London, accessed July 20, 2017, http://www.cbcc.org/cbbc/media/cbbc_media/One-Belt-One-Road-main-body.pdf.

Poverty in Pakistan, Asian Development Bank, accessed July 04, 2017, <https://www.adb.org/countries/pakistan/poverty>.

Prasad Rachita, “GAIL, partners form SPV for TAPI pipeline project,” The Economic Times, November 13, 2014, accessed September 08, 2015, <https://economictimes.indiatimes.com/industry/energy/oil-gas/gail-partners-form-spv-for-tapi-pipeline-project/articleshow/45137274.cms>.

“Tajikistan: Electricity and Heat for 2014”, International Energy Agency, 2014, accessed July 07, 2017, <https://www.iea.org/statistics/statistics-search/report/?country=Tajikistan&product=electricityandheat>.

“Iran Military Expenditure”, Trading Economics, accessed June 20, 2017, <https://tradingeconomics.com/iran/military-expenditure>.

“Turkmenistan, Iran launch gas pipeline”, Pipeline & Gas journal Vol.238, No.1, 2011, January, accessed September 25, 2015, <http://www.pipelin-eandgasjournal.com/turkmenistan-iran-launch-gas-pipeline>.

“Unemployment rate rises 0.5 percent in spring yr/yr”, *Tehran times*, July 25, 2018, accessed <https://www.tehrantimes.com/news/425768/Unemployment-rate-rises-0-5-in-spring-yr-yr>.

“Union Budget 2017: Defence allocation gets 6.2 percent hike”, The Times of India, (Feb 1, 2017, accessed July 04, 2017, <http://timesofindia.india-times.com/business/india-business/union-budget-2017-defence-allocation-gets-10-percent-hike/articleshow/56912761.cms>).

World Bank, “Pakistan Product exports and imports By Country and Region”, World Integrated Trade Solution, 2016, accessed July 08, 2017, <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/PAK/Year/2016/TradeFlow/EXPIMP/Partner/All/Product/Total>.

World energy council report, “World Energy Resource: Hydro”, 2016, accessed July 05, 2017 https://www.worldenergy.org/wpcontent/uploads/2017/03/WEResources_Hydropower_2016.pdf.

World Nuclear Association, “World Uranium Mining Production”, United Kingdom, 2015, accessed April 25, 2015, <http://www.world-nuclear.org/info/Nuclear-Fuel-Cycle/Mining-of-Uranium/World-Uranium-Mining-Production/>.

“World Small Hydropower Development Report Kyrgyzstan”, United Nations Industrial Development Organization (UNIDO) and International Centre on Small Hydro Power (ICSHP), 2013 accessed July 08, 2017 http://www.smallhydroworld.org/fileadmin/user_upload/pdf/Asia_Central/WSHPDR_2013_Kyrgyzstan.pdf.

Zozulinsky Artyom, “Kyrgyzstan: Power generation and Transmission Sector overview”, October, 2007, accessed August 31, 2015, http://bishkek.usembassy.gov/uploads/images/pLLqUiD1t7gY2N0dAijsA/KG_07_Retail_Market.pdf.

Safevi Dönemi Şîî Ulema ve Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışını Hazırlayan Tarihsel Süreç Üzerine

Menderes Kurt*

Öz

16. yüzyıldan 18. yüzyılın başlarına kadar İran coğrafyasında hâkimiyet süren Safevi Devleti'nin şiar edindiği İsnâ Aşeriye Şiiliği'nin bu dönemde geliştirmiş olduğu yeni yorum, bugün İran'daki molla yönetiminin (Velayet-i Fakih) temellerinin atıldığı dönem olmuştur. Şah İsmail'in Şiiliği devletin resmi mezhebi ilan etmesi ve Safevilerin İran'ın dışından Şîî ulema getirmeleri hem Safevi Devleti'nin hem de İran'ın toplumsal-siyasal kaderini değiştirmiştir. Safevi dönemi Şîî Usûlî ve Ahbârî ekolü takip eden ulema arasında meydana gelen tartışmalar, İsnâ Aşeriye Şiiliğini şekillendirmiş ve Şîî ulemanın Gaib İmam'ın yokluğunda devlet yönetimine talip olmalarına, günlük yaşamı yönlendirme ve dinin gerektirdiği ritüelleri uygulayabilmelerine imkân tanımıştır. Bu çalışma, bugün İran'daki Velâyet-i Fakih yönetiminin temellerinin atıldığı Safeviler dönemi İran'ın Şiileşmesi, dışarıdan Şîî ulema getirilmesi, Şîî ulemanın siyasi, sosyal ve dini tartışmaları, devlet-ulema ilişkileri, Şîî ulemanın önündeki engelleri kaldırarak güçlenmesi gibi konular çerçevesinde Velayet-i Fakih yönetimini ortaya çıkaran süreci ele almayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Safeviler, Şîî Ulema, İsnâ Aşeriye Şiiliği, Usûlî ve Ahbârî Ekol, Gaib İmam, Velâyet-i Fakih

* Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Doktora Öğrencisi, kurtmndrs@gmail.com

The Safavid Period Shi'i Ulama and the Historical Process Preparing the Emergence of the Vilayat-e Faqih

Menderes Kurt*

Abstract

The new interpretation of the Twelver Shi'ism supported by the Safavid State which dominated Iran from the 15th century until the beginning of the 18th century, has strengthened the power of the mullah administration in Iran (Vilayat-e Faqih). Shah Ismail's declaration of the Shi'ism as an official sect of the state and the Safavid dynasty's Shi'ite ulama import from outside of Iran have changed both the social and the political destiny of the Safavid state and Iran society. The discussions that took place between the ulama following Shi'a rationalist (Usûli) and traditionalist (Ahbâri) school in the Safavid period, has shaped the Twelver Shi'ism and in the absence of the Gaib Imam, allowed Shi'ite Ulama to serve in the state administration and to intervene more in social and religious matters. This study claims that the foundations of Vilayat-e Faqih were built during the Safavid period. In this framework this work deals with issues such as: The expansion of Shi'ite sect in the Safavid period in Iran, Shi'ite ulama import from outside of Iran, the empowerment of the ulama and involvement in government administration, state-ulama relations, Within the framework of these issues, this study aims to explain the historical process during the Safavid Dynasty that enabled the Vilayat-e Faqih administration to come to power in Iran in 1979.

Keywords: Safavid, Shi'ite Ulama, Twelver Shi'ism, Usuli and Ahbari School, Gaib Imam, Vilayat-e Faqih

* PhD Student, Middle East Institute, Sakarya University, kurtmndrs@gmail.com

1. Giriş

Bu çalışma, 1979 İran İslam Devrimi sonrası İran Devleti'nin yönetim şekli olarak belirlenen Velâyet-i Fakih'in tarihsel kökenine dair bir tartışma yapmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede özellikle Şîî ulemanın siyasetten uzak durma anlayışını yıkan, ulemanın güç kazanmasını sağlayan Usûlî düşünce ve ulemanın siyaset arenasında görünmesine imkan sağlayan Safevi Devleti'nin rolü üzerinde durulacaktır. 1971 tarihinde İmam Humeyni, kaleme aldığı *Hükûmet-i İslâmî* isimli kitabında monarşiyi İslâm'ın dışında bir olgu olarak zikretmiş, ulemanın yönetime doğrudan dâhil olması ve tüm politik ve sosyal reformlarda rol oynaması gerektiğini ileri sürmüştür. Humeyni, eserinde öncelikle bir İslam Devleti'nin kurulmasının gerekliliğini açıklamaktadır. Bu noktada hâlihazırda mevcut yönetimlerin seküler olduğunu ve asıl olanı –İslâmi olanı– temsil etmediklerini, insanları kötü yola sevk etmek ve günah saçmaktan başka bir işlevlerinin olmadığını ifade etmiştir. Bu çerçevede Hz. Peygamber'in bırakmış olduğu yol aynen tatbik edilmeli ve İslâmi şeriat üzere işleyen bir “İslâm Devleti” kurulmalıdır. Bu aşamadan sonra Humeyni, kurulan devlet İslâm Devleti olduğuna göre yönetimin de İslâmi olma gerekliliğine vurgu yaparak, İslâm Devleti'nin yönetim şeklinin nasıl olması gerektiğini ele almaktadır. Ona göre peygamber, kendisinden sonra açık bir şekilde İslâm Devleti'ni yönetmesi için bir vasi tayin ettiğine göre –ki bu peygamberlik görevinin tamamlanması için gereklidir– yönetim şeklinin *velâyet*¹ üzere olması şartı açıktır². Nitekim Şîî doktrine göre devlet yönetimi imamlar tarafından yapılmaktadır. Fakat Onikinci İmam Mehdi'nin kaybolması ile birlikte devlet yöneticisi/yönetimine dair bir boşluk doğmuştur. Belli bir süre ve killer tarafından yönetilen Şîî toplum, Gaybet-i Suğra ile birlikte yöneticisiz kalmıştır³. Bu noktada Humeyni, Gaybet-i Suğra'dan sonra ne olacak, Allah'ın hükmü sadece 200 yıl ile mi sınırlıdır, Hz. Mehdi gelene kadar İslâm Devleti nasıl yönetilmeli, mali, idari, sosyal, askeri ve dini konularda

¹ Şia'da velayet kavramı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. H. Corbin, “Şiilikte Velâyet Kavramı”, çev. Sabri Hizmetli, *AÜİFD*, XXVI (1983), 717-726.

² Şia'da egemenliğin peygamberden sonra nasıl olması gerektiği ve halef/vasi tayin tartışması için bkz. Cansu Kaymal, “Şia'da İmamet Meselesi ve Egemenlik”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, sy. 1 (Haziran2017): 175-176, 181-182; Hasan Onat, “Şîî İmâmet Nazariyesi”, *AÜİFD* 32, (1992): 95-100.

³ Serkan Taflıoğlu, “İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı ‘Velâyet-i Fakih’”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68, no. 3 (2013), 97.

hukuk kurallarını kim belirlemeli ve nasıl uygulamalı gibi var olan problemlere işaret eder. Kendisi ortaya koyduğu bu problemleri çözebilecek tek kişi/kurumun İslam Devleti'nin başındaki kişi/yönetim olduğunu belirtir. Fakat bu yönetim monarşi yahut demokrasi –batıl, gasıp, meşru olmayan hükümetler, geçici yönetimler- şeklinde olmayacaktır. Ona göre Gaybet-i Suğra'dan sonra yönetme yetkisi *fakihlere* geçmiştir⁴. Böylelikle fakihler İslâm şeriatı uyarınca cihad, ganimet taksimi, Cuma namazının kılınması, kaza ve ceza hükümlerinin uygulanması, zekat ve humusun toplanması –ki bu gibi yetkilerin Onikinci imamın gaybetiyle birlikte sâkıt olduğu düşüncesi Şia'da hâkimdi- yetkisine sahip olmuştur. Bu çerçevede Humeyni, özellikle kendisine Müslüman diyen bir kişinin Hz. Peygamber'in bıraktığı miras olan İslam dinini tam anlamı ile yaşayabilmesi için, İslâmi yönetimin –ki bu velâyetir- başta olduğu bir İslâm Devleti'nde yaşaması gerektiğini savunur. Buda ancak peygamberin açık bir şekilde bırakmış olduğu yönetim sistemi olan velâyete sahip çıkmak ve Gaybet-i Suğra'dan sonra bu yönetimin halefi olan fakihlerin/ulemanın yönetimine boyun eğmek ile mümkün olabilirdi. Bununla birlikte Humeyni, bu gerçeği bilen ama *geçici* yönetimlerin egemenliği altında yaşamaya devam eden Kum ve Necef ulemasına büyük bir eleştiri getirerek, Velâyet-i Fakih (fakihin tasarruf yetkisi, siyasal anlamda fakihin yönetim yetkisi) yönetim şeklinin tarihsel ve mantıksal gerekliliğini ortaya koyarak, *kötülüklerin, günahın* ve İslâm dininin *virüsleri* olan geçici yönetimlere açık bir şekilde muhalefeti ortaya koymuştur⁵. Böylelikle Humeyni, *veliyyü'l-emr* olan masum imamların Hz. Peygamber'den devraldıkları velâyeti ve bu velâyet'in gaybet döneminde adil fakihlere intikal ettiğini belirterek, geliştirdiği Velâyet-i Fakih yönetim şeklini, dini ve dünyevi tam bir yönetim yetkisine sahip kılmıştır⁶.

Humeyni'nin monarşiye veya Şiî gelenekte *geçici yönetim* olarak zikredilen şeye muhalefeti uzun bir tarihsel geleneğe dayanmaktaydı. Öte yandan bu fikrin açık bir şekilde ilan edilmesi büyük bir yenilikti⁷. Bu fikir çerçe-

⁴ Taflıoğlu, “İran İslam Cumhuriyeti”, 99.

⁵ Bkz. İmam Humeyni, *Velâyet-i Fakih: İslam Devleti*, İmam Humeyni'nin –ks-Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi: http://ankara.icro.ir/uploads/islamic_government.pdf

⁶ İsmail Safa Üstün, “Velâyet-i Fakih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 43 (Ankara, TDV Yay., 2013), 19-20.

⁷ Ira M. Lapidus, *İslâm Topluları Tarihi: 19. Yüzyıldan Günümüze*, 2, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), 56.

vesinde 1979 tarihinde gerçekleşen İran İslam Devrimi ve Humeyni'nin karizmatik otoritesiyle kurulan Velâyet-i Fakih, Şîî dünya için önemli bir değişimin göstergesi olmuştur. Şîî ulema ilk defa doğrudan yönetime dâhil olmakla birlikte tek yönetim merkezidir. Nikki R. Keddie'nin *The Roots of the Ulema's Power in Modern Iran* isimli çalışmasında belirttiği gibi Osmanlı ve Mısır'da Sünni ulemanın/fakihlerin gücü azalırken, aynı dönemde Şîî ulemanın gücü artmış ve 1979'da Şîî ulema iktidarı ele geçirmiştir. Bu nasıl mümkün olabilmiştir? Keddie'nin de belirttiği gibi bu olgu bir anda gerçekleşmemiştir⁸. Kökleri Safevi döneminde devlet-ulema ilişkileri ve ulemanın bu dönemdeki fikri tartışmalarının Şîîliğe kazandırdığı yeni anlayış çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Özellikle Velâyet-i Fakih düşüncesinin ana damarını oluşturan ulemanın toplumsal-siyasal hayata doğrudan katılımını savunan *Usûlî* düşüncenin, ulemanın Mehdi'nin gelişine kadar geçici yönetimler ile bağlantı kurmak ve doğrudan toplumsal-siyasal hayata müdahil olmaktan uzak durmasını savunan *Ahbârî* düşünceye galebe çalması ile mümkün olmuştur. Usûlî düşüncenin taraftarı olan Şîî ulemanın toplumsal-siyasal hayata müdahil olması ve Şîî fikhini uygulama imkânı bulması ise Safevi Devleti (1501-1736) çatısı altında gerçekleşmiştir. Neticte itibariyle Velâyet-i Fakih düşüncesini yaratmış olan usûlî ulema *teorik* düzeyde olan yönetime müdahil olma düşüncesini Safevi Devleti'nin desteği sayesinde *pratiğe* geçirme imkânına sahip olmuştur. Böylelikle Safeviler Şîî ulemanın yönetimden uzak durma düşüncesini yıkmaya yardım ederek, Velâyet-i Fakih'i doğuran geleneğin kapısını aralamış oldular. Bu çerçevede Velayet-i Fakih'i anlamak için İsnâ Aşeriye Şîîliği'nin ve ulema/fakihlerinin İran'da Safevi döneminde geçirdiği değişim iyi analiz edilmelidir.

2. Safevi Tarikatının Şîîleşmesi

İsnâ Aşeriye Şîîliğin tarihsel gelişiminde 1501 tarihinde Şîî Safevi hanedanının İran'da hâkimiyet kazanması bir dönüm noktası olmuştur. Şeyh Safiyyüddin (ö. 1334) tarafından Erdebil'de kurulan Safeviyye tarikatı ilk başlarda normal bir tasavvufî merkez olarak ortaya çıkmıştır⁹. Fakat daha

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nikki R. Keddie, "The Roots of the Ulema's Power in Modern Iran", *Studia Islamica*, No. 29 (1969): 31-53.

⁹ Tufan Gündüz, "Safeviler", *DİA*, c. 35 (Ankara, TDV Yay., 2008), 451.

sonra Erdebil Dergâhı'nın postnişliğine Şeyh Cüneyd (ö. 1460)'in geçmesi ile Safeviyye tarikatı “sofizmden siyasete” doğru bir dönüşüm yaşamıştır. Bununla birlikte Şeyh Cüneyd döneminde tarikatın dönüşümü Sünni kimlikten Şîî kimliğe doğru olmuştur. Ayrıca Cüneyd, tarikat şeyhliğinden öteye geçen ilahi bir saygı görmüştür. Safeviyye tarikatına artan ilgi, Cüneyd'in atalarının yolunu tamamen değiştirerek Erdebil Dergâhı'nı politize etmesine neden olmuştur. Şîî yapıya bürünen dergâh, Cüneyd ile askeri bir mahiyet kazanmış ve çevresiyle mücadeleye girmiştir¹⁰. Cüneyd ile güçlenen Şîîlik, ilahi saygı ve siyasi mücadele gibi olgular ardılları Şeyh Haydar (ö. 1488), Şeyh Sultan Ali (ö. 1494) dönemlerinde de bir miras olarak devam etmiştir. Daha sonra tarikatın postnişliğine Şah İsmail'in oturması hem Erdebil Dergâhı hem de Şîî dünyada büyük bir değişime kapı aralamıştır. Zorlu bir mücadelenin ardından Şah İsmail, 1501 tarihinde Akkoyunlu Devleti'nin (1340-1514) başkenti Tebriz'i ele geçirmiş ve İsnâ Aşeriye Şîîliğini resmi mezhep olarak ilan etmiştir. İsmail'in Şîîlik anlayışı Ortodoks bir anlayıştan öte daha çok Heteredoks bir anlayışa sahipti. Şah İsmail soyunu Hz. Ali'ye dayandırmakla (İmam Musa el-Kazım üzerinden) birlikte, kendisini Safevi tahtına taşıyan Kızılbaş müritlerinin gizli imamı ve beklenen Mehdi'nin temsilcisi olarak sunmuş. Kızılbaşlar arasında da kabul gören bu görüş Şah'ın aşırı bir şekilde -neredeyse *ilahi* bir boyutta- yüceltilmesine neden olmuştur¹¹. Neticede devlet İsmail'in “ilahi” varlığı ile bütünleşmiştir. Fakat 1514 Çaldıran yenilgisi Şah İsmail'in bu imajını büyük oranda değiştirmiştir.

Yeni kurulan Safevi Devleti, Şah İsmail ve onun Kızılbaş kabileleri üzerindeki hâkimiyeti ile ayakta durmaktaydı¹². Çaldıran yenilgisinin ardından Şah İsmail'in inzivaya çekilmesi, Kızılbaşların ülke yönetiminde daha fazla söz sahibi olmasını sağlamıştır. Özellikle Kızılbaşların kendi aralarındaki mücadelenin devlete zarar vermeye başlaması, Kızılbaşları kontrol altında tutmanın zorluğu, Safevi Şahlarını devlet yönetiminde değişiklikler

¹⁰ Şeyh Cüneyd hakkında daha fazla bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, “Cüneyd-i Safevi”, *DİA*, c. 8, (Ankara, TDV Yay., 1993), 123-124; Mehmet Çelenk, *16-17. Yüzyıllarda İnan'da Şîîliğin Seyri*, (Bursa: Emin Yayınları, 2016), 58-74.

¹¹ Ömer Faruk Teber, “XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması”, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005), 90-93. Çelenk, *İnan'da Şîîliğin Seyri*, 91-94.

¹² Safevilerin kuruluşunda etkili olan Türk oymaklarına dair geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: Güven Matbaası, 1976).

yapmaya itmiştir. Kızılbaşların Sûfi çevreler ile olan bağlantıları ve Safeviye tarikatına duyulan sevginin başka bir tarikata yönelebilmeye ihtimali, Kızılbaşlar karşısında Şah'ın otoritesini destekleyecek yeni bir güç oluşturma gerekliliği ortaya çıkmıştır. Nitekim bu güç Kızılbaşlara benzer bir hizip olmanın ötesinde devletin merkezileşmesi ve kurumsallaşmasını destekleyecek ulema gibi bir güç odağı olmalıydı. Özellikle Osmanlı Devleti gibi hukuki ve bürokratik anlamda merkezleşmiş ve kurumsallaşmış bir devlet ile mücadele edildiği düşünüldüğünde, bu güç Safevilerin mücadelesinde kalmasını sağlayacak ve Osmanlı –Sünni dünya- karşısında propaganda üretecek niteliklere sahip olmalıydı¹³. Ayrıca çoğunluğun Sünni¹⁴ nüfustan oluştuğu İran'da Şîî bir devlet kurmak, kökleri zayıf bir yönetim anlamına gelmekteydi. Şah İsmail'in yaptığı fetihler ile bölgeyi cehren Şîîleştirme çabaları olsa da¹⁵ bu çabanın kurumsallaşması ve ibadet babında kök salması gerekmektedir. Ayrıca devletin üzerinde inşa edildiği "İsnâ Aşeriye Şîîliği'nin" Şîî ulemanın eliyle güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması bir zorunluluktur. Safeviler bu durumda ülke istikrarının anahtarı olan merkezleşme ve kurumsallaşmayı oluşturacak, dışarıya karşı propaganda üretecek, içeride Şah'ın otoritesini destekleyecek –meşruiyet sağlayacak dini bir kurum oluşturmak şeklinde bir çözüm üretmiştir¹⁶.

3. İran Dışından Ulema Getirilmesi

Şah İsmail döneminde başlayan İsnâ Aşeriye Şîîliği'nin resmi mezhep olarak kabulü ve bunun bölgede yaygınlaştırılma politikası büyük oranda Kızılbaşlara dayalı ve heteredoks bir yapı arz etmekteydi. Fakat Şah İsmail'in oğlu Şah Tahmasb (1524-1576) (küçük yaşta tahta geçtiği için şahlığının

¹³ Bkz. Mehmet Çelenk, "Safeviler Döneminin Şîî-Sünni İlişkileri Üzerinde Etkisi", *Mezhep Araştırmaları* 6/2 (Güz 2013): 63-85. Gülay Karadağ Çınar, "Safevi Devleti'nde Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şîî Ulemayla İlişkileri", *İran Çalışmaları Dergisi* 1, sy. 1 (2017): 20-23. Moojan Momen, *An Introduction to Shi'i Islam*, (New York: Yale University Press, 1985), 107.

¹⁴ Çelenk, *İran'da Şîîliğin Seyri*, 180-182.

¹⁵ Teber, "Kızılbaşlık Farklılaşması", 95-99.

¹⁶ Vacih Kevserani, *Osmanlı ve Safevilerde Din-Devlet İlişkisi*, çev. Muhlis Canyürek, (İstanbul: Denge Yayınları, 1992), 151; Ira M. Lapidus, *İslam Toplulukları Tarihi: Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla*, 1, (İstanbul: İletişim, 2013), 397; Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014).

ilk on yılında Kızılbaşların mücadelesinin etkisinde kalmıştır¹⁷) Kızılbaşları ilahlaştırmacı, binyılcı-aşırı hareketlerinin imhasına, tarikatların ve popüler derviş grupların kovuşturulmasına ve Sünnilerin Şiileştirilmesine yönelik bir politika izlemiştir. Bu dönemde İran’da istenilen şekilde yerleşik bir Oniki İmamcı ulema sınıfı “bulunmadığı” için Safeviler, Oniki İmamcı Arap merkezlerinden –Necef, Bahreyn ve Güney Lübnan/Cebel-i Amil- ulema davet etmek zorunda kalmıştır¹⁸. Böylelikle ihtiyaç duyulan tahsilli/medreseli ulemanın dışarıdan ithali ile dini ve kültürel devrimi, merkezileşme ve kurumsallaşmayı gerçekleştirme yoluna gidilmiştir.

Dışarıdan davet edilen ulema ile İran’da Şiiliğin yaygınlaştırılması önemli bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde ulema ile devlet (Şah) arasındaki yakınlık ve işbirliği, Şiiliğin resmi mezhep olarak gücünü artırmıştır. Şah’ın ulemaya bahsettiği güç, Şiî ulemanın yönetimde rol almasına imkân tanımıştır. Bu dönemde dışarıdan getirilen ulema ve devlet münasebetleri sonraki dönemlerde gelişen Merce’iyye müessesesinin ve Velayet-i Fakihle sonuçlanan sürecin oluşmasında köşe taşıdır¹⁹.

Safevi çağı, ulemanın güç kazandığı ve İmam gibi hareket etmeye cüret ettiği, İmam’ın siyasi otoritesi sanki ulemaya geçmiş gibi davrandığı (daha önce böyle açık bir çaba yoktur) bir dönemdir. Bu durum ise, toplumun yeniden şekillenmesi için ulemanın pratikte daha aktif olması, yani İmam’ın fonksiyonlarını icra etmesi gerekliliğinden kaynaklanmıştır. Tam olarak İmamlık değil, sadece topluma örnek ve canlı bir liderlik yapmaktan ibarettir bu. Çünkü Şiî dünyada halen “kayıp İmam’ın dönüşü ve meşru bir devletin ortaya çıkacağı” inancı hâkimdir²⁰. İmam’ın dönüşü ve meşru devlet inanışları ulema ve Şah açısından pek çok konunun meşruluğunun sorgulanmasına neden olmuştur. Nitekim Aşeriyye Şiiliği’nin imamet doktrini son derece açıktır: *İlahi tayin* ve *nesebî* bağlılık. *Gaybet-i Suğra* döneminde *dört sefirin naîbliği*, hiç birisinin *Ehl-i Beyt’e* mensup

¹⁷ Tufan Gündüz, “Tahmasb”, *DİA*, c. 39, (Ankara, TDV Yay., 2010), 413.

¹⁸ Farhad Daftary, *Şii İslam Tarihi*, çev. Ahmet Fethi, (İstanbul: Alfa Tarih, 2016), 109; Şah İsmail ve Tahmasb’ın yaymaya çalıştığı bu mutedil Şiilik hususunda çok az malumat sahibi olduğu ve Şiiliğe dair ulaşılabilen tek kitabın İbn Mutahhar el-Hillî’nin *Kavâidu’l-İslâm*” adlı kitabı olduğu rivayet edilir. Bkz. Keddi, “The Roots of the Ulema”, 41-42.

¹⁹ Mazlum Uyar, *Şiî Ulemânın Otoritesinin Temelleri*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004), 108.

²⁰ Uyar, *Şiî Ulemâ*, 108.

olmaması sebebiyle, tayin ile söz konusu olmuştur. Dört sefirden sonra hiç kimsenin vekillik iddiasında bulunamayacağı da son derece açıktır²¹. Bu nedenle Safevi Şahlarının ilahi tayin iddiasında bulunmaları mümkün değildi. Israrla vurguladıkları ehl-i beyt'e mensubiyet de hakimiyetlerine meşruiyet yaratmaya yönelik bir taktik idi. Şah İsmail'in ehl-i beyt'e mensubiyet iddialarına eleştiri gelmemesinin, bu dönemde İran'da buna karşı argüman ortaya koyabilecek nitelikte ulemanın "olmayışından" kaynaklandığı iddia edilmektedir²². Cebel-i Amilden getirilen ulema ile birlikte Safeviler bir nevi imamlik iddialarını da tartışmaya açmış oldular. Devletin Şîî yapısında, Safevi Şahlarının ortada bir ilahî tayin ve nass olmamasından dolayı iktidarlarını nasıl izah edecekleri ve meşruluğu nasıl sağlayacakları çözüm bekleyen problemlerdi²³. Momen'in belirttiği üzere Şîilik, Sünni devletlerin içerisinde azınlık kaldığı için erken dönemde Mâverdî (1058)²⁴ gibi politik dünyayı dini dünyaya entegre edecek siyasal bir düşünce geliştirememiş ya da geliştirme ihtiyacı hissetmemiştir²⁵. Ortaçağda Sünni İslâm fıkhi geliştirmiş olduğu siyaset ve meşruiyet nazariyesi ile adil veya zalim olsun İmam'a ve devlet başkanlarına itaatin vacip olduğunu belirtiyordu. Sünni fıkhi, devlet başkanı ve İmam'ın seçilmesinde açık bir yol ve yöneme sahipti. Zira en kötü sultanın idaresi anarşi ve kargaşaya tercih edilirdi. Buda Sünni yöneticiler için meşruiyet sorununu büyük

²¹ İrfan Abdulhamid Fettah, "İmâmîyye Şîa'sında Velâyet-i Fakih, Tarihi Arka Plan", çev. Seyit Bahçıvan, *Marife*, sy. 2 (Güz 2009): 243-244. Büveyhiler döneminden itibaren yaşanan gelen velayet, gaib imamın temsili meselesi üzerine tartışmalar için bkz. aynı eser. Ayrıca bkz. Ethem Rûhi Fığlalı, *İmâmîyye Şîası*, (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008).

²² Momen, *An Introduction to Shi'i*, 108.

²³ Momen, *An Introduction to Shi'i*, 108-109.

²⁴ Mâverdî, insanların farklı yaratılışından kaynaklanan tabii eşitsizliklere toplumsal yaşamın getirdiği eşitsizliklerin katılması dolayısıyla çatışmaların olağan olduğunu söyler. Dolayısıyla adaleti, huzuru sağlamak için siyasi bir iktidara ihtiyaç vardır. Fakat onun bu siyasi iktidar anlayışı hem Fars siyaset kültüründeki zıllullah (Allah'ın gölgesi) ideolojisini hem de yanılmaz kanun koyucu (mâsum imam) ve Şîa'daki imamın nalsa tayini fikrini reddetmektedir. O, gerekli şartlara vakıf olan Müslüman bir kişinin toplumunun siyasi iktidar (halife, imam) ihtiyacına cevap verebileceğini belirtir. Özellikle *el-Ahkam-üs-Sultaniyye* isimli eseriyle İslam siyaset teorisi geliştirmiştir. Böylelikle Sünni dünyada siyasal iktidarın seçimi, sorumlulukları ve meşruluğu konularına büyük oranda açıklık kazandırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Kallek, "Mâverdî", *DİA*, c. 28 (Ankara, TDV Yay., 2003), 180-186; Ahmet Güner, "Mâverdî'nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II)", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17 (İzmir, 2003): 227-252.

²⁵ Momen, *An Introduction to Shi'i*, 192.

oranda ortadan kaldırmaktaydı²⁶. Sünniliğin ülü'l-emr'e itaat edilmesine yönelik anlayışına karşılık Şîfler, yönetme yetkisinin İmam'a ait olduğunu kabul ederlerdi. Nitekim, Onikinci İmam'ın gaybeti ile birlikte, Şîflerin Gizli İmam'ın ahir zamanda geri döneceği düşüncesi sonucu geliştirdikleri *bekleyiş nazariyesi*, onları siyaset dünyasından soyutlamış ve toplumsal-siyasal olaylara karşı depolitize bir tavır takınmalarına neden olmuştur²⁷. Bu çerçevede, İsnâ Aşeriye Şîfliği üzerinde yükselen Safeviler açısından, Şîf fikhına dayanarak İmam'ın vekilliği iddiasında bulunmasının temelleri bulunmaktaydı. Şah İsmail meşruluğunun temeli daha çok Şah'ın askeri gücünü oluşturan Kızılbaşlar nezdinde ilahlaştırılmış imajıydı.

Kendisini ilahlaştıran Kızılbaşlardan rahatsız olan Tahmasb ise daha samimidir. Mehdi ve aşırı fikirleri reddederek daha mutedil bir Şii anlayış benimsemiş ve Şiiliğin kurumsallaşması için çaba harcamıştır²⁸. Tahmasb bir taraftan devletin kurumsallaşmasına çabalarken diğer taraftan Şiiliğin kurumsallaşması için uğraşmıştır. Fakat Şiiliğin kurumsallaşması için getirmiş olduğu ulemanın sahip olduğu Şîf fikhında Şah'ın yönetici olarak meşruiyeti de tartışma konusuydu. Öte yandan Sünni-Şîf (Osmanlı-Özbek ve Safevi mücadelesi) mücadelesi Tahmasb'ın güçlü propagandacılara ihtiyacı ve ülkenin Şiileşmesi mevzusundaki aciliyet dolayısıyla dışarıdan getirilen ulema ile çalışmada beis görmemiştir. Ayrıca ülkesinin belli bir düzlemde, belli bir devlet felsefesi içerisinde merkezileşmesi gerekiyordu. Bunun Kızılbaşlar ve Sûfler ile yapılamayacağı anlaşıldığı için Şah, bu problemleri, hepsine meşruiyet kazandıracak pratik bir Şîf ulema olan Şeyh Ali el-Kerekî el-Amili'ye (ö. 1534) verdiği güç ve görevler ile çözmeye çalışmıştır²⁹. Cebel-i Amil'den ilk defa Şah İsmail tarafından davet edilen Kerekî, Şah İsmail için Şah, Sultan, İmam gibi unvanların kullanılmasını onaylamış ve bu suretle Oniki İmam vekili makamında bulunduğunu kabul etmiştir. Kerekî, daha sonra imam vekili unvanını dini anlamda kendisine tevcih etmiştir³⁰. Kerekî'nin Şah'a tevcih ettiği bu ünvanlar dönemin

²⁶ Subhi Salih, *İslam Kurumları*, çev. İbrahim Sarmış, (Ankara: Feer Yayınevi, 1999), 173-176.

²⁷ Momen, *An Introduction to Shi'i*, 192-193; Ahmed el-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şûrâdan Velayet-i Fakîhe*, (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 16.

²⁸ Uyar, *Şîf Ulemâ*, 113.

²⁹ Momen, *An Introduction to Shi'i*, 110.

³⁰ Çınar, "Şahlara ve Şîf Ulema", 23-24.

Şîî uleması tarafından eleştirilmiş ve tepki ile karşılanmıştır. Tahmasb döneminde ise Şah, devleti kurumsallaştırmak işini Şîî ulema ile yapabileceğinin farkında olduğu için daha nazik bir siyaset izlemiştir. Tahmasb'a Kerekî tarafından taç giydirilmesi ile Şîî ulema dini konuların yanında siyasi bazı konuları da meşrulaştırmaya başlamıştır. Tahmasb bu dönemde yayınladığı iki ferman ile Kerekî'yi "müçtehitlerin sonuncusu/en üstünü" (hatemü'l-müçtehidin), hatta "İmam'ın vekili" (naibü'l-imam) ilan etmiş ve ona ülkede İsnâ Aşeriye Şîîliğini yaygınlaştırılma sorumluluğunu vermiştir³¹. Böylelikle Şahlar İmam'ın vekilliği iddiasından vazgeçerek, meşruiyetlerini kendisi tarafından desteklenen ulemadan aldığı "en büyük müçtehit'i naibi" sıfatı ile sağlamaya başlamıştır. Neticede, İmam'ın gaybet dönemi "temsilcileri" olmaları nedeniyle, onların sahip olduğu gücün farkında olan Şahlar, ulema ile ilişkilerinde hassas davranmıştır³². Fakat bu dönemde mutlak gücün halen Safevi Şahlarına ait olduğunu söylemeliyiz.

Aslında Kerekî, gaybet sırasında "İmam'ın genel vekilliği"- "en-niyâbetü'l-âmme/niyâbet-i âmme" fikrini geliştirmiştir³³. Bu fikre göre ulema, gizli imamın fonksiyonlarını icra edebilir ve Cuma namazı kıldırabilirdi. Kerekî ayrıca ölü müçtehide uymanın cevazına karşı çıkmıştır³⁴. Kerekî, Şah tarafından kendisine verilen yetkiler ile yayınladığı fetvalar sayesinde Safevi iktidarının işini kolaylaştırmıştır. Böylelikle ilk defa Gaib İmam'ın temsil hakkı Şîî ulemanın uhdesine geçmeye başlamıştır³⁵. Kerekî ile başlayan muhacir ulema akını 16. ve 17. yüzyıllarda da devam etmiştir. Bahreyn,

³¹ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 109.

³² Uyar, *Şîî Ulemâ*, 110.

³³ Kerekî'nin bu fikrinin arka planı Muhakkık Hilli (ö. 1277) ve Allâme Hilli (d. 1250) tarafından nispeten geliştirilmiştir. Büveyhi ve İlhanlı döneminde Şîî ulemanın elde ettiği nispeten siyasi güç sayesinde geliştirilmiş içtihat anlayışı sayesinde, Şîî ulemanın imamın otoritesini temsil noktasında önemli bir güç kazanmıştı. Safeviler dönemindeki müçtehitlerin faaliyetleri büyük oranda bu temele ve Hille okulunun geliştirmiş olduğu anlayışa dayanmaktadır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Şîîlik mezhebi Safeviler dönemine kadar Sünni mezhebi gibi güçlü bir siyasi güç tarafından desteklenmemiştir. Siyasi gücün yokluğu Şîî ulema için imamın temsiliyeti ve devlet yönetiminin meşruluğunu tam anlamı ile ele alınmamasına neden olmuştur. Büveyhiler döneminde nispete geliştirilen imamın genel vekilliği, Safeviler gibi güçlü bir yönetimin desteği sayesinde acil çözümlere kavuşturulması gereken bir vaka haline gelmiştir. Bu aciliyet Şîî fikhinin da gelişmesine olanak tanımıştır. Bkz. Uyar, *Şîî Ulemâ*, 72-92; Fettah, "İmâmiyye Şîî'si", 245.

³⁴ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 110.

³⁵ Çınar, "Şahlar ve Şîî Ulema", 26; Cengiz Kallek, "Sânî Muhakkık-ı Kerekî", *DİA*, c. 25, (Ankara, TDV Yay., 2002), 280-281.

Lübnan ve Irak'tan gelen ulema, müftü, imam, müderris, kadılık vb. görevlerde bulunmuş ve devletten yardım almıştır³⁶.

4. Usulî Ekol-Cebel-i Amil Uleması ve Şîf Ulemanın Tartışma Konuları

Kerekî gibi ulemanın Safeviler ile pratik ilişkiler geliştirmesinde ve Safevi hâkimiyetinde önemli roller almasında Usulî ekolün önemli bir payı bulunmaktadır. Onikinci İmam'ın gaybeti ile birlikte Şia içerisinde fihhi ve itikadi problemlerin çözümünde bir takım sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Tabi bu belirsiz durum Şîf ulema arasında iki farklı ekolün oluşmasına neden olmuştur. İlki fikhın rasyonel (akla dayanan) metodolojisine karşı çıkarak her dinî hükmün Peygamber'den ve imamlardan gelen hadislerle (haber) desteklenmesi gerektiğini düşünen *Ahbârî/Nakilci* ekolüdür. İkinci ekol ise fikhın rasyonel metodu savunarak yeni problemler karşısında içtihatla bulunmak gerektiğini savunan *Usûlî/İçtihadî* ekolüdür³⁷. Usûlî ekol, zamanın şartlarına göre esneyebilmesi, meşruluğu tartışmalı olan Şah yönetimi ve ulemanın toplumsal-siyasal hayata ki yerini alması gibi konulara daha pragmatik çözümler üretebilmesi nedeniyle Safevi dönemi tercih edilen ekol olmuştur. İstisnaları olmakla birlikte İran'da Ahbârîlik fazla güçlenmemiştir. Nitekim Ahbârîlik marjinal bir statüye düşürülerek İran'ın Hûzistan bölgesinde Arapça konuşan Şîfler arasında kendisine yer bulmuştur³⁸.

Usûlî ulemanın etkili olduğu Cebel-i Amil'in coğrafi konumu ve ilmi çevresi, usûlî ekolün Safevi döneminde ön plana çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Güney Lübnan'ın iç bölgelerinde yer alan Cebel-i Amil'de yaşayan Şîf ulema, kendilerini bütün Şîf toplumun en tepe noktasına konumlandırmaktaydı. Cebel-i Amil'in uzak ve dağlık bir bölge olması, Şîf geleneğin burada güçlü bir şekilde gelişmesine katkı sağlamıştır. Bununla birlikte Cebel-i Amil, bulunduğu konum itibarıyla pek çok Sünnî ve Şîf

³⁶ Şîf alimler Şeyhü'l-İslâm, camilerde vaiz ve medrese hocaları olarak İran halkı arasında Şîf akide ve pratiğinin ılımlı ve sağlam bir şekilde yayılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

³⁷ Ramazan Tarık, "Şia'da Usuliliğin Doğuşu ve Şeyh Müfid", *Mezhep Araştırmaları* 7, sy. 1, (Bahar 2014): 251.

³⁸ Hamid Algar, "İran (III. Kültür ve Medeniyet)", *DİA*, c. 22, (Ankara, TDV Yay., 2000), 410.

âlimin ilişki kurmasına olanak sağlamıştır³⁹. Nitekim bölgenin oldukça geçirgen bir yapıya sahip olması, Sünni ve Şîî âlimlerin birbirlerinden ders alabilmesine imkân tanımıştır. Cebel-i Amil'de güçlenen Usûlî ekole mensup Şîî ulema, Sünni ulemayla kurdukları ilişkiler sayesinde Ahbârî ekole karşı farklı bir yorum üretebilme esnekliğine kavuşmuştur. Örneğin Cebel-i Amil'den Şehid-i Evvel olarak bilinen Şemseddin Muhammed b. Mekkî (1333-1384)'nin, Mekke, Medine, Bağdat, Şam ve Kudüs'e gittiği ve kırkın üzerinde Sünni âlimden ders aldığı rivayet edilmektedir. Kendisi usûlî düşüncüyü temsil etmektedir ve Şîî geleneğe ek olarak Sünni anlayıştan öğrendikleri temelinde usûlî'î fikhın metot ve kurallarını belirlemiştir⁴⁰. Ayrıca Şehid-i Sani olarak tanınan Zeynuddin b. Nureddin Ali (1506-1558), Cuba'da âlim bir aileden gelmektedir. On altı Sünni âlimden ders aldığı rivayet edilmektedir. Sünni dünyayı dolaşmış ve Osmanlı Devleti tarafından Ba'albek'teki Nuriyye Medresesi'ne tayin edilmiştir. Sünni âlimlerden öğrendiği bilgiler sayesinde hadis rivayeti ile ilgili sistematik bir şekilde eser telif edebilen ilk Şîî âlimlerin biri olduğu iddia edilmektedir (İstanbul'da ölmüştür). İran'a gelen Kerekî, Şehid-i Evvel entelektüel çizgisini takip eden âlimlerde ders almıştır. Nitekim Kerekî, Kahire'ye yaptığı bir seyahatinde Sünni âlimlerden tefsir, hadis gibi dersler almıştır. Bunun yanında Ahmed b. Ali el-Amili, Zeynuddin Ca'fer b. Hüsam el-Amili gibi Cebel-i Amil'den hocalardan çeşitli dersler almıştır⁴¹. Böylelikle Kerekî'de usûlî ekolün temel öğretilerine tevarüs etme şansına sahip olmuştur. Kerekî'nin İran'a çağırılmasının sebebinin, Hourani'nin işaret ettiği gibi, şeriatın koruyucusu İmam'ın halefi olarak fakihlerin/ulemanın rolüne vurgu yapan, ulemaya içtihat yapabilme ve geçerli yöntemleri uygulamak suretiyle kaynaklardan hüküm çıkarabilme imkânı veren bir geleneğin temsilcisi olması kuvvetle muhtemeldir⁴². Yani burada pek çok çalışmada Safevilerin dışarıdan Şîî ulema davet etmesinin sebebi olarak gösterilen İran'da "ulema yokluğu" fikrinin yeniden tartışılması gerekmektedir. Kerekî gibi usûlî düşüncüyü tevarüs etmiş olan ulemanın davet edilmesinin, âlim yokluğundan öte, Safevi Devleti'nin mevcut problemlerle-

³⁹ Albert Hourani, "Cebel-i Amil'den İran'a", çev. Habib Kartaloğlu, *Usûl İslâm Araştırmaları*, sy. 23, (Ocak-Haziran 2015), 214, 217.

⁴⁰ Hourani, "Cebel-i Amil'den İran'a", 218.

⁴¹ Kallek, "Sânî Muhakkık-ı Kerekî", 180.

⁴² Hourani, "Cebel-i Amil'den İran'a", 221.

rine pratik çözüm üretebilecek ulema ihtiyacından kaynaklandığı düşüncesi göz önünde bulundurulması gereken bir başka faktördür. Usûlî ekole mensup ulema, yöneticinin belirlemiş olduğu toprak vergisini (haraç) toplanmasına, ulemanın vergiden kendi paylarını almasına ve hatta İmam'ın yokluğunda ulemanın Cuma namazı kıldırmasına cevaz vermekte bir beis görmemiştir⁴³. Bununla birlikte usûlî ekole mensup ulemanın Safeviler ve Şîî fikhına dair en önemli işlevleri, Şia'yı siyasetten soyutlayan bekleyiş nazariyesinden uzaklaştırarak yönetime dâhil etmiş olmasıdır. Safevi dönemi siyasi tecrübesi, kendisinden önce Şia'ya yönetime katılma imkanı sunan Büveyhi⁴⁴, Serbedari, Mar'aşi ve Muşa'saî gibi önceki siyasi tecrübeden farklı idi. Bu devletlerin hepsi Safeviler gibi ideolojik bir argümana sahip olmayan salt siyasi nitelikteydiler⁴⁵. Safeviler siyasi hakimiyet ile bütünleşen bir İsnâ Aşeriye dini ideolojisinin savunucusu olarak, Şia'yı bekleyiş nazariyesinden yönetime taşımaya muktedir olmuştur. Safeviler Şia'yı şiar edinen bir devlet kurmak veya askeri siyasi bir harekâta girişmek arzusunda oldukları vakit, bekleyiş nazariyesinin kabul edilebilir ve gerçekçi olmadığını, amaçları önünde ayak bağı oluşturacağını fark ettiler. Böylelikle İsnâ Aşeriye mezhebine bağlılıklarını açıklasalar bile imamda –devlet yöneticisi- masumluk ve nassı şart koşan ilahi imamet düşüncesini tam olarak benimsememişlerdir. Devlete pratik karşılığı olan bir fıkıh anlayışı gerektiği için, İmamet nazariyesini tarihi bir görüşe çevirerek yumuşattılar ve Emevi, Abbasi ve Osmanlıların yaptığına benzer bir şekilde İmamet'in bütün görevlerini yapmaları konusunda ulemaya izin verdiler⁴⁶. Bu çerçevede Kerekî başta olmak üzere Şeyh Zeynüddin b. Ali el-Amili (ö. 1558) gibi usûlî ulemaya mensup âlimler, devletin kurumsallaşması ve Şîî toplumun bekleyen problemlerine acil çözüm üretmek amacıyla tarikatların karizmatik liderlerine karşılık Şîî ulemaya karizmatik otorite kazandıracak *niyâbet-i âmme* düşüncesini etkili ve sistematik bir duruma getirdiler. Niyabet-î âmme doktrininin sistematikleşmesi Safevi Şia'sının

⁴³ Mehmet Çelenk, “Safevîlerin Din Politikası ve İran'ın Şifleşme Seyri”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4, (2014): 21.

⁴⁴ Bkz. dipnot 31'de belirtildiği üzere Şia'da ulemanın imamın siyasi otoritesini temsil etme noktasında teori Büveyhi'ler döneminde gelişmiştir. Safevi dönemi kadar olmasa da Şîî düşünce siyasallaştırılarak, bir devlet politikası haline gelmiştir. Ayrıca bkz. Muharrem Akoğlu, “Büveyhiler'in Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine”, *Bilimname* 17, (2009/2): 123-138.

⁴⁵ Çelenk, *İran'da Şiîliğin Seyri*, 155.

⁴⁶ Çelenk, *İran'da Şiîliğin Seyri*, 251.

kendine mahsus bir tavır geliştirmesini ve imamın gaybetiyle Şîî fikhın içinde bulunduğu çıkmazın aşılmasını sağlamıştır⁴⁷. Böylelikle toplumsal-siyasal konularda hükümler verebilen müçtehitler, daha sonra hiyerarşik bir yapılanmaya giderek merce'iyet müessesini (Kaçarlar dönemi) ortaya çıkarmıştır. Nitekim Kerekî gibi Usûlî ekole mensup ulemanın bu cesur hareketlerine Irak-ı Arab, Körfez-Hicaz gibi Ahbârî ekolün güçlü olduğu bölgelerden önemli eleştiriler gelmiştir.⁴⁸.

5. Muhakkık el-Kerekî ve İbrahim Katifi; Şîî Ulema Arasında Yaşanan Tartışmalar

Burada öncelikle Safevi tarihinde devlet-ulema ilişkilerinde önemli bir noktayı temsil eden Şeyh el-Kerekî'yi ele almak gerekmektedir. Safeviler döneminde naibü'l-imâm olarak anılan en önemli âlim, Muhakkık Kerekî'dir. Kerekî ile birlikte, içtihadı karşı çıkan önemli Ahbârî muhalefetine rağmen Usûlî fikhî önemli bir gelişme göstermiştir. Şah İsmail ve Tahmasb'a hizmet eden Kerekî ile birlikte Safeviler, aşırı Şîî fikirlerden uzaklaşıp (Gulâtu'ş-Şî'a) mutedil İsnâ Aşeriye çizgiye girmiştir⁴⁹. Dolayısıyla Kerekî, Şîîliğin İran'da yayılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. İlk üç halifeye ve önde gelen Sünni ulemaya sövmenin meşru olduğuna dair fetva vermiştir⁵⁰. Sünni ulemayı İran'dan kovmuştur. Ayrıca Camilerin kiblelerinin doğru olmadığını belirterek değiştirilmesini istemiştir⁵¹. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Tahmasb ilan ettiği ferman ile Kerekî'ye naibü'l-imâm sıfatını bahşederek niyâbet-i âmme kavramını fonksiyonel bir hüviyete kavuşturmuştur⁵². Kerekî, "adil bir fakihin, mümkün olan bütün konularda İmam'ı temsil etmesi gerektiğini" belirtmiştir⁵³. Böylelikle Şîî ulema siyasi otorite ile birlikte entegre çalışmaya başlamıştır.

⁴⁷ Uyar, *Şîî Ulemâ*, 119.

⁴⁸ Çelenk, "Safevîleri Din Politikası", 21.

⁴⁹ Daftary, *Şîî İslam Tarihi*, 109.

⁵⁰ el-Kâtib, *Şîa Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 427.

⁵¹ Uyar, *Şîî Ulemâ*, 125.

⁵² Said Amir Arjomand, *Authority and Political Culture in Shi'ism*, (State University of New York Press, 1988), 252-260.

⁵³ Uyar, *Şîî Ulemâ*, 126. "Şîî usûlü'l fikhında akıl neye hükmederse aynı şekilde şeri'at da ona hükmeder" kaidesi vardır. Çelenk, "Safevîleri Din Politikası", 30.

Kerekî *Câmi' u'l-Mekâsıd* adlı eserinde Kur'ân, imamların ahbârıyla birlikte gelmiş olan sünnet, icma ve akli delillerin İmamî ahkâmın çıkarılabileceği yegâne kaynaklar olduğunu belirtmiştir. Ölü müçtehidin fetvasının taklidinin caiz olmadığını, farz olan taklit için müçtehidin hayatta olması gerektiğini belirtmiştir⁵⁴. Gaybet döneminde Cuma namazının ise fetva şartlarını taşıyan fakih tarafından kılınabileceğini belirtir. Böylelikle fukahanın Cuma namazı kıldırmasına cevaz vermiştir⁵⁵. Nitekim Kerekî kendisinden önceki Şîi ulema tarafından takip edilen pek çok sınırı aşmıştır. Bu ulemaya güç kazandırmakla birlikte Safevi Devleti'nin acil çözüm bekleyen sorunlarının pratik bir şekilde çözümünü sağlamıştır. Fakat Kerekî'nin Safevi Devleti ile bu kadar içli dışlı olması, dönemin Ahbârî ulemasının önemli bir kısmında büyük bir rahatsızlık yaratmıştır. Safevi Şîliğiyle ilgili şüpheleri ve Kerekî'nin siyasi olarak bu kadar güç kazanmasının yarattığı rahatsızlık bazı âlimlerin muhalefetine sebep olmuştur. Bu dönemde Ni'metullah Hillî, Emir Gıyâsuddin, Mansur ed-Deşteki eş-Şirazi ve İbrahim Katifi gibi alimler, gaybet döneminde fakihin Cuma namazını kıldırabileceği düşüncesine ve mescitlerin kiblelerinin değiştirilmesine eleştiri getirmişlerdir. Ama en büyük eleştiri Doğu Arabistan kökenli İbrahim Katifi (ö. 1539)'den gelmiştir. Kerekî ve Katifi arasındaki asıl tartışma câir (zalim) sultandan gelen haracın kabulü ve Safeviler gibi siyasi bir güçle (gasıp, geçici yönetim) sıkı ilişkiler kurmanın caiz olup olmadığıdır. Katifi, Kerekî'nin heteredoks Safeviler ile yakın ilişkileri, günlük yaşama fazla müdahale etmesi ve aşırı rasyonel tutumuna eleştiri getirmiştir. Katifi, sultandan gelen haraç ve hediyelerin kabulü ile ulemanın Safevi Şahlarını İmam veya meşru yönetici yerine koyduğuna dair endişelerini belirtmiştir⁵⁶. Çünkü bu dönemde Şîi ulemanın büyük bir kesimi halen adil sultan yani Onikinci İmam'ın yönetiminin meşru olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden geçici yönetimlerle fazla içli dışlı olmamak kaidesi ile bu yönetimlere meşruiyet kazandırmaktan kaçınmaktaydılar. Katifi ve Kerekî arasındaki tartışma *güçlü bir otorite altında ulemanın siyasete dâhil olmasını düşünenler ve onikinci imamın gelmesini bekleyen ulema* arasındaki tartışmadır. Fakat devletin Kerekî ve yandaşlarını desteklemesi sonucunda

⁵⁴ Uyar, *Şîi Ulemâ*, 128

⁵⁵ Uyar, *Şîi Ulemâ*, 128-129. Bkz. Ali b. Hüseyin el-Kerekî, *Cami' u'l-Mekâsıd fi Şerhi'l-Kavâ'id*,

⁵⁶ Uyar, *Şîi Ulema*, 133-135. Bkz. İbrahim el-Katifi, "es-Sirâcü'l-Vehhâc li Def'i 'İcâci Kâti'ati'l-Licâc.

Katifi gibi siyasi otoriteden uzak durmayı seçen ulema zayıflamıştır. Nitekim Kerekî'nin eserlerinde, Safevilerin beklentileri ile örtüşen pek çok içtihat vardır. Kerekî'ye göre İmam'ın gaybeti döneminde, Müslümanlar hükümdar adına haraç toplayabilir ve ondan hisse alabilirlerdi⁵⁷. Ayrıca İmam'ın gaybetinde Cuma namazı kılabilirlerdi. Bu uygulamaların hepsi Safevi Devleti'ne meşruiyet kazandırmaktaydı. Çelenk'in belirttiği gibi, aksi durumda –ulema devletten uzak durmaya devam etseydi- “devletin hareket alanı daralır, dini/ideolojik programın akim kalması yanında devletin kurumsal yapılanması” da bütünlüğü elde edemezdi⁵⁸.

Kerekî tarafından geliştirilmiş olan İmam'ın genel vekilliği kavramı Safevi dönemi Usûlî ve Ahbârî ekol arasındaki asıl tartışma konusudur. Ahbârî ekolün kesin olarak muhalefetine karşılık içtihat yolu açık olan Usûlî ekol, İmam'ın yokluğunda müçtehitlere önemli roller vermekte ve onların akli saiklerle toplumsal-siyasal konularda hüküm vermelerine imkân tanımaktaydı. Bu çerçevede adil bir fukaha içtihadı başvurmak suretiyle, sadece adil ve masum imamın tasarrufunda olan –doğrudan devlet yönetimi ile bağlantılı olan- cihad ve ganimet taksimi, Cuma namazı kıldırma, kaza ve ceza hükümlerini uygulama, zekat ve humusu toplama ve devlet yönetiminde görev alma konularında yetki sahibi varsayıldı. Böylelikle ulema, mevcut bekleyiş nazariyesine geliştirdiği bu alternatif nazariye sayesinde “cair” sultanın hükmü altında imamın vekilliği üstlenebiliyorlardı⁵⁹. Buna karşılık cihad ve ganimet taksimi, Cuma namazı kıldırma, kaza ve ceza hükümlerini uygulama, zekat ve humusu toplama gibi sadece İmam'a mahsus görülen konular üzerinde gerçekleştirilen tartışmalar aslında tek bir başlığı açıklamak içindir: İmam'ın yokluğunda ulema vekil olarak toplumsal-siyasal hayatı yönlendiren bu tür görevleri yapabilir mi? Ahbârî ekol bu düşüncüyü sakıncalı görmüştür. Onlara göre bekleyiş nazariyesine bağlı kalınmalı ve âlimler ahir zamanda geri dönecek olan imamın yerine –adil bir fakih olsa bile- vekillik iddiasında bulunamayacaktır. “Mehdî'nin sancağından önce dikilen her sancağın sahibi Allah'ın dışında ibadet edilen

⁵⁷ Çelenk, *İran'da Şiîliğin Seyri*, 287-295.

⁵⁸ Çelenk, *İran'da Şiîliğin Seyri*, 303. Albert Hourani, “The Safavid Era”, *Expectation of The Millenium, Shiism in History*, ed. Seyyed Hossein Nasr, (State University of New York Press, 1989), 188; Fettaah, “İmâmiyye Şia'sı”, s. 247-248.

⁵⁹ el-Kâtib, *Şia Siyasal Düşüncesinin Gelişimi*, s. 464.

bir tağut⁶⁰tur”⁶¹. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere İmam dışında bir fakihe biat etmek, devlet yönetimine dâhil olmak, kendisini yetkili olarak görüp içtihadı, kıyası ve zanni delillerle amel etmeyi haram saymıştır. Böylelikle Ahbârîlik, içtihadı bir kenara koyarak dini konularda sadece peygamberden ve imamlardan gelen kesin haberlerle desteklenmiş bilgiyi kabul etmiştir⁶². Ahbârî ekolün bu tutumu ulemayı toplumsal-siyasal konulardan soyutladığı için devletin gerekli gördüğü konularda siyasi ve dini uygulamalar ortaya koymasının meşruiyetini tartışmaya açmakla birlikte yönetim ve kamusal alanda önemli bir boşluğun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Usûlî ekolün geliştirmiş olduğu niyâbet-i âmme doktrini, oluşan bu boşluğu doldurmakla birlikte ulemayı bekleyiş nazariyesinden uzaklaştırıp yönetime taşıma imkânı tanımıştır.

Kerekî sonrasında Şîî ulema arasındaki tartışmalar devam etmekle birlikte ulema giderek güç kazanmıştır. Özellikle bu dönemde ulema arasında mutlak içtihadın önem kazanması büyük bir etken olmuştur. Mukaddes Erdebili (ö. 1585) etrafında gelişen tartışmalar neticesinde Zeynüddin Amili tarafından geliştirilen bu fikir, fikhî hükümlerin elde edilmesinde mutlak içtihadın önemini vurgulamıştır. Mutlak içtihat anlayışının ise Şîî ulemanın güçlenmesinde önemli bir etkisi olmuştur. Bu görüşe göre herhangi bir konuda içtihat kabiliyetinde olan müçtehidin, bunun dışındaki konularda da, potansiyel olarak aynı kabiliyeti taşıdığı farz edilmiştir⁶³.

⁶⁰ Tağut: put, putlaştırılmış şey, ayartan kötü yola sürükleyen, şeytan gibi anlamlarının yanında haddi aşan, azgınlışan ve belirlenmiş sınırı geçen her şeye sözlük olarak “tağut” denir. Bkz. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Dağarcık, 1995), 522. Şîî siyaset anlayışında ise masum imamların yönetimi dışındaki diğer “câir” ve “geçici” yönetimleri ifade eden bir sözcüktür. Özellikle gayr-i meşru idare olarak anlaşılmaktadır. Bkz. Kaymal, “Şia’da İmamet Meselesi ve Egemenlik”, 180-182, 185-188. Nitekim sözcüğün Şia’da kullanımında farklılıklar bulunmaktadır. Sözcük daha sonra Ahbârîler tarafından ulemanın imamın yönetme yetkisine el atması içinde kullanılmıştır. el-Kâtib, *Şia Siyasal Düşüncesinin Gelişimi*, 463-64. Bunun yanında İmam Humeyni ise İran’da Şah rejimini câir statüde ele almaktadır. Böylelikle Şah rejimini gayr-i meşru ve tağut mertebesine indirgemektedir. O, Tağut’u yıkmak; bütün İslâm beldelerindeki gayrimeşru siyasi güçleri ve düzenleri (önce İran’da) yıkmak şeklinde tanımlamıştır. Böylelikle Velâyet-i Fakih yönetim şeklinin gerekliliği ve meşruluğunu oluşturmaktadır. Bkz. Bkz. İmam Humeyni, *Velâyet-i Fakih: İslam Devleti*, İmam Humeyni’nin –ks- Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi, 175: http://ankara.icro.ir/uploads/islamic_government.pdf

⁶¹ el-Kâtib, *Şia Siyasal Düşüncesinin Gelişimi*, 341.

⁶² el-Kâtib, *Şia Siyasal Düşüncesinin Gelişimi*, 347.

⁶³ Uyar, *Şîî Ulemâ*, 136.

Bu dönemde, dinsel vakıfların yönetiminden ve bütün Safevi ülkesinde Şîî İslâm'ın yayılmasının koordinasyonundan sorumlu *sadr* makamı yaratılmıştır. Böylelikle Safevi Devleti'nin dini yapısı kurumsallaştı ve İsfahan, Meşhed ve Tebriz gibi büyük kentlerde yetkili şeyhülislamı ve camilerde namaz kıldıran imamları (pişnamaz) oldu. Bu kurumsallaşma Safevi ülkesinde hala dolaşımda olan aşırı düşünceleri denetim altına aldı⁶⁴. Böylelikle Safevi Şîî uleması, kendisini Mesih ilan edecek bir gücün veya kendi otoritelerinden daha üstün bir otoritenin ortaya çıkmasını önleyebilme gücüne kavuşmuştur. Dışarıdan gelen ulemanın yaptığı ilk şey Gulâtu'ş-Şîî'yi ortadan kaldırmak oldu. Safevilerin ulema sınıfını güçlendirmek için din işlerinin büyük çoğunluğunu onların eline temsil etmesindeki amaç, siyasî ve askeri güçlerine ruhaniliğin (ulemanın) gücünü de eklemektir. Böylelikle Safevi Şahları, kendi iktidarlarına meşruiyet sağlayacak her türlü konuda –din, ilim, kültür- fetva almaya muktedir olmuştur. Nitekim Safevi Şahları baştan itibaren vurguladığımız devletin merkezileşme ve kurumsallaşmasını garantilemek adına ulemayı kontrol etmeye ve bürokratik düzeyde örgütlemeye gitmiştir. Örneğin bir bölgeye yerel yönetici tayin edilirken onunla birlikte bir Cuma imamı ile devletin resmi tebligat işini yapmak ve söz konusu imamı kontrol altına almak üzere bir *hatip* görevlendirilirdi. Çınar'ın belirttiği gibi “Kerekî ile birlikte Safevî ülkesinde ortaya çıkan Şîî ulema sınıfı, Şah için sadece dini müesseseleştiren ve ülkede Şîî öğretiyi yayan müttefikler değildi. Aynı zamanda Şah kendisi için problem oluşturan Sûfi tarikatlar ve bu tarikatlar içerisinde şekillenen Kızılbaşların nüfuzunu kırmak için de Şîî ulemayı kullanmıştır”⁶⁵. Safevi dönemi Şîî ulema devletten aldıkları güç ile karizmatik bir ulema profili önünde duran en önemli problem olan tarikat ve Sûfi çevreleri bastırma imkânına sahip olmuştur. Şîî ulemanın bu dönemde üzerine fikir yürüttüğü birkaç mesele bulunmaktaydı. Bunlar: Kızılbaşların temsil ettiği mehdîci hareketlerin ve gulat fikirlerin yok edilmesi, halk arasında yaygın olan sûfilîğin/tarikatların bastırılması, Sünnîliğin baskı altına alınması ve İsnâ Aşeriye Şîîliği'nin propagandasını yapmak, şeklinde sıralanabilir. Özellikle 17. yüzyılda devletin tarikat yapısından uzaklaşarak kurumsal kimliğinin oturmaya başlamasıyla birlikte tarikat ve Sûfi kesime karşı reddiyelerde artış görülmüştür. Böylelikle din adamlarına dayalı bir

⁶⁴ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 110.

⁶⁵ Çınar, “Şahlar ve Şîî Ulema”, 28.

devlet modeli güçlenirken devleti yaratan tarikat ve tasavvuf hedef tahtasına konulmuştur⁶⁶. Tarikatların yapıları ve şeyh mürit ilişkisi usûlî ulemanın sahip olduğu fıkıh anlayışına göre ulemanın otoritesine doğrudan bir tehditti. Nitekim tarikatların ortaya koyduğu liderlik anlayışında var olan *veli*, *şeyh*, *kutub*, *el-âlimü'l-rabbânî* ve *er-rüknü'r-râbî* şeklindeki sıfatlar ve Hz. Ali'ye dayanan tarikatlarda Oniki İmam'a velayet makamında yapılan vurgu, Şîî ulemanın imamın temsil yetkisi gibi daha karizmatik bir otoriteye bürünmesinin önünde engeldi. Ayrıca tasavvuf ve tarikat üzerinde iktidara yürüyen Safeviler için yeni rakipler yaratma tehlikesi bulunmaktaydı. Bu ikiliği çözmek ve devleti İsnâ Aşeriye Şîîliği'nin fıkıh anlayışına göre şekillendirme isteği, tasavvuf ve aşırı fikirlerin silinmesini gerekli kılmıştır. Sonuçta, toplumsal planında yaşanan bu değişim, Şîî ulemanın güç kazanması ve fıkıhın tasavvufa galip gelmesine neden olmuştur. Tasavvufu ve tarikatları otoritelerine ve hatta Oniki İmam'ın velâyeti ve imametine tehdit-tehlike olarak gören ulema (özellikle Usûlî ekol) bu dönemde yazdıkları risaleler ve yaptıkları baskılarla onları önce devlet yönetiminden sonra sosyal hayattan uzaklaştırmıştır. Devlet ve toplumsal hayatta boşalan yerler bir taraftan devlet idaresinde sadaret ve şeyhülislâmlık gibi kadrolar ihdas ederek, diğer taraftan da zekât ve humus gibi dini gelirlerin ve vakıfların yönetimini kendilerine teslim etmek suretiyle ulemaya verilmiştir⁶⁷.

Şah Abbas (1588-1629)'ın hâkimiyet yılları merkezi otoritenin güçlü olduğu bir dönemdir. Şah Abbas aynı zamanda hem dinin hem de siyasetin liderliğini ve hâmilliğini üstlenmiştir. O, ülkede muhalif sesleri engellediği gibi kendi çevresinde bulunan ulema ve yöneticiler arasındaki anlaşmazlıklara da engel olmuştur. Örneğin Lübnan menşeli âlim Şeyh Bahaî ile dönemin diğer meşhur âlimi Mir Damad, dini konularda zıt iki gruba mensup olmalarına rağmen Safevi hanedanlığının meşruiyet kanallarını geliştirmek ve Osmanlılara karşı ideolojik savaşı yürütmek için hükümet ile işbirliği yapmışlardır. Bununla birlikte ikilinin dini konulardaki tartışmaları Şah Abbas'ın himayesinde devam etmiştir. Ancak devlet desteği ve şahın himayesi her iki kesim arasındaki anlaşmazlığın büyümesini engellemiş-

⁶⁶ Süleyman Gökbulut, "Safeviler Devrinde Şîîliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme", *Hittit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, sy. 30, (2016/2): 289.

⁶⁷ Mazlum Uyar, "Tasavvuftan Teşeyyu'a (İmâmiyye Şiası) Geçiş ve Tasavvufa karşı Alınan Tavr", *Akademik Araştırmalar*, sy. 3, (1999-2000): 121-139.

tir. Bu durumun bir sonucu olarak Safevi uleması nadiren rakibini gözden düşürme fırsatı yakalayabilmiştir⁶⁸. Şah Abbas döneminde ön plana çıkan Şeyh Bahâüddin Amilî (d. 1547- ö. 1631) Şîî fikhının oturmasında önemli bir işleve sahiptir. İyi bir şâir, felsefeci ve mistik alanında da güçlü bir alim ve İsfahan okuluna mensup olan Bahâüddin, İsfahan'a Şeyhülislam olarak atanmıştır. Şah Abbas, ondan toplumun günlük ihtiyaçlarına cevap verecek, ilmihal niteliğinde bir eser hazırlamasını istemiştir. Bahâüddin kaleme aldığı *Câmi-i Abbâsi* isimli eserinde şeriatın emrettiği ve yasakladığı şeyler konusunda, geleneksel Şîî düşüncesine yakın ve devlet otoritesini destekleyen bir düşünce ortaya koyarak, müçtehitlerin toplumsal-siyasal alana daha fazla müdahale etmesi konusunda onları cesaretlendirmiştir⁶⁹.

17. yüzyıl Safevi Devleti'nin zayıflamasıyla Şîî ulema daha fazla ön plana çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda Usûlî ulemaya karşı önemli bir Ahbârî muhalefetinin yükseldiği ve iki karşıt grup arasındaki makasın daha fazla açıldığı gözlenmektedir. Daftary'nin tespit ettiği üzere 17. yüzyılda kadar Usûlî ekol tarafından bastırılan Ahbârî ekol daha fazla görünür olmaya başlamıştır. Özellikle 17. yüzyıl başında Molla Muhammed Emin el-Esterabadi (ö. 1624) *Fevâidi'l-Medeniyye* isimli kitabında Ahbârî tutumu yeniden ele almış ve canlandırmıştır⁷⁰. Esterabadi bizzat içtihat düşüncesine saldırmış, müçtehitleri reddetmiş ve usûlî ulemayı din düşmanı olarak damgalamıştır. Nitekim Esterabadi de klasik Usûlî-Ahbârî tartışması olan imamın vekilliği konusu üzerinde durmuştur. Ona göre velayet bir biattir. Ehl-i Beyt rivayet çizgisinden çıkmış olan fakihlerin velayeti kabul edilemez. O, ahbâra atıf yaparak içtihat ve taklit'in haram olduğunu belirtir⁷¹. “İmam hadislerinin, Kur'ân'ın görünür, lafzi anlamından, Peygamber hadislerinden ve akıldan önce geldiğine işaret eder. Çünkü imamlar, bu kaynakların ilahi olarak atanmış müfessirleridir”⁷². Böylelikle içtihadı ön olana çıkararak akli fıkıh esaslarını tekrar hadis temelli bir konuma getirmeye çalışmıştır. Nitekim Esterabadi ve onun gibi düşünen Ahbârîler masum

⁶⁸ Çınar, “Şahlar ve Şîî Ulema”, 29. Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 110-111.

⁶⁹ Uyar, *Şii Ulemâ*, 137.

⁷⁰ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 114.

⁷¹ el-Kâtib, *Şia Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 493; Robert Gleave, *Scripturalist Islam: The History and Doctrines of the Akhbârî Shî'î School*, (Boston: Brill, 2007), 6, 177-178.

⁷² Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 114.

imam dışında siyasi faaliyetleri, imamın yetkilerini üstlenerek yasama ve yürütme işleri ile meşgul olmayı ulemaya haram saymaya devam etmiştir. Esterabadi'nin Ahbârî öğretileri, Muhammed Taki el-Meclisi (ö. 1660) ve Molla Muhsin Feyz-i Kaşani (ö. 1680) gibi önde gelen birçok İmâmî âlim tarafından benimsenmiştir. İmamlara atfedilen ve İmâmî hadislerin "Kütüb-i Erbaa"sında bulunmayan "güvenilir" hadislerden oluşan bir derleme hazırlayan Lübnanlı el-Hürr el-Amili (ö. 1693) de Ahbârî hadisçiliği savunmuştur⁷³. Nitekim Esterabadi'nin düşüncesini devam ettiren el-Fadıl el-Hindi gibi âlimler, Cuma namazında imamlık yapmak için ancak imamın yetkili olduğunu, hiç kimsenin bu mevzuda yetki sahibi olmadığı gibi naiblik yapamayacağını belirtmiştir⁷⁴. Böylelikle İran başta olmak üzere Irak, Lübnan ve Bahreyn'de Ahbârî ekol nispeten güç kazanmıştır⁷⁵.

6. Safevi Devleti'nin Zayıflaması ve Muhammed Bakır el-Meclisi

Safevi Devleti'nin sonlarına doğru zayıf şahlar idarede bulunmuş, oluşan otorite açığı Şîî ulema tarafından doldurulmuştur. Safevi ulemasının siyasal ve dinsel hayattaki konumu Muhammed Bakır el-Meclisi (ö. 1699) ile birlikte doruğa ulaşmıştır. İsfahan'da Şeyhülislam olan Meclisi, Şah Süleyman (ö. 1694) ve Sultan Hüseyin (ö. 1713) ile yakın bağlantılar kurmuştur. Şah Hüseyin'in taç giyme törenini yönetmiştir. Daha sonra İsnâ Aşeriye teokrasinin en üst yönetimi olan *mollabaşlık* makamına atanmıştır⁷⁶. Üretken bir âlim olan Meclisi, Şîî ulema arasında en çok eser veren ve en çok öğrenci yetiştiren âlimlerden biri olarak zikredilmektedir. En meşhur eseri ahbâr alanında yazdığı *Bihâru'l-Envâr*'dir. Kendisini hâdis adamıştır. Akla dayalı ilimlere fazla itibar etmemiştir. Nitekim Meclisi, Ahbârî ekolüne mensuptur. Meclisi, imamlara ve onlardan gelen ahbâra yeniden itibar kazandırmakla birlikte Şîî ulemanın güçlenmesinde köşe taşlarından biridir. Meclisi'nin mollabaşlık makamına atanması "Şîî bir devlette, ulema sınıfının müesseseseleşmesinde, önemli bir merhale olarak"

⁷³ Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 114-115; Gleave, *Scripturalist Islam*, 45-46.

⁷⁴ el-Kâtib, *Şia Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, 495.

⁷⁵ Gleave, *Scripturalist Islam*, 8.

⁷⁶ Momen, *An Introduction to Shi'i*, 316-317. Mollabaşlık makamı için bkz. Said A. Arjomand, "The Office of Mulla-bashi in Shi'ite Iran", *Studia Islamica* 57, (1983): 135-146.

kabul edilmiştir⁷⁷. “Şah Hüseyin’i tahta oturtan kişi” olarak zikredilmesi Meclisi’nin elde ettiği gücü ölçmek açısından önemli bir söylemdir. Meclisi, Şeyhülislam, mollabaşı, Cuma ve cemaat imamlığı gibi hem dünyevi hem de dini görevleri üstlenerek, ulemanın dini ve siyasi alanlardaki etkinliğini artırmıştır. Hayatının son dört yılında İran’ın gerçek yöneticisi olmuştur. Fakat Uyar’ında belirttiği gibi Meclisi’nin en büyük marifeti avam ile kurduğu yakın bağ nedeniyle ileride ulemanın halk desteği ile devlet karşısında bağımsız bir güç olmasının zeminini hazırlamış olmasıdır. O, Kerekî ve diğer ulemaya karşın halk ile yakın bağlar geliştirmiş, Farsça kaleme aldığı risaleler ile halkı kendi yanına çekmiştir. Ahbârî bir akımı temsil etmesine rağmen yaptıkları ileride Usûlî ulemanın güç kazanmasına yaramıştır. Ayrıca Meclisi, imam ve imamzâdelerin türbelerini ziyaret ve Hz. Hüseyin’e yas ile ilgili ritüeli, daha önce görülmedik şekilde yaymıştır. Bunların yanı sıra duâlar, kıssalar, mu’cize, ezan, istihâre, hudud, diyet gibi çok değişik alanlarda, imamların ahbârlarını içeren Farsça risaleler yazmıştır. Meclisi, devletten aldığı destekle odağını üç alana yoğunlaştırmıştır. Birincisi felsefe ve tasavvufun bastırılmasıdır. İkinci olarak İsnâ Aşeriye’nin dogmatik tarafını ön plana çıkaran bir anlayışı hâkim kılmaya çalışmasıdır. Üçüncüsü ise, başta Sünnilik olmak üzere diğer dini grupların toplum hayatından uzaklaştırılmasıdır. Meclisi’nin Şîîliği yaymak için uyguladığı baskının –Sünniler üzerinde- 1722’de Afgan işgaline sebep olduğu iddia edilmektedir. Fakat Meclisi’nin bu dönemde Şîîliği yaymak için yaptıkları, Afganlar ve Nadir Şah gibi Sünni hükümdarların hâkimiyetinde İran’ın Şîî karakterini korumasını sağlamıştır⁷⁸.

Meclisi’nin kelim ve fıkha dair görüşleri büyük oranda ahbâra dayanmaktadır. Kesin bir şekilde İmam’dan gelen ahbârın “kafir Yunan’a ait olan zanla” elde edilen bilgiden daha doğru olduğunu belirtmiştir. Fakat Meclisi, gerek Usûlî ekole mensup ulemanın yarattığı değişimlerin siyasal-toplumsal hayata önemli düzeyde yansıdığı bir çevrede yetişmiş olması ve gerek siyasi yönetim ile kurduğu yakın bağlantı nedeniyle, Şîî ulemanın toplumsal-siyasal hayata müdahil olması konusunda Ahbârî ekole mensup diğer ulemaya oranla daha mutedil bir tutuma sahiptir. Cuma namazına dair görüşü ise, vakit namazları kıldırmak için imama veya onun temsilcisine ihtiyacın bir ön koşul olmadığı gibi, Cuma namazının kılınması içinde

⁷⁷ Uyar, *Şîî Ulemâ*, 139.

⁷⁸ Çelenk, *İran’da Şîîliğin Seyri*, 313-316.

benzer bir ön koşul ileri sürmeye gerek olmadığı yönündedir. Ona göre, Cuma namazını kıldırın kişinin ise müçtehit olmasına gerek yoktur, namazla ilgili genel kuralları bilen adil bir kişi olması yeterlidir. Aynı şekilde Şahların otoritesine tam bir bağlılığın gerekli olduğunu belirtmiştir. Bu konudaki görüşleri ile Sünni fıkhına yaklaşmıştır: yöneticinin zalim ve cair olması durumunda bile, onlara itaat edilmesi gerekir⁷⁹. Uyar'ın tespit ettiği üzere, Meclisi'nin başta bulunan siyasi otoriteye pragmatik yaklaşımı, "aynı zamanda ulemanın gücüne işaret etmekte ve ulemanın hiyerarşik yapılanmasını sağlayan bir merhale"dir. Çünkü siyasi otorite tarafından da resmen kabul edilen ulema gücü, "dünyevi otoritenin meşruiyetini temin edici veya belirleyici bir vasıf" kazanmıştır. Bu düşünceler sayesinde Meclisi, siyasi otoritenin din üzerindeki gücünü azaltarak, ikisi arasında bir ayrıma gitmiştir⁸⁰. Böylelikle siyasi otoritenin desteğini daha fazla arkasına alan ulema, sonraki süreçte daha da güçlenerek ayrı bir güç odağı olarak siyasi otoritenin karşısında yerini almıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi Şîi ulema siyasi boşluğu ve zayıflığı çok iyi bir şekilde kullanmasını bilmiştir. Ulemanın gücü, Safevi hanedanının zayıf olduğu Şah Hüseyin döneminde Meclisi ile zirveye tırmanması tesadüf değildir. Şah İsmail ve Şah I. Abbas gibi kudretli şahların varlığında Meclisi'nin böyle etkili olması pek mümkün olmazdı. Otorite boşluğu ve devam eden kargaşa ile birlikte sürekli değişen hanedanlıklara rağmen ulemanın gücü İran'da hep artmıştır. 1724 yılında Safevi Devleti'nin yıkılması (fiili, resmi olarak 1736) üzerine başlayan anarşi ortamı, siyasi ve dini kurumların birbirinden kopmasına neden olmuştur. Merkezi yönetimin etkisinin olmadığı 18. yüzyıl boyunca ulema, yerel yönetimlerin, yargıçların, yasa koyucuların ve bunun gibi birçok şeyin işlevini bizzat üstlenmiştir. Zira Safevi Devleti'nin yıkılışı özerklik yönündeki gizli Şîi iddiaların ön plana çıkmasına da imkân vermiştir⁸¹. Nitekim 18. yüzyılda İsfahanlı Muhammed Bakır Bihbehani (ö. 1793) ile birlikte tekrar güç kazanan Usûlî ulema bağımsız bir otorite olarak siyasi otoritenin karşısına çıkmıştır. Kaçarlar dönemine ulaşıldığında, toplumun dini idaresi tamamıyla ulemanın tasarrufuna geçmiş, içtihat anlayışında yaşanan gelişme müçtehit-mukal-

⁷⁹ Uyar, *Şîi Ulemâ*, 144.

⁸⁰ Uyar, *Şîi Ulemâ*, 146.

⁸¹ Lapidus, *İslam Toplamları Tarihi* 1, 412; Elise Perry, "The Rise of Shi'ism in Iran", *Cross-Section: The Bruce Hall Academic Journal* 6, (2010): 129-131.

lit arasındaki ilişkiyi de sağlam temellere oturtmuştur. Neticede Kaçar Hanedanlığı'nın zayıf hâkimiyeti altında Şîî ulema arasında *merci-i taklit* kurumu ihdas edilecektir. Siyasi olarak tam bir hâkimiyeti olmasa da *merci-i taklit*⁸², dini otoritenin bir müçtehidin elinde toplanmasına neden olmuştur. Buda velayet-i fakih müessesesinin bir prototipi niteliğindedir. Kaçar Hanedanı'nın soyunu Hz. Ali'ye dayandırmak gibi bir iddiasının olmayışı, İmam'ın temsil yetkisi konusunda ulemanın daha cesur davranmasını sağlamıştır. Bu vasıflar artık ulemaya devredilmiştir. Nitekim Şah'ın kendisi de mukallit olmakla birlikte Şah'ın otoritesi, ulemanın otoritesine hizmet eder duruma gelmiştir. Özellikle Kaçar döneminde devletin bazı yanlış politikaları halkı siyasi otoriteden uzaklaştırarak ulemaya yaklaştırmış ve böylelikle ulema, halkı istediği şekilde yönlendirebilme kudretini elde etmiştir. Nitekim halkın şikâyetlerinin tam olarak ulaşabileceği alternatif bir muhalefet mercii olmaması, halkın din dışı –siyasi, toplumsal- konularda da şikâyetlerini ulemaya sunmasına neden olmuştur⁸³. Bu da Kaçar Hanedanı ve ulema arasında sürekli bir çatışma doğurmuştur. Fakat bütün hanedanlıklar yıkılıp gitmesine rağmen Şîî ulemanın Safevi döneminde devlet dini olarak elde etmeye başladığı güç, Kaçarlar döneminde hiyerarşik bir yapıya dönüşmüş ve onları 1979'da rakipsiz iktidara taşımıştır⁸⁴. Aslında Şia, teoride sunulanın tam tersini pratiğe dökerek bir

⁸² “19. yüzyıl İran'ında ulemanın hiyerarşik bir müçtehitler sınıfına dönüşmesidir. Fıkıh usullerine ilişkin bilgileri temelinde seçilen bir grup vasıflı alimin içtihat uygulamasına, bağlayıcı kararlar almasına izin verildi. Aynı zamanda sıradan Oniki İmamcılar, *merci-i taklit* “üstün örnek” ya da “taklit kaynağı” olarak tanımlanan vasıflı müçtehidin takip edeceği. Usûlî ekolün zaferi, Oniki İmamcı Şîî cemaati taklit etmeye mecbur olan “mukallitler” ve içtihat oluşturma vasfına sahip “müçtehitler” olarak ikiye böldü. Merc-i taklit'in seçimi üstün derecede bilgi ve dindarlığa bağlıydı. Merc-i taklit ölünce yerine yenisi seçilirdi. Çünkü sadece yaşayan bir müçtehidin kararları taklit edilebilir ve bağlayıcıdır. Örneğin *Ferâidü'l-usûl* eserinin sahibi Şeyh Murtaza Ensari (ö. 1864) yalnızca İran'da değil, Irak, Arap toprakları, Hindistan'da –neredeyse bütün İmâmî cemaatin- merci-i taklit olarak kabul edilmiştir”. Daftary, *Şii İslam Tarihi*, 117-118.

⁸³ Mazlum Uyar, “Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi”, *Dini Araştırmalar* 2, sy. 6 (Ocak-Nisan 2000): 78-79.

⁸⁴ Perry, “The Rise of Shi'ism”, 121. Nitekim Humeyni'nin Velayet-i Fakih düşüncesini oluştururken usûlî ekole mensup, el-Hurrü'l-Amili'nin *Vesailü's Şia*, Kerekî'nin *Câmi'u'l-Mekâsîd* ve Ahbârî olmasına rağmen düşünceleri usûlîliğe yakın olan Muhammed Bakır Meclisi'nin *Biharü'l-Envar* gibi eserlere atıflar yapmıştır. Özellikle de Kaçarlar dönemi usûlî ekolü güçlendirmiş ve ulemanın daha fazla güç elde etmesini savunan Molla Ahmed Naraki (ö.1829) ve “sınırsız merciyet-i taklit” düşüncesini savunan Şeyh Murtaza el-Ensari (ö. 1864) gibi alimlerin eserlerinden önemli oranda

zafere ulaşmıştır. Çelenk'in belirttiği gibi; "Şîa tarihi baştan sona devletin meşruiyet esasları ve ulemanın devlete göre konumu merkezli tartışmalar ile geçmiş; teorik çerçevede mehdî-yi muntazar'ın gelişine kadarki fiilî devletler gayrı meşru ve başındakiler de câir olarak görülmüş ve ulemanın bu sistemlerle diyalogu tasvip edilmemiştir. Pratik Şîa tarihi ise, denilebilir ki bunun tamamen dışında seyretmiştir. Büveyhîler dönemi, İlhanlılar dönemi, Safevîler ve Kaçarlar dönemi pratiği, Şîa teorik devlet-ulema ilişkileri nazariyesinin dışında bir çizgide seyretmiştir. Şîa tarihi, teorik esaslar ve pratik farklılıklar üzerine bina edilmiştir"⁸⁵. Fakat teorinin pratiğe uydurulmaya çalışıldığı dönem, Safevi çağı olmuştur. Özellikle ulemayı neredeyse siyaset dışı bir konuma iten Ahbârî ekole karşı Usûlî ekolün içtihat ve müçtehitlerin konumuna dair ortaya koyduğu yeni yorum, ulemayı Şîî toplumun vazgeçilmez lideri konumuna yükseltmiştir⁸⁶.

7. Sonuç

1501 tarihinde Şah İsmail'in Şîiliği devletin resmi mezhebi olarak ilan etmesi, İran ve Şîî tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1514 Çaldıran yenilgisi sonrasında Şah İsmail devletin kurumsallaşması gerektiğini anlamıştır. Kendisini yönetime taşıyan Kızılbaş ve tarikat çevrelerinin devlet yönetimindeki eksikliğini fark etmiştir. Ayrıca bu çevrelerin yeni bir lider bulup Safevi Hanedanı'na karşı yeni bir güç oluşturabileceklerinin farkındır. Bu nedenle hem devleti hem de Şîî mezhebini kurumsallaştırıp güçlendirerek hanedanının sürekliliğini güvence altına almaya çalışmıştır. Bu çerçevede Cebel-i Amil ve diğer bölgelerden Şîî fikhına hakim olan ulema getirmiştir. Dışarıdan gelen ulema hem devletin kurumsallaşmasına yardımcı olmuş hem de Şîî ulemanın güçlenmesini sağlamıştır. Özellikle Kerekî gibi Usulî ekole mensup ulemalar, Gaib İmam'ın görevlerini üstlenerek yönetime dâhil olmuşlardır. Normal şartlarda Şîî ulemanın câir gördüğü devlet yönetiminden uzak durma ve bekleyiş nazariyesine uyma prensiplerini terk ederek, Safevi devletinin pratik ihtiyaçları çerçevesinde İmam'ın vekilliğini savunmuşlardır. Devletten aldıkları güç sayesinde hem

faydalanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fettah, "İmâmiyye Şîa'sı", 249-251; Uyar, "Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı", 79, 87.

⁸⁵ Çelenk, *İran'da Şîiliğin Seyri*, 317.

⁸⁶ Uyar, "Velayet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı", 81.

konumlarını sağlamlaştırmış hem de Şîîliğin İran'da yayılmasında önemli bir işlev görmüşlerdir. Fakat bu süreç bir anda gerçekleşmemiş, Usûlî ve Ahbârî ekole mensup ulema arasındaki tartışmalar çerçevesinde ve Şîî ulemanın otoritesini zayıflatabilecek Sûfî çevrelerin ve tarikatların gücünün ortadan kaldırılmasıyla mümkün olmuştur. Fakat Şah I. Abbas sonrasında Safevi tahtına geçen Şahların zayıflığından faydalanarak daha fazla güç elde eden ulema, Kaçar Hanedanlığı dönemindeki karmaşanın sağladığı güç boşluğunda devletin karşısında yeni bir güç merkezi olarak konumlanmıştır. Bu koşullarda ortaya çıkan *merce-i taklit* müessesesi, Humeynî'nin karizmatik liderliğinde *velâyet-i fakih* yönetim –müessesesi- anlayışının oluşmasının temellerini atmıştır.

Kaynakça

Algar, Hamid. "İran (III. Kültür ve Medeniyet)". *DİA*. 22: 409-413. Ankara: TDV Yay., 2000.

Arjomand, Said A. "The Office of Mulla-bashi in Shi'ite Iran." *Studia Islamica*, 57, (1983): 135-146.

Arjomand, Said Amir. *Authority and Political Culture in Shi'ism*. State University of New York Press, 1988.

Corbin, H. "Şîîlikte Velâyet Kavramı." çev. Sabri Hizmetli. *AÜİFD* 27, (1983): 717-726.

Çelenk, Mehmet. "Safevîler Döneminin Şîî-Sünnî İlişkileri Üzerinde Etkisi." *Mezhep Araştırmaları*, 6/2 (Güz 2013): 63-85.

Çelenk, Mehmet. "Safevîleri Din Politikası ve İran'ın Şîîleşme Seyri." *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 4 (2014): 7-35.

Çelenk, Mehmet. *16-17. Yüzyıllarda İran'da Şîîliğin Seyri*. Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Çınar, Gülay Karadağ. "Safevi Devleti'nde Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şîî Ulemayla İlişkileri." *İran Çalışmaları Dergisi* 1, sy. 1 (2017): 11-51.

Daftary, Farhad. *Şîî İslam Tarihi*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Alfa Tarih, 2016.

el-Kâtib, Ahmed. *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi: Şûrâdan Velayet-i Fakîhe*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.

Fettah, İrfan Abdulhamid. “İmâmiyye Şîa’sında Velâyet-i Fakih, Tarihi Arka Plan”, çev. Seyit Bahçıvan. *Marife*, sy. 2 (Güz 2009): 243-258.

Fığlalı, Ethem Rûhi. *İmâmiyye Şîası*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.

Gleave, Robert, *Scripturalist Islam: The History and Doctrines of the Akhbârî Shî’î School*. Boston: Brill, 2007.

Gökbulut, Süleyman. “Safevîler Devrinde Şîliğin Yayılmasında Tasavvufun Rolü: Tasavvuf Tarihi Açısından Bir Değerlendirme.” *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15, sy. 30 (2016/2): 269-297.

Gündüz, Tufan. “Safeviler”. *DİA*. 35:451-457. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

Gündüz, Tufan, “Tahmasb”. *DİA*. 39:413-415. Ankata: TDV Yayınları, 2010.

Güner, Ahmet. “Mâverdî’nin Hilafet Kuramının Tarihsel Arkaplanına Bir Bakış (II).” *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 17 (İzmir, 2003): 227-252.

Hourani, Albert. “Cebel-i Amil’den İran’a”, çev. Habib Kartaloğlu. *Usûl İslâm Araştırmaları*, sy. 23 (Ocak-Haziran 2015): 213-226.

Hourani, Albert. “The Safavid Era”, *Expectation of The Millenium, Shiism in History*, ed. Seyyed Hossein Nasr, State University of New York Press, 1989.

İmam Humeyni. *Velâyet-i Fakih: İslam Devleti*. İmam Humeyni’nin –ks-Eserlerini Tanzim ve Yayınlama Müessesesi: http://ankara.icro.ir/uploads/islamic_government.pdf

Kallek, Cengiz. “Mâverdî”. *DİA*. 28: 180-186. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Kallek, Cengiz. “Sânî Muhakkık-ı Kerekî”. *DİA*. 25:280-282. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Kaymal, Cansu. “Şia’da İmamet Meselesi ve Egemenlik.” *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2, sy. 1, (Haziran 2017): 172-195.

- Keddie, Nikki R. "The Roots of the Ulema's Power in Modern Iran." *Studia Islamica*, no. 29 (1969): 31-53.
- Kevserani, Vacih. *Osmanlı ve Safevîlerde Din-Devlet İlişkisi*, çev. Muhlis Canyürek. İstanbul: Denge Yayınları, 1992.
- Küpeli, Özer. *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2014.
- Lapidus, Ira M. *İslâm Topluları Tarihi: 19. Yüzyıldan Günümüze*. 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.
- Lapidus, Ira M. *İslam Toplulukları Tarihi: Hz. Muhammed'den 19. Yüzyıla*. 1. İstanbul: İletişim, 2013.
- Momen, Moojan. *An Introduction to Shi'ism*. New York: Yale University Press, 1985.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul, Dağarcık, 1995.
- Onat, Hasan. "Şîî İmâmet Nazariyesi." *AÜİFD* 32, (1992): 89-110.
- Perry, Elise. "The Rise of Shi'ism in Iran." *Cross-Section: The Bruce Hall Academic Journal* 6, (2010): 121-136.
- Salih, Subhi. *İslam Kurumları*. çev. İbrahim Sarmış. Ankara: Fecr Yayınevi, 1999.
- Sümer, Faruk. *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Güven Matbaası, 1976.
- Taffioğlu, Serkan. "İran İslam Cumhuriyeti'nde Egemenlik ve Meşrûiyet Kaynağı 'Velâyet-i Fakih'." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68, no. 3 (2013): 95-112.
- Tarik, Ramazan. "Şia'da Usulîliğin Doğuşu ve Şeyh Müfîs." *Mezhep Araştırmaları* 7, sy. 1 (Bahar 2014): 251-259.
- Teber, Ömer Faruk. "XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2005.
- Uyar, Mazlum. "Tasavvuftan Teşeyyu'a (İmâmiyye Şiası) Geçiş ve Tasavvufa karşı Alınan Tavr." *Akademik Araştırmalar*, sy. 3 (1999-2000): 121-139.
- Uyar, Mazlum. "Velâyet-i Fakih'in Ortaya Çıkışı ve Değerlendirilmesi." *Dini Araştırmalar* 2, sy. 6 (Ocak-Nisan 2000): 77-98.

Uyar, Mazlum. *Şii Ulemânın Otoritesinin Temelleri*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2004.

Üstün, İsmail Safa. “Velâyet-i Fakih”. *DİA*. 43:19-22. Ankara: TDV Yayınları, 2013.

Yazıcı, Tahsin. “Cüneyd-i Safevi”. *DİA*. 8:123-124. Ankara: TDV Yayınları, 1993.

Russia-Iran Defense Cooperation: Past and Present

Hoshimjon Mahmadv*
Muhammad Yaseen Naseem**

Abstract

It has always been critical for scholars and researchers to find points of mutual concern and facts about defense cooperation between Russia and Iran. This study aims to find out the intensity of historical defense cooperation between USSR (later Russia) and Iran. Further, it seeks to answer whether both countries have had either strategic partnership or just find each other to face common threat at some fronts. This study generally follows a chronological approach for achieving its aim and answering the question of the study. It finds that both countries remain ally at some military fronts, such as repulsion of multidimensional influence of US and NATO countries from Middle East and general resistance to West. Besides this mutualism, Iran buys Russian defense technology and uses its relative global power to get out from diplomatic isolations, international trade restrictions and arms embargoes. Despite having a number of defense engagements, historical Russia-Iran relations are neither strategic nor as deep as the world recognizes. Russia finds Iran as its regional ally rather than a strategic partner. Therefore, it neither wants to lose Iran nor prefers to equip it with strategic weapons. Consequently, Russia-Iran defense cooperation faces occasional instability at all.

Keywords: Soviet Union, Russia, Iran, Defense Cooperation, Strategic Partnership.

* Master of Arts Student, Middle East Institute, Sakarya University.
hoshimi89@gmail.com

** Master of Arts Student, Middle East Institute, Sakarya University.
readinghabit8university@gmail.com

Rusya-İnan Savunma İşbirliği: Geçmişı ve Bugünü

Hoshimjon Mahmadov*
Muhammad Yaseen Naseem**

Öz

Rusya ile İnan arasındaki karşılıklı savunma çıkarlarını ve askeri işbirliği noktalarını bulmak konunun araştırmacıları için her zaman kritik önemde olmuştur. Bu çalışmanın amacı SSCB (daha sonra Rusya) ve İnan arasındaki tarihsel savunma ortaklığının yoğunluğunu ortaya çıkarmaktır. Bunun yanında çalışma, iki ülkenin stratejik bir ortaklığı olup olmadığı veya ortak bir tehdide karşı mücadelede birbirlerini kullanıp kullanmadıkları sorularını yanıtlamayı amaçlamaktadır. Genel amaca ulaşmak ve araştırma sorularını cevaplandırmak üzere kronolojik bir yaklaşım izlenmektedir. Çalışma, Rusya ve İnan'ın, Ortadoğu'daki ABD ve NATO ülkelerinin çok boyutlu etkisini kısıtlama ve genel olarak Batı'ya karşı aynı cephede olma gibi bazı meseleleri çözmede müttefik olduklarını ortaya koymaktadır. Buna ek olarak İnan, Rus savunma ekipmanlarını satın alarak diplomatik izolasyondan ve uluslararası ekonomik yaptırımlardan ve silah ambargosundan kurtulmak için Rusya'nın küresel gücünü kullanmaktadır. İki ülke arasında mevcut pek çok anlaşmaya rağmen, Rusya-İnan arasındaki tarihsel ilişkiler ne stratejik ne de görüldüğü gibi derindir. Rusya, İnan'ı stratejik bir ortaktan ziyade bölgesel bir müttefiki olarak görmektedir. Bundan dolayı, ne İnan ile olan bağının kopmasını istemekte ne de onu stratejik silahlarla donatmayı tercih etmektedir. Neticede, Rusya ve İnan'ın işbirliği, genel olarak istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Rusya, İnan, Savunma İşbirliği, Stratejik Ortaklık

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü.
hoshimi89@gmail.com

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü.
readinghabit8university@gmail.com

1. Introduction

It has always been critical for scholars and researchers to find points of mutual concern and nodes of defense cooperation between Russia and Iran, where both countries have different racial origins, languages, cultures, religions and political ideologies required for statecraft and public policy. Besides these differences, Russia is one of the biggest suppliers of natural gas, while Iran competes her as the second in the international Energy market, which makes them the biggest rivals as gas suppliers.

It is very complex to define the defense relationship between the Union of the Soviet Socialist Republics (Russia) and pre and post-revolution Iran because Iran remained a satellite state of the United States for containing Socialism/Communism in the region, but post-revolution Iran approached Soviet Union for fulfilling its national interest. At the same time, it presented a resolution at the forum of Organization of Islamic Conference (OIC) for building a strategic and effective response against Soviet occupation of Afghanistan (1979). Subsequently, the Soviets decided to go with Iraq during Iran-Iraq war (1980-1988). Right after the war, Ruhollah Khomeini wrote a letter to Soviet leader Gorbachov for coinciding their mutual national interests. Then, Iranian President Rafsanjani visited Moscow for reiteration and translation of target interests through initiating multi-forum dialogue and signing agreements. Since that visit, both countries have been working to protect some of their relative bilateral, regional and global interests at almost all forums. Among various nodes of partnership, meeting the defense needs of Iran are priority in their bilateral cooperation. Despite very cohesive relationships, they do not have any strategic partnership clearly documented in agreements.

This paper aims to find out the intensity of historical defense partnership between the Union of the Soviet Socialist Republics (later Russia) and Iran. Further, it finds the answer whether both countries have had either strategic partnership or just find each other to face common threat at some fronts. The study generally follows a chronological approach for achieving its aim and answering the question under discussion.

2. Pre-Revolution Iran-Soviet Relations

With respect to their cultural origins, Russians mostly belong to European Slavic and Christian Orthodoxy, but Iranians mostly belong to Persian-

Asian Origin and Shiite Islam. Politically, Russia is being governed by Secular rule, but “Vilayat Faqih” is administering Iran. The Union of the Soviet Socialist Republics (USSR) was governed by atheistic Socialist/ Communist rule after Bolshevik Revolution (1917), but Iran was governed by the Kingship model and supported by capitalist and democratic bloc of the West. Both countries established their diplomatic relationships during early 1920s, when they signed agreement (1921) for recognition of their right over Caspian Sea. Despite mutual understanding, USSR often intervened in Iranian territory (mostly bordering cities of Iran) and annexed it. Consequently, Iran saw Russia as an aggressive state.¹

Later, Iranian defense leadership took interest in Soviet ammunition and equipment, when the Soviet Union used Iran as a bridge during World War II, but American strategic partnership with Iran prohibited it from buying Soviet weapons, unless or until Iran signed various development projects with Soviet companies during 1960s.²

This opportunity opened new doors for defense cooperation between the two countries. Iran bought 300 armored personnel carrier vehicles (BTR-60 and 270 BTR-50), anti-aircraft guns (122mm), and other important small and medium defense equipment from USSR. There must be a question, why did Iran approach the Soviet Union despite being American ally? Among several reasons, three factors remained significant. First, American defense equipment was much costly and coming from a further distance than Soviet Union’s equipment as comparatively cheap and available at the doorstep of Iran. Second, Iranian establishment could not afford an intolerable covert and relatively overt Soviet support to Tudeh Party (ideologically Communist party in Iran) in against Shah’s regime. Further, the Soviet Union supported Kurdish groups for threatening the territorial integrity of Iran. Therefore, Iran wanted to either dismantle this existential threat or to lessen its momentum at all. Third, Iran wanted to show its significance to America, which was ignoring it continuously while being closer to its competent Arab countries particularly with Kingdom of Saudi Arabia (KSA).³

¹ Vladimir Sazhin, “Historical Relations of Iran and Russia”, *Sputnik*, December 29, 2016, accessed December 12, 2017, <https://ir.sputniknews.com/opinion/201612292103407/>.

² Amin Partow, “naghshe taslihoti rusi dar sazmane defo’i cumhuri islomi Iran,” *IRAS*, October 15, 2012, accessed December 12, <http://www.iras.ir/fa/doc/note/116/%D9%86%D9%82%D8%B4->.

³ Despite being American allies, Iran and KSA were conflicting with each other for influencing oil prices and controlling Gulf.

In spite of a green signal for the two countries to cooperate, Iran could not sustain its defense relations with USSR. Among several reasons, six factors remained dominant. First, the Soviets continued its multidimensional support to Tudeh Party, which posed a very powerful opposition posture against the Shah of Iran.⁴ Second, America could not afford a protracted dependence of its strategic ally, Iran, on its archrival Soviet Union. Third, Shah also wanted to remain cohesive with America rather to go in Warsaw bloc. Fourth, American Middle Eastern allies also could not afford Soviet's influence in the region as they were facing it in Yemen, Syria, Egypt and to some extent in Iraq. Fifth, Iran could not afford cancellation of a very prestigious US deal titled "Atom for Peace".⁵ This offer was much attractive for Iran against of already available offers of short and medium arms supply from America. Sixth, the Soviets continued their support to Kurdish militant and political groups for getting independence from Iran.⁶ Therefore, Iran could not afford the Soviet's protracted double standard policy, which could lead Iran toward either dismemberment or threat to its national security or long-term internal political instability.

Iranian regime remained in this vicious cycle until the revolution took place in Iran in 1979. It was the year, when the Soviet Union sent its forces, heavy artillery and air force in Afghanistan. Now, there was a high intensity conflict in a Muslim country at the doorstep of Iran. Subsequently, Iranian spiritual and supreme leader Ruhollah Khomeini, who had anti-imperialist feelings, once declared that America was worse than England, and England was worse than America, but the Soviet Union was worse than both England and America. Therefore, Iran would not get benefit from any power.⁷

⁴ Irina Fedorova, "Politika SSHA v Irane v kontse 40-kh nachale 50-kh godov XX veka." "IRAN: istoriya i sovremennosti." ed. Lyudmila Kulagina and Mamedova Nina (Moscow: Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, 2014), 98.

⁵ Ariana Rowberry, "Sixty Years of Atoms for Peace and Iran's Nuclear Program," *The Brookings Institution*, December 18, 2013, accessed December 13, 2017, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/12/18/sixty-years-of-atoms-for-peace-and-irans-nuclear-program/>.

⁶ Dzhamilya Kochoyan, "Iranskiye kurdy: istoriya i sovremennosti," *Voyennoye Obozreniye*, May 10, 2016, accessed February 05, 2018, <https://topwar.ru/94939-iranskiye-kurdy-istoriya-i-sovremennost.html>.

⁷ "Farmayeshate Emam Khomeini darbarei Amrika," *Fars News Agency*, June 10, 2016, accessed February 15, 2018, <http://www.farsnews.com/news/13950321000570/>.

3. Post-Revolution Iran-Soviet (Later Russia) Relations

In February 1979, Ruhollah Khomeini completely overthrew the Shah regime. He called Muhammad Reza Shah Pehlevi as a “Dog” of the United States of America.⁸ He further criticized England, US and USSR. He claimed himself as being anti-imperialist and called the Iranian revolution as independent from Western and Eastern philosophies, but a pure Islamic democratic concept.⁹ At the same time, USSR sent its armed forces in Afghanistan and started a very ruthless war in the region. As a result, Ruhollah Khomeini called for armed struggle against USSR in Afghanistan.¹⁰ During the Cold War, it was a great chance for USSR to reproach the isolated and needy country Iran,¹¹ when anti-American sentiment was at its peak during revolution, but its intervention in Afghanistan blocked this door. It did not end here. Therefore, Iran-Iraq war (1980-1988) dragged the Soviet Union to balance its opposition with Iran by supporting Iraq mostly militarily.¹² Although, both Iran and Iraq faced a high number of casualties, war fatigue and collateral damage, but Iran comparatively annexed considerable Russian supplied ammunition reserves of Iraq. This factor also played a role that Iran reproached USSR at the end of 1980s.

It was a tricky moment for Iran and the Soviet Union that both wars (Iran-Iraq war & Afghan Jihad against Soviet) were over in the end of 1980s, but Islamic revolution, national anti-imperial sentiment, American Embassy crisis and Iran-Iraq war contributed to Iranian isolation. Similarly, the Soviet Union was about to collapse. Therefore, both countries faced isolation not only at the regional level, but also at the global level. Although the

⁸ “Farmayeshate Emam Khomeini darbarei Amrika,” *Fars News Agency*.

⁹ It must be noted that some companions/obedient students of Ruhollah Khomeini highjacked the diplomatic staff of American Embassy at Tehran. Consequently, both countries faced highest diplomatic challenge of the time. Farideh Sharifi, “na sharghi na gharbi asl bunyodain siyasete khoreji,” *Kayhan* February 04, 2017, <http://kayhan.ir/fa/news/96984>.

¹⁰ Mehdi Rahmati, “Iran-Russia Relations during Iran-Iraq War (Regarding Afghanistan).” *The Center for Holy Defense Documentation and Research Article 5*. Volume 9. Issue 34 (2010): 80.

¹¹ Lionel Beehner, “Russia-Iran Arms Trade,” *Council on Foreign Relations*, January 01, 2006, accessed February 25, 2018, <https://www.cfr.org/background/russia-iran-arms-trade>.

¹² Rahmati, “Iran-Russia Relations”, 86.

collapse of the Soviet Union gave birth to the resilient Russian Federation, Iran faced unprecedented crises. Therefore, its economy and defense sectors were seeking powerful injections from bigger powers. It firstly sought only USSR (later Russia) for taking her out from the quagmires of internal and external crises. Very clearly, it was not unilateral, but Soviet's stakes were also equally involved in this process, because it was about to be dismembered and it was also in search of new allies. Subsequently, both countries found their new basis for cooperation.

Very significantly, it started with Ruhollah Khomeini, who wrote a letter to Gorbachov as a goodwill gesture.¹³ Then, Rafsanjani visited Moscow in 1989, who signed a number of agreements including defense deals with USSR. They agreed for arms trade and diffusion of defense technology from the Soviet Union to Iran. Among deals of 15 billion dollars, 2 billion dollars were sanctioned for only arms trade.¹⁴ It included 20 Mig-29 fighter jets, four Mig-29-UB combat-training fighter jets, 12 SU-24-MK frontline bombers, two S-200-Vega-E long-range air defense systems and much more.¹⁵

It might be helpful here to mention that USSR (later Russia in 1990s) faced huge economic crisis, disintegration of territorial integrity, border conflicts, rise of nationalist and sub-nationalist movements for independence from USSR (and later from Russian influence), and many challenges to its status of being a great power. Finally, USSR had to be dissolved and a new state of Russia had to declare a democratic power rather than a socialist or communist country. It had to take economic reforms for resolving the internal political crises, recognizing the European superiority, and influencing not only in Eastern Europe, but also in Balkan countries and to some extent in Middle Eastern, Caucasian and Central Asian countries. These issues constituted the foreign policy thinking of Russian leadership for exploiting

¹³ Jahangir Karimi, "negohe be payame emam khomeyni be gorbachov va vokuneshha va tahlelhai an pas az se dahe." IRAS. Desember 11, 2016, 21. accessed Desember 25, 2017. <http://www.iras.ir/fa/doc/article/2687/> .

¹⁴ Jahangir Karimi, "Iran-Russia Strategic Partnership at the New Stage: What Could We Propose to Each Other?" *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects for the Future*. Ed. Igor Ivanov, *Russian International Affairs Council and Institute for Iran-Eurasia Studies*, (2017): 27.

¹⁵ "Chronology of Iran-Russia Relationship," *PIR Centre*, 2009, accessed December 12, 2017, http://www.pircenter.org/kosdata/page_doc/p1307_1.pdf .

the potential and sentiment of anti-American and anti-European countries for restoring its influence in the target regions and becoming a big power again. Among those countries, Russia saw Iran as its partner for manifestation of its opposition against aggressive Western powers.¹⁶

Subsequently, high political and diplomatic officials visited their counterparts in Moscow and Tehran very frequently. At that time, USSR needed investment at home and anxiously sought clients of its exports. It found Iran as a potential and sustainable client of its defense equipment. It must be noted that Iran captured a larger cache of arms of Iraqi forces during Iran-Iraq war. This factor also contributed to Iran's dependency on Russia for the upgradation of Soviet arms and reinforcement of new consignments of arms. Subsequently, Iran did hurry for fulfilling its futuristic army's needs. It bought Soviet/Russian weapons of 0.5 billion dollars each year till 1996.¹⁷ It was approximately a 3 billion dollar deal between Iran and Russia. In this period, Iran bought 40 Mig-29 fighter jets, 20 Mig-29-UB combat-training fighter jets and 12 SU-24-MK frontline bombers; two S-200-Vega-E long-range air defense systems, 444 R-27-R and 576 R-60 air-launched missiles for upgrading and strengthening its air force.¹⁸ Similarly, it bought three diesel electric submarines (DEPL-877-ECM) for empowering its naval forces. Likewise, Iran bought 120 BMP-2 infantry vehicles, 800 ATGM-9M111 anti-tank guided missiles, 122 T-72-M1 tanks, and a number of various small and medium arms from Russia. Besides these deals, Iran imported the parts of 1500 BMP-2 infantry vehicles and 1000 T-72-M1 tanks along with their licenses for equipping its defense industry at home.¹⁹ It is important to note that Russia was also committed (1992) to building Iranian capacity for producing nuclear energy. This was a symbol of strong relations.

¹⁶ Nikita Filin and Ravandi-Fadai Lanu and A. Burova, "An overview of contemporary Russian-Iranian Relations." *Vestnik RUDN, International Relations* 16, no. 4 (2016): 681.

¹⁷ "Iran-Rossiya: otsenka voyenno-tekhnicheskogo sotrudnichestva dvukh stran za period s 1990 goda po nastoyashcheye vremya," *Centre for Analysis of World Arms Trade*, February 16, 2016, accessed February 02, 2018, <http://armstrade.org/includes/periodics/news/2016/0216/105533562/detail.shtml>.

¹⁸ "Iran-Rossiya" *Centre for Analysis of World Arms Trade*.

¹⁹ "Iran-Rossiya" *Centre for Analysis of World Arms Trade*.

Analysts frequently mention that Iran gives priority to its defense relationships while engaging trade with Russia (also earlier with USSR). Therefore, it is a very impressive indicator that Iran is the third buyer of Russian defense equipment and other defense related capabilities after hegemonic powers of Asia i.e. China and India. It might be helpful to take the analysis of scholars who believe that the Soviet Union did not seek Iran as Soviet ally or did not focus to make Iran a regional power, but Soviet Union relatively sought Iran as a client for its (Soviet) defense equipment. This is evidenced by the fact that Soviet did not supply any high number of strategic or competitive defense equipment to Iran.

Further, Russia took benefit of Iran through exploiting its social, cultural and emotional ties with the governments and people of Caucasian and Central Asian regions right after the collapse of USSR. Despite being a revolutionary Islamic state, Iran did not respect or give favor to the right of self-determination and will of the people of Chechenia and Azerbaijan. It favored Russian allied communist and anti-Islamic forces in other countries where the local population was fighting for freedom and complete removal of political residue of the Soviet Union. Further, Iran preferred to go with Russia for determining the area of influence of shareholders at Caspian Sea. Here, Iran confidently remained on the side of Russia again. Therefore, analysts believe that Russia silently used Iran as a horse in the region for fulfilling its own imperial interests, but Iran preferred silence for building its military capacity for intervening or exporting revolution in Arab countries.²⁰

Despite mutual fruitful relationships, Russian political leadership fell in the American trap, when Russian Prime Minister Victor Chernomyrdin secretly agreed with American Vice President for cutting-off Russian conventional arms deals with Iran. Later, this secret agreement became famous as Gore-Chernomyrdin agreement (1995). This development not only put an arms embargo at Iran, but poor economy holder Russia also lost equal to four billion dollar arms deal with Iran. This status quo remained stable until 2000.²¹

²⁰ M. Arunova. "Islamskaya revolyutsiya i rossiysko-iranskiye otnosheniya." in Sbornik Blizhniy Vostok i Sovremennosti, vipusk 21, ed. Arunova M. and Filonik A, 175-186, (Institut izucheniya Izrailiya i Blizhnego Vostoka, Moscow 2004).179.

²¹ Dmitriy Gornostayev and Igor Korotchenko, "Sdelka Gor-Chernomyrdin: ushcherb Rossii - chetyre milliarda?" October 19, 2000, *Nezavisimaya Gazeta*, accessed February 25, 2018, http://www.ng.ru/world/2000-10-19/1_deal.html .

4. Russia-Iran Relations in the 21st Century

In 2000, Vladimir Putin became the President of Russia and exposed the secret deal i.e. Gore-Chernomyrdin (1995). Later, he immediately canceled it.²² It was a revolutionary step for both Iran and Russia. Therefore, this development triggered a new era of bilateral defense cooperation. Next year (2001), Iranian President and Defense Minister visited Moscow and signed further defense deals with Russia. This was the time, when Iranian leadership showed its activism for modernization and strengthening their armed forces through training, exchange of strategic information and equipping them with modern and at least regionally competitive arms. This program was called defense vision of Iran for 2001-2025.²³ During their visit to Moscow, the Prime Minister and Defense Minister of Iran expressed their will to engage Russia for execution of their target defense plans on ground.

Further, Russian-built Iranian nuclear facilities were about to be completed and US and its European allies (including Israel) threatened Iran for demolishing its nuclear facilities as Israel did with Iraqi nuclear power plant in 1980. The international community called Iranian nuclear efforts as motivations for developing nuclear weapons,²⁴ but Iran responded that its nuclear energy program is not a violation of its ratification of Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty (CTBT) and commitments with the safeguards of International Atomic Energy Agency (IAEA). Despite clarifications, Iranian nuclear energy program faced critique at all diplomatic forums. Furthermore, American invasion of its immediate neighboring countries (Afghanistan & Iraq) were also clear signal and threat to Iran for reversing its defense plans particularly nuclear program, but Iran smartly harnessed the Russian diplomatic and defense potential for averting US (and to some extent Israeli) threat of invading Iran.²⁵

²² John M. Broder, "Russia Ending Deal on Arms Negotiated by Gore," *New York Times*, November 23, 2000, accessed December 14, 2017, <https://www.nytimes.com/2000/11/23/world/russia-ending-deal-on-arms-negotiated-by-gore.html> .

²³ "Iran-Rossiia" *Centre for Analysis of World Arms Trade*.

²⁴ Shreeya Sinha and Susan Campbell Beachy, "*Timeline on Iran's Nuclear Program*," April 2, 2015, accessed February 02, 2018, <https://www.nytimes.com/interactive/2014/11/20/world/middleeast/Iran-nuclear-timeline.html> .

²⁵ "Voyenno-Tekhnicheskoye Sotrudnichestvo Irana i Rossii. Dosiye," *TASS*, January 19, 2015, accessed February 02, 2018, <http://tass.ru/info/1707163> .

From 2002-2005, Iran bought 36 MI-171 and MI-171-SH multirole helicopters. Further, it bought modern 3 MI-17V-5 helicopters. In addition of these machines, it bought 6 SU-25-UBK attack jets from Russia. Furthermore, it bought spare parts and other necessary devices for upgradation of its old Mig-29 and SU-24-MK fighter jets. During this period, both Russian and Iranian defense ministers frequently visited each other and reiterated their defense engagements.²⁶

Iran took serious the credible threat of Israel and America to its nuclear facilities. Therefore, it bought 29 TOR-M1 anti-aircraft air defense system from Russia in time. It is significant to be mentioned that Russia prepared 12 of those mobile delivery vehicles just for Iran, which were not bound on tanks, but on different kinds of carriers or vehicles. In addition, 1200 9M331 missiles were also made part of this deal, which cost 1.4 billion dollars.²⁷ According to a Russian defense export industry Rosoboronexport, Iran became one of the biggest Russian arms importer countries, which bought 5.4% defense exports of Russia of almost 2 billion dollars during 2000-2007. Consequently, 85% Iranian weapons were either bought or prepared by Russian defense industries.²⁸

Iran speeded up its missile development program and signed a deal (2006 and 2007) for buying anti-ballistic missile defense system from Russia. Subsequently, Israel and its Western allies put a question mark on such a big deal. In spite of foreign pressure, Iran continued working on its 25-year plan for strengthening its national defense. Further, it established workshops and service centers for upgradation and maintenance of MiG-29 and SU24-MK at home. Similarly, it established educational and training academies for provision of training of T-72S tanks to its cadets and engineers. Furthermore, Iran bought 200 V-84MS engines for Zulfikar Tank along with their licenses for production at local Iranian defense industries. Moreover, Russia upgraded its 3 877ECM sub-marines in Iranian shipyard.²⁹ In addition to the above mentioned joint ventures, Russians took part in the Space program of Iran too.

²⁶ "Voyenno-Tekhnicheskoye Sotrudnichestvo Irana i Rossii," *TASS*.

²⁷ "Iran-Rossiia" *Centre for Analysis of World Arms Trade*.

²⁸ "Voyenno-Tekhnicheskoye Sotrudnichestvo Irana i Rossii," *TASS*.

²⁹ "Iran-Rossiia" *Centre for Analysis of World Arms Trade*.

It is useful to mention here that Iran requested Russia to sell its S-300 air defense system to Iran. Firstly, Russia agreed to provide it in 2005 and Iran paid 800 million dollars to Russia in 2007 for buying 40 launchers of S-300 air defense system.³⁰ However, Russia did not provide the system until United Nations Security Council passed a resolution and sanctioned Iranian nuclear program. Subsequently, Russian President Medvedev suspended this deal. Finally, 5+1 formula awarded relaxations to Iran in 2015 and lifted the international sanctions on the country. Further, both Iran and Russia agreed on Syrian issue. Therefore, Russia did not have any hurdle or hesitation to equip Iran with S-300 system in 2016.³¹

In February 2016, Iranian Minister of Defense Hussein Dehghan visited Moscow and proposed for a big arms deal. It includes SU35, SU30SM and YK-130 aircrafts; MI-8 and MI-17 attack helicopters; highly advanced T-90 tank; modern air defense systems; and relevant defense technologies. Despite his great effort for materializing the defense partnership with Russia, the proposal was declined by his Russian counterparts.³² The reason behind this refusal is Russian commitment with UNSC resolution for imposing relative arms embargo on Iran until 2020.³³ Later, Iranian Ambassador to Moscow interpreted this development as Russian hesitation for transferring defense technology to Iran that had been embargoed at UNSC.³⁴ Despite holding international pressure, Russia sold anti-ballistic missile defense system S-300-PMU-2 to Iran in 2017. In February 2017, the President of Rostekh (Russian defense export complex) revealed that Russia does not plan to sell any other strategic weapons to Iran.³⁵

³⁰ "Iran-Russia relations, Cooperation in post neighborhood period." *Journal of Central Asian and Caucasian Studies*, Article 1, Volume 14, Issue 61 (2009): 17.

³¹ "Voyenno-Tekhnicheskoye Sotrudnichestvo Irana i Rossii," *TASS*.

³² Ivan Safronov and Elena Chernenko, "Iran pritsenivayetsya k rossiyskomu voyenpromu," *Kommersant*, December 19, 2017, accessed February 02, 2018, <https://www.kommersant.ru/doc/2917271> .

³³ Oleg Konnov, "Iran posle otmeny sanktsiy. Perspektivy dlya rossiyskikh kompaniy," *Herbert Smith Freehills*, February 10, 2016, accessed February 05, 2018, <https://events.vedomosti.ru/media/materials/material-7e59dd87-0a98-4133-985a-61aaabb9fbca/download> .

³⁴ Levan Dzhangaryan, "Zapadnyye SMI podogrevali gradus pri vnutrennikh protestakh v Irane," *TASS*, February 11, 2018, accessed February 26, 2018, <http://tass.ru/opinions/interviews/4947832> .

³⁵ Mikhail Malayev, "Voyenno-tekhnicheskoye sotrudnichestvo Rossii i Irana," *Kommersant* March 17, 2017, accessed February 12, 2018, <https://www.kommersant.ru/doc/3254056> .

5. Why Does Iran Remain Important for Russia?

It is a very important question why Iran remains important for Russia. It has several inter-dependent reasons. Iran is encircled with energy reserves and conflict zones. Therefore, it attracts the attention of regional and global powers. Historically, Iran remained under the influence of Britain, Russia and America particularly after WWI. Further, post-revolution regime claimed that it does not want to be part of neither East nor West, but to just follow Islam, but international isolation pushed Iran to find some support at global level. Therefore, it found the Soviet Union for target cause. Subsequently, Ayatollah Khomeini wrote a letter to Mikhail Gorbachov. Then, Rafsanjani's visit to Moscow built very close bilateral relationship between the two countries. Later, dissolution of the Soviet Union gave an opportunity to both countries to upgrade their bilateral relationship from mutual to regional level and then relatively at global level. Some indicators of this relationship can be observed when Iran compromised on the stance of freedom movements at Caucasia (Azerbaijan and Chechenia) and Central Asia, including post-Soviet withdrawal from Afghanistan. Despite Islamic identity and religious political ideology, Iran condemned the revolutionary and democratic change in those countries for strengthening and transferring the influence and political heritage of USSR to Russia during 1990s. In the 21st century, both Russia and Iran found themselves as target of opposition to America and its European allies. Therefore, their partnership evolved from regional to global level.³⁶

6. Influential Factors on Russia-Iran Defense Cooperation

Foreign policy of states remains under the influence of their internal and external determinants including the influence and cooperation with other states. Middle powers often operate in the boundaries defined by big powers. Therefore, some scholars believe that defense capabilities and geostrategic movements of such states remain under monitoring of big powers.³⁷

³⁶ Jahangir Karimi. "Iran-Russia Strategic", 28.

³⁷ Ozan Örmeci, "Prof. Dr. Baskın Oran'a Göre Türk Dış Politikasının Kuramsal Çerçevesi ve OBD Kavramı, *Uluslararası Politika Akademisi*," Şubat 16, 2017, accessed February 02, 2018, <http://politikaakademisi.org/2017/02/16/prof-dr-baskin-orana-gore-turk-dis-politikasinin-kuramsal-cercevesi-ve-obd-kavrami/>.

Iran is a regional power in the Middle East. Further, being a middle power, it is not among exceptions. It is located at a very strategic location in the world. On one side, it is located between oil and gas rich regions, such as; Central Asia, Caucasia and Gulf. On the other side, it is located in between conflict-ridden neighbors, such as Afghanistan, Armenia, Azerbaijan, Syria and Iraq. Since 1979, it possesses imperial designs in the region for grabbing energy resources of the regional countries through insisting to resolve their issues with its spectacle. Similarly, Russian agitation from American unipolar world contributed for reducing the distance between Iran and Russia. Researchers have accumulated following key factors as described by experts about Iranian and Russian worldview for their common issues.

6.1 America and NATO Factor

Geopolitical motivations behind progress in Iranian influence in the Middle East attracted the attention of global powers. Subsequently, regionally competing powers also contributed to make it significant at international arena.³⁸ Historically, the American and Russian struggle for influencing Iran is not new, but it started far earlier than revolution (1979). Before America, England and Russia remained in competition to contain each other in Afghanistan. Therefore, these countries harnessed the potential of Iran and British Indian colonial establishment for the target cause until World War II.³⁹ During this period, Russia ruled on a larger territory of Iran. Then, England transferred its legacy of influencing Iran to America. Therefore, Iranian Shah remained loyal to America and made Iran a dependent country on American defense industries during the Cold War. At the same time, it played its role as one of the frontline states against Socialism/Communism. This situation remained until revolution (1979) in Iran that toppled the regime of American puppet i.e. Shah of Iran.⁴⁰ Further, revolutionaries took reactionary steps against America. Consequently, America put arms and trade embargoes on Iran. It was put in American blacklist too.

³⁸ Türel Yılmaz and Mehmet Şahin, “Ortadoğu Siyasetinde İran” (Ankara: Barış Kitabevi, 2011), 144.

³⁹ Irina, “Politika SSHA”, 96.

⁴⁰ Dmitri Trenin and Alexey Malashenko. “Iran: a View from Moscow.” *Carnegie endowment for international Peace*, (2010): 19-20.

Until the dismemberment of USSR, America pushed Iran towards isolation in the international arena. Even Russia left Iran isolated during 1990s. Further, the event of 9/11 and American invasion of Afghanistan & Iraq left a very bad impact on Iranian security perception. Iran was in fear of being the next target of America in the near future, because the US and Europe were recognizing it as a terror supporting state.⁴¹

These wars not only extended the role of NATO forces, but also gave opportunities to America to use the airbases of Russian satellite states of Central Asia. Consequently, this led Russia to approach Iran to relatively contain NATO and American influence in the region. Conversely, Russia faced a very hard blow from the West at Georgia and Ukraine. Therefore, Russia sought anti-West allies in the target regions, among which multiregional identity possessing Iran was a sustainable option. During his speech at Munich (2007), Putin challenged the existence and far extended role of NATO.⁴² In 2008, Russian Foreign Policy doctrine declared the existence and role of NATO as a clear threat to Russian interests.⁴³

During the period of Medvedev, America again successfully isolated Iran from Russia with a promise to make Russia as part of World Trade Organization (WTO), but America did not fulfill its promise. Finally, the next Russian President Putin attracted Iran again and made a promise for selling it the S-300 air defense system. This resulted in a strong reaction from America and its allies (particularly Israel). One of the members of the Committee for Foreign Affairs of Russian Parliament (Duma) described this situation as; We (Russia) lost 800 million dollars of defense deal with Iran and paid a huge fine of four billion dollars to her. In spite of receiving thanks from West, we faced their intervention at Ukraine and finally ejection of Russia from Great 8 (G8). According to World Arms Trade Analysis Center, Russia lost 13 billion dollar deals with Iran in that short period of

⁴¹ Yılmaz and Şahin, “Ortadoğu”, 172.
Kemal İnat, “ABD-İran İlişkilerinin Ortadoğu ve Türkiye’ye Etkileri”, SETA Perspektif, Sayı 85, (Aralık 2014). 5.

⁴² Speech and discussion of Vladimir Putin at the Munich Conference on Security Policy Issues, *Kremlin*, February 10, 2007, accessed February 12, 2018, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034> .

⁴³ “The Concept of Foreign Policy of the Russian Federation,” *Kremlin* July 15, 2008, accessed February 02, 2018, <http://kremlin.ru/acts/news/785> .

time. Therefore, both countries reproached each other for relative common defense against US and NATO's designs for target regions.⁴⁴

6.2 Iranian Nuclear Factor

In 1957, the USA was convinced that Iranian leadership is anti-Soviet. Therefore, it offered Iran to be a part of its *Atoms for Peace* program. This was the start of Iranian nuclear energy program like other US allies. Next year (1958), Iran joined International Atomic Energy Authority (IAEA). Then, it accepted the terms and conditions of Nuclear Non-Proliferation Treaty (NPT) in 1968 and signed it in 1970.⁴⁵ It was unfortunate for Iran that its nuclear facilities were destroyed during Iran-Iraq war (1980-1988), but it did not leave the project, and sought help for reconstruction of those facilities in 1992. Firstly, it approached China, but it could not help of that level which was suitable for Iran. Then, Iran approached Russia and signed an agreement in 1997. Surprisingly, the Iranian religious leaders called it a peaceful nuclear program, which was working for energy purposes only.⁴⁶ It is very difficult to understand that Iran was working on its nuclear program for getting only nuclear energy rather than producing nuclear weapons while having huge reserves of petroleum and natural gas.

Besides being ambitious for the nuclear program, Iranian revolutionary leadership really started threatening the West and Israel. Subsequently, these powers found Iranian nuclear energy program as a potential threat to their national security. Consequently, they started containing and isolating Iran not only within the region, but also in the international system. Despite Russian help, Iran had to start negotiations (2002-2006) with Germany, France and Britain for opening a dialogue on critical issues including nuclear program. These countries could not stop Iran from its aggressive nuclear designs. Consequently, IAEA handed over an Iranian file to the

⁴⁴ "Iran-Rossiia" Centre for Analysis of World Arms Trade.

⁴⁵ "Yadernaya programma Irana (Iran's nuclear program)," *RIA-Novosti*, November 09, 2013, accessed December 12, 2017, <https://ria.ru/spravka/20131109/975687825.html#ixzz33tCd8j58>.

⁴⁶ "Bunyonhai mintaqai dar zarrurate bahragiri az enerjii hastei," *Iran and Nuclear Technology*, accessed February 02, 2018, http://www.irannuclear.net/?page_id=55.

United Nations Security Council (UNSC).⁴⁷ It exposed the Iranian nuclear fissile material production capacity. Then, the circle of negotiating countries was broadened in 2006. Now, it included five permanent members of UNSC and one additional member i.e. Germany. This led negotiations with Iran from 2006 to 2015.

During this period, UNSC passed a resolution against Iran. It sanctioned Iranian needs of nuclear fissile material and imposed an arms embargo on its conventional arms deals. This led Russian President Medvedev to impose complete arms embargo on Iran.⁴⁸ Further, Russia refused to give Iran money in return for the promised arms deals. Consequently, Iran approached the International Court of Justice (ICJ) for reimbursement of its defense deal with Russia. Hence, Russia paid \$4 billion back to Iran.⁴⁹ Later, some reports exposed that actually the US put pressure on Russia for its defense disengagements with Iran.⁵⁰ Contrary to these sanctions, the US and the European powers promised Russia to assure its position in the World Trade Organization (WTO), but it did not happen.⁵¹ They not only refused Russia as part of WTO, but also expelled it from Great-8 (G-8) and evacuated Ukraine from Russian influence. Further, it lost an \$800 million defense deal while refusing Iran for providing S300 missiles.⁵²

It was again a good luck for Iran that the new term of President Putin (2012) again lifted all embargoes and started a new era of defense engagements with Iran. Both countries started finding their common views on armed intervention in Syria; peace process in Afghanistan; Iranian inclusion in Shanghai Cooperation Organization (SCO); pressurizing US for evacuation from Syria, Iraq and Afghanistan; and balancing the Iranian relationships with Azerbaijan and Armenia. In fact, both countries established

⁴⁷ "Chronology of Key Events," *International Atomic Energy Agency*, accessed December 22, 2017, <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/chronology-of-key-events>.

⁴⁸ "Iran-Rossiya" *Centre for Analysis of World Arms Trade*.

⁴⁹ "RF mozhet lishit' Tegeran podderzhki, yesli isk po S-300 ne otzovut," *RIA-Novosti*, December 22, 2017, accessed February 02, 2018, <https://ria.ru/world/20120810/720325568.html>.

⁵⁰ Nikita Filin and Ravandi-Fadai Lanu and A. Burova, "An overview", 681.

⁵¹ Nikita Filin and Ravandi-Fadai Lanu and A. Burova, "An overview", 681.

⁵² Aleksey Pushkov, "Razmeshcheniye v Irane S-300 ne mozhet ugrozhat' bezopasnosti Izrailya," *TASS*, April 15, 2015, accessed December 20, 2017, <http://tass.ru/politika/1906601>.

their symbiotic relationship, but Iran always remained relatively needier for Russia for harnessing the Russian diplomatic influence at highly prestigious international forums particularly at UNSC. Finally, Iran achieved its nuclear deal in 2015, but US President Donald Trump canceled the Iranian nuclear deal in 2018, but its European allies and other signatories including Russia showed restraint and confirmed their commitment for complying with the agreement.⁵³

6.3 Israel Factor

Revolutionary leadership of Iran defines Israel as a Small Satan after America.⁵⁴ Further, the radical statements of Iranian President Ahmadinejad influenced the opinion of its people against Jewish Zionism and Israel. Now, the public supports this radical stance for erasing Israel from the world map. Subsequently, Iran exported Russian ammunition to Hezbollah during the Israel-Hezbollah war in 2006. Resultantly, this war contributed to the Iran-Israel rivalry more than earlier.

On the Russian side, Israel became a lucky country for receiving almost 1 million Russian Jewish (in the post-Soviet period) who migrated to Israel and found the new and cohesive basis for relations between Russia and Israel.⁵⁵ Further, a large number of them were engineers and experts from the key defense industries of Russia (and USSR). Therefore, they made Israeli defense industries even more competent in some areas comparing to Russia. Now, Russia became relatively dependent on some defense technologies of Israel. This added a great value in Israel-Russian relations. Further,

⁵³ Simon Tisdall, "Europe must make Trump pay for wrecking the Iran nuclear deal," *The Guardian*, May 09, 2018, accessed August 07, 2018, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/09/europe-trump-wreck-iran-nuclear-deal-cancel-visit-sanctions> .

Henry Meyer and İliia Arkhipov, "Russia Urges Trump-Putin Summit after U.S. Rebuff of Iran Deal," *Bloomberg*, May 09, 2018, accessed August 05, 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-05-09/russia-urges-trump-putin-summit-after-u-s-rebuff-of-iran-deal> .

⁵⁴ "Agar İsrail dast be hemoqat zanad İran anra nabud khohad kard," *Iranian Students' News Agency* (İSNA), September 20, 2017, accessed February 02, 2018, <https://www.isna.ir/news/96062917333/> .

⁵⁵ Tor Arne Andreassen, "Za neskol'kikh let v Izrail' iz Sovetskogo Soyuzu pribyl 1 million yevreyev," *İNOSMİ*, September 19, 2017, accessed February 02, 2018, <https://inosmi.ru/politic/20170919/240314493.html> .

Putin made his historical statement in favor of Israel that Russia would not go against Israel in the Middle East.⁵⁶ Despite his commitments with Israel, Putin signed a deal and delivered the Tor-M1 anti-ballistic missile defense system to Iran. This raised several concerns of Israel on Iran. Although Iran is dependent on Russia in terms of getting defense technology, but Russia needs Israel not only for getting some strategic weapons, but also for using its potential for influencing the regional countries and normalizing its strategic security perspective with the West. Therefore, Israeli-Russian relations always supersede Russia-Iran cooperation.

Moreover, Israel and Iran always remain in multidimensional overt and covert military antagonism. Recently (May 2018) Israel engaged several Iranian counterforce targets in a low intensity conflict at Syrian front. Iran also responded Israel, but passively. Analysts frequently warn any low or high intensity conflict between Iran and Israel in the near future.⁵⁷

6.4 Iran as a Regional Power

The Administration of the Islamic Republic of Iran is based on revolutionary ideology that has a firm commitment to work for creation of a universal Islamic government through exporting the revolution.⁵⁸ Further, it envisions to unite the Muslims of the world against suppression and Western imperialism. Therefore, Iran seeks its role at regional level, where it supports Hamas, Hezbollah, Islamic Jihad and other regional militant organizations in the Middle East. Conversely, Arab countries found Gulf Cooperation Council (GCC) to give punch to Iran in the Gulf, but post-Khomeini period gave a chance to Iran to have relatively peaceful relationships with GCC countries except its controversial role in the Yemen, Syria, Iraq and Qatar crisis, but it did not give extraordinary benefit to Iran. On the other

⁵⁶ Yelena Yegorova, "Na vstreche s Putinyim po Sirii Netan'yakhu ochen' volnovalsya," *Moskovskiy Komsomolets*, September 21, 2015, accessed February 02, 2018, <http://www.mk.ru/politics/2015/09/21/na-vstreche-s-putinyim-po-sirii-netanyakhu-ochen-silno-volnovalsya.html> .

⁵⁷ Holmes Oliver and Saeed Kamali Dehghan, "Fears grow as Israel and Iran edge closer to conflict," *The Guardian* May 10, 2018, accessed August 07, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/may/10/israel-has-hit-nearly-all-iranian-infrastructure-in-syria-military-claims> .

⁵⁸ Yılmaz and Şahin, "Ortadoğu", 143.

hand, Iran got relaxation in the start of 21st century, when US invaded both Afghanistan and Iraq that finally weakened Taliban and finished Saddam's relative influence in the region. Further, the arrival of Putin gave more support to the Iranian national interests, when it became part of SCO and entered into Syria (including Iraq) with relatively common goals with Russia.

7. Paradoxes in Russia-Iran Defense Relations

For many decades, both countries have been on the same page on multiple bilateral and multilateral issues, which emerged at regional and global levels. Therefore, scholars and analysts mostly perceive their close defense engagements as strategic cooperation. Therefore, it is necessary here to review their partnership and level of association in the defense sector.

How and why do states form alliance or strategic relationships with each other? There are many reasons for these collective security arrangements. Among those factors, states define their preferences for national security, balance of power, balance of threat and achieving common goals with the friendly or like-minded states.⁵⁹ In the international system, strategic partnerships are seen as the highest elements of association between states. Therefore, building strategic relationships is not a new thing. It has a long history, but Cold War between the US and USSR and their agreed extended nuclear deterrence for allied states made this concept significant. Later, the state of unipolar world further increased the significance of building strategic relationships with the relevant states.⁶⁰ Furthermore, the revival of Russian role in the international system and serious efforts for finding and reviving its strategic partnership with some relevant states also contributed in it. Even, its political leadership used the term "strategic partnership" with multiple states, but actually, it never has been translated in accordance with the declaratory posture. It signed and declared strategic partnership with China, India, Algeria, Vietnam, Mongolia, South Africa and Commonwealth of Independent States (CIS). Is Iran as strategic partner of Rus-

⁵⁹ Tayyar Arı, "Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika", (İstanbul: MKM Yayıncılık, 2011): 309.

⁶⁰ Le The Mau, "Identifying strategic partnership in globalization and international integration era," *National Defense Journal*, September 13, 2016, accessed February 02, 2018, <http://tapchiqptd.vn/en/research-and-discussion/identifying-strategic-partnership-inglobalization-and-international-integration-era/9297.html> .

sia as the mentioned states are? Despite having common views between the highest political, diplomatic and military leadership of both countries such as; containment and resistance to expansion of NATO, relative mutual understanding on Syrian problem and regional conflicts in the Middle East and Caucasia, agreement on Caspian Sea, agreement on natural gas exploration and selling it in the international market etc. does not declare strategic partnership. What were the reasons of it?

Both countries share five hundred years of historically bitter relationships. During this period, both states observed many antagonistic historical events where Iran lost Caucasian region during Russia-Persia wars. Therefore, Iran perceives Russia as an oppressor state.⁶¹ Further, Russia invaded Iran during WWI and WWII and partially annexed a part of Iranian territory. Therefore, Iran sees Russia as an aggressor state.⁶² Furthermore, USSR and Russia supported political movements (mainly Tudeh Communist Party) and sub-nationalist movements (mainly Iranian Kurds) in Iran. Therefore, Iran perceives Russia as a destabilizing factor.⁶³ Moreover, USSR invaded Afghanistan in 1979 and supported Iraq during Iran-Iraq war.⁶⁴ It means it directly tried to destabilize Iran from the soil of both immediate neighboring countries.⁶⁵ In addition, Russia signed Gore-Chernomyrdin agreement (1995) with US and declined its defense relationships with Iran. A similar policy of disengagement was also implemented during the period of President Medvedev. Very realistically, Iran trusts the commitments of President Putin more than any other leader in Russia.

In spite of this historical antagonism, the future vision and principles of policies of both states are not only different sometimes, but also antagonistic to each other. Among many nodes of disengagements, a brief note on some issues are given as follows;

- Iranian supreme religious leadership wants revival of independence of Muslim countries from Western colonial and imperial interests. It

⁶¹ E. Orlov, "Rossiya i Iran v XX veke osnovnyye etapy vzaimootnosheniy" in Iran: Islam i Vlast' ed. Mamedova Nina i Mekhdi Sanai, (Moscow: Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences RAN, 2001), 194-198.

⁶² E. Orlov, "Rossiya i Iran", 194-198.

⁶³ Irina, "Politika SSHA", 98.

⁶⁴ Mehdi, "Iran-Russia Relations", 80, 86.

⁶⁵ Mehdi, "Iran-Russia Relations", 80, 86.

wants to unite Muslims across the world with its own perspective.⁶⁶ Conversely, Russia is a secular state. Further, it not only intervenes in Muslim countries in the Middle East, Central Asia and Caucasia, but also engages the West in this tension for its own imperial interests. Resultantly, Iran neither recognizes it as a strategic partner nor a reliable ally for all times.⁶⁷

- Iran shares its significant and radical antagonism with the West, but Russia relatively engages the West for its national interest. Further, sometimes both blocs mutually and conditionally serve each other's interests.⁶⁸ Therefore, this indicates permanent mistrust between Iran and Russia.
- Russian refusal to Iran for not providing agreed timely consignments of S-300 anti-ballistic missiles/air defense system (in 2007 and 2010) and further threatening Iran for isolating it in the international system during severe crises, also tested their levels of defense cooperation and intensity of mutual trust.⁶⁹
- Both countries have different visions and goals in the current crisis in Syria, where Russia may continue its intervention in Syria with or without President Assad or by making it a secular state, but Iran conditioned continuation of President Assad and persistence of Shiite regime in Syria.⁷⁰ Similarly, Iran considers Israel as a threat to its national security, but Russian leadership is committed not to hurt Israeli interests in the Middle East at any cost. Even Russia did not object on Israeli airstrikes on counterforce and counter-value targets of Syria and Iran at Syrian front.⁷¹

⁶⁶ Yılmaz and Şahin. "Ortadoğu", 143.

⁶⁷ Mehdi Zakarian, "Hedj keshvare mutehide stratejike ma nest," *İRNA*, November 01, 2017, accessed February 02, 2018, <http://www.irna.ir/fa/News/82715447>.

⁶⁸ "Iran-Russia relations: Cooperation in post neighborhood period", *International Institute for Caspian Sea Studies*, 3.

⁶⁹ "RF mozhet lishit' Tegeran podderzhki, yesli isk po S-300 ne otzovut," *RIA-Novosti*.

⁷⁰ Vladimir Sazhin, "Iran-Russia Strategic Partnership at the New Stage: What Could We Propose to Each Other?" in *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects for the Future*, ed. Igor Ivanov, (Moscow: Russian International Affairs Council and Institute for Iran-Eurasia Studies, 2017), 18.

⁷¹ Yelena Yegorova, "Na vstreche".

- Iran, Russia and Qatar established Organization of Gas Exporting Countries (OGEC) that is very similar to Organization of Petroleum Exporting Countries (OPEC). At this forum, Iran voted Qatar for establishing its head office there. This made Russia angry because of Iranian ignorance to Russia for hosting OGEC head office at Moscow, because Russia believes that the performance of OGEC can be disturbed in the presence of American defense Central Command (CENTCOM) at Qatar, but Iran is satisfied with the target development.⁷²

8. Conclusion

Despite having a number of defense engagements, Russia-Iran defense relations are neither strategic nor as deep as the world recognizes. Russia finds Iran as its regional ally in the Middle East rather than a strategic partner. It neither wants to lose it nor does it prefer to equip it militarily at such a level, which may make it a rogue state in the spectacle of the West. Iran needs advanced Russian technology, but Russia sometimes refuses and sometimes delays it while providing strategic defense technology to Iran. In fact, Iran depends on Russian technology because it imported 85% Russian weapons for its defense forces. Therefore, Russia easily takes advantage of Iran's dependence on its defense equipment.

This paper further concludes that Russia and Iran possess mostly different national interests and long-term objectives, but sometimes both countries adopt similar and cohesive means to achieve those goals. Both have harnessed and mostly take advantage of their relationships with other countries for achieving their so-called national, but actually imperial objectives. Among many factors, the protracted rule of revolutionary regime in Iran and Putin's vision for having cohesive defense relationships with Iran contributed significantly.

With respect to strategic goals, Russia may agree with the West in the Middle East, if the West offers what Russia needs (lifting encirclement of Russia by NATO designs, resolution of Ukrainian crisis and recognition

⁷² Nikolay Kozhanov. "Iranian and Russian Views on the Situation in the Middle East: How Do We See the Future of the Region?" in *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects for the Future*, ed. Igor Ivanov (Moscow: Russian International Affairs Council and Institute for Iran-Eurasia Studies, 2017), 64.

of Crimea as integral part of Russia, lifting embargoes from Russia, peace in Syria, continuation of Iranian nuclear deal etc.), but Iran does not have any option. It wants the continuation of President Assad, Iranian military bases, and de-escalation of Israel in Syria. Further, it needs extension of Iran Nuclear Deal (2015) by all stakeholders including the US. Furthermore, it does not want to change its policy of exporting revolution in the Middle East; and resisting the West, Israel and monarchs in the Gulf. This study also finds that the level of cohesion between Russian and Iranian defense engagements are inversely proportional to the level of engagements between Russia and the West. For example, in 1995, Russia had signed Gore-Chernomyrdin agreement with the US and declined its defense relationships with Iran. Russia once again silently agreed with the US and did not provide S300 missiles in 2007 (until 2015). Furthermore, President Medvedev had put complete arms embargo on Iran under the US and European pressure. However, Putin lifted the arms embargo on Iran in 2000 and 2015 and gave Iran S300 ballistic missile defense system in 2015, ignoring the West.

References

- Arunova, M. "Islamskaya revolyutsiya i rossiysko-iranskiye otnosheniya." In *Sbornik Blizhniy Vostok i Sovremennosti vipusk 21*, ed. Arunova M. and Filonik A, 175-186, Institut izucheniya Izrailiya i Blizhnego Vostoka, Moscow (2004).
- Arı, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*. İstanbul: MKM Yayıncılık, 2011.
- Fedorova, Irina. "Politika SSHA v Irane v kontse 40-kh nachale 50-kh godov XX veka." in *IRAN: istoriya i sovremennosti*. ed. Lyudmila Kulagina and Mamedova Nina, 94-104. Moscow: Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences RAN, 2014.
- Filin, Nikita and Lanu, Ravandi-Fadai and Burova, A. "An overview of contemporary Russian-Iranian Relations." *International Relations* 16, No. 4. (2016): 677-687.
- International Institute for Caspian Sea Studies. "Iran-Russia relations, Cooperation in post neighborhood period." *Journal of Central Asian and Caucasian Studies*. Article 1. Volume 14. Issue 61. (Spring 2009) 1-37.

İnat, Kemal, “ABD-İran İlişkilerinin Ortadoğu ve Türkiye’ye Etkileri”, SETA Perspektif, Sayı 85, (Aralık 2014). 1-7.

Karimi, Jahangir. “Iran-Russia Strategic Partnership at the New Stage: What Could We Propose to Each Other?” in *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects for the Future*. ed. Igor Ivanov, 9-29. Moscow: Russian International Affairs Council and Institute for Iran-Eurasia Studies, 2017.

Kozhanov, Nikolay. “Iranian and Russian Views on the Situation in the Middle East: How Do We See the Future of the Region?” in *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects for the Future*. ed. Igor Ivanov, 50-66. Moscow: Russian International Affairs Council and Institute for Iran-Eurasia Studies, 2017.

Khosravi, Malektaj, “Iran’s Foreign Policy Approach towards Middle East Regional Order and Security under 11th Government.” *Political Science and International Relations Journal* Volume 10. Issue 39. (Fall 2017): 31-58.

Orlov, E. “Rossiya i Iran v XX veke (osnovnyye etapy vzaimootnosheniy.” *Iran: Islam i Vlast’* ed. Mamedova Nina i Mekhdi Sanai. Moscow. Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences RAN. (2001) 193-207.

Rahmati, Mehdi. “Iran-Russia Relations during Iran-Iraq War (Regarding Afghanistan).” *The Center for Holy Defense Documentation and Research* 34, Volume 9, (2010). 77-94

Sazhin, Vladimir. “Iran-Russia Strategic Partnership at the New Stage: What Could We Propose to Each Other?” in *Russia-Iran Partnership: An Overview and Prospects for the Future*. ed. Igor Ivanov, 9-29. Moscow: Russian International Affairs Council and Institute for Iran-Eurasia Studies, 2017.

Seyyed, Ali Nejat. “ruykarde siyasate khareji cumhurii islamii iran dar ghibale tahavulate navin khovarmiyane.” *faslnamey siyaset*. Sali 1, shumarei 4. (zemestan 2014). 61-76.

Trenin Dmitri and Malashenko Alexey. “Iran a View from Moscow.” *Carnegie endowment for international Peace*. (2010).

Yılmaz, Türel and Şahin, Mehmet. *Ortadoğu Siyasetinde İran*. Ankara: Barış Kitabevi, 2011.

Internet Resources

Andreassen, Tor Arne. "Za neskol'kikh let v Izrail' iz Sovetskogo Soyuzu pribyl 1 million yevreyev," September 19, 2017, accessed February 02, 2018, <https://inosmi.ru/politic/20170919/240314493.html>.

"Agar Israil dast be hemoqat zanad Iran anra nabud khohad kard," *Iranian Students' News Agency (ISNA)*, September 20, 2017, accessed February 02, 2018, <https://www.isna.ir/news/96062917333/>.

Arbatov, Aleksey. "Voyenno-politicheskaya sreda protivoraketnogo sotrudnichestva." *Carnegie endowment for international Peace*, January 18, 2012, accessed February 02, 2018, <https://carnegie.ru/2012/01/18/ru-pub-46755> .

Broder, John M. "Russia Ending Deal on Arms Negotiated by Gore," *New York Times* November 23, 2000, accessed December 14, 2017, <https://www.nytimes.com/2000/11/23/world/russia-ending-deal-on-arms-negotiated-by-gore.html> .

"Bunyonha'i mintaqai dar zarrurate bahragiri az enerjii hastei," *Iran and Nuclear Technology* accessed February 02, 2018, http://www.irannuclear.net/?page_id=55.

"Chronology of Key Events," *International Atomic Energy Agency*, accessed December 22, 2017, <https://www.iaea.org/newscenter/focus/iran/chronology-of-key-events> .

"Chronology of Iran-Russia Relationship," *PIR Centre*, 2009, accessed December 12, 2017, http://www.pircenter.org/kosdata/page_doc/p1307_1.pdf .

Dzhagaryan, Levan. "Zapadnyye SMI podogrevali gradus pri vnutrennikh protestakh v Irane," *TAAS*, February 11, 2018, accessed February 26, 2018, <http://tass.ru/opinions/interviews/4947832>.

"Farmayeshate Emam Khomeini darbarei Amrika," *Fars News Agency*, June 10, 2016, accessed February 15, 2018, <http://www.farsnews.com/news/13950321000570/> .

Gornostayev, Dmitriy and Korotchenko, Igor. "Sdelka Gor-Chernomyrdin: ushcherb Rossii - chetyre milliarda?" October 19, 2000, *Nezavisimaya Gazeta*, accessed February 25, 2018, http://www.ng.ru/world/2000-10-19/1_deal.html .

“Iran-Rossiya: otsenka voyenno-tekhnicheskogo sotrudnichestva dvukh stran za period s 1990 goda po nastoyashcheye vremya,” Centre for Analysis of World Arms Trade, February 16, 2016, accessed February 02, 2018, <http://armstrade.org/includes/periodics/news/2016/0216/105533562/detail.shtml> .

Kochoyan, Dzhamilya. “Iranskiye kurdy: istoriya i sovremennosti,” *Voyennoye Obozreniye*, May 10, 2016, accessed February 05, 2018, <https://topwar.ru/94939-iranskiye-kurdy-istoriya-i-sovremennost.html> .

Konnov, Oleg. “Iran posle otmeny sanktsiy. Perspektivy dlya rossiyskikh kompaniy,” *Herbert Smith Freehills*, February 10, 2016, accessed February 05, 2018, <https://events.vedomosti.ru/media/materials/material-7e59dd87-0a98-4133-985a-61aaabb9fbca/download>.

Karimi, Jahangir. “negohe be payame emam khomeyni be gorbachov va vokuneshha va tahlelhai an pas az se dahe.” IRAS. December 11, 2016, accessed December 25, 2017. <http://www.iras.ir/fa/doc/article/2687/> .

Lionel, Beehner. “Russia-Iran Arms Trade,” *Council on Foreign Relations*, January 01, 2006, accessed February 25, 2018, <https://www.cfr.org/background/russia-iran-arms-trade>.

Malayev, Mikhail. “Voyenno-tekhnicheskoye sotrudnichestvo Rossii i Irana,” *Kommersant* March 17, 2017, accessed February 12, 2018, <https://www.kommersant.ru/doc/3254056>.

Meyer, Henry and Arkhipov, Ilia. “Russia Urges Trump-Putin Summit after U.S. Rebuff of Iran Deal,” *Bloomberg*, May 09, 2018, accessed August 05, 2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-05-09/russia-urges-trump-putin-summit-after-u-s-rebuff-of-iran-deal> .

Holmes, Oliver and Dehghan, Saeed Kamali. “Fears grow as Israel and Iran edge closer to conflict,” *The Guardian* May 10, 2018, accessed August 07, 2018, <https://www.theguardian.com/world/2018/may/10/israel-has-hit-nearly-all-iranian-infrastructure-in-syria-military-claims>.

Örmeci, Ozan. “Prof. Dr. Baskın Oran’a Göre Türk Dış Politikasının Kuramsal Çerçevesi ve OBD Kavramı,” *Uluslararası Politika Akademisi*,” Şubat 16, 2017, accessed February 02, 2018, <http://politikaakademisi.org/2017/02/16/prof-dr-baskin-orana-gore-turk-dis-politikasinin-kuramsal-ercevesi-ve-obd-kavrami/>.

Partow, Amin. “naghshe taslihohi rusi dar sazmane defo’i cumhuri islomi Iran,” *IRAS*, October 15, 2012, accessed December 12, 2017, <http://www.iras.ir/fa/doc/note/116/%D9%86%D9%82%D8%B4->.

Pushkov, Aleksey. “Razmeshcheniye v Irane S-300 ne mozhet ugrozhat’ bezopasnosti Izrailiya,” *TASS*, April 15, 2015, accessed December 20, 2017, <http://tass.ru/politika/1906601>.

Rowberry, Ariana. “Sixty Years of Atoms for Peace and Iran’s Nuclear Program,” *The Brookings Institution*, December 18, 2013, accessed December 13, 2017, <https://www.brookings.edu/blog/up-front/2013/12/18/sixty-years-of-atoms-for-peace-and-irans-nuclear-program/>.

“RF mozhet lishit’ Tegeran podderzhki, yesli isk po S-300 ne otzovut,” *RIA-Novosti*, December 22, 2017, accessed February 02, 2018, <https://ria.ru/world/20120810/720325568.html>.

Sharifi, Farideh. “na sharghi na gharbi asl bunyodain siyosate khoreji,” *Kayhan* February 04, 2017, accessed February 22, 2018, <http://kayhan.ir/fa/news/96984>.

Safronov, Ivan and Elena Chernenko. “Iran pritsenivayetsya k rossiyskomu voyenpromu,” *Kommersant*, December 19, 2017, accessed February 02, 2018, <https://www.kommersant.ru/doc/2917271>.

Speech and discussion of Vladimir Putin at the Munich Conference on Security Policy Issues, *Kremlin*, February 10, 2007, accessed February 12, 2018, <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/24034>.

Sinha, Shreeya and Campbell Beachy, Susan. “Timeline on Iran’s Nuclear Program,” *New York Times*, April 2, 2015, accessed February 02, 2018, <https://www.nytimes.com/interactive/2014/11/20/world/middleeast/Iran-nuclear-timeline.html>.

Sazhin, Vladimir. “Historical Relations of Iran and Russia,” *Sputnik*, December 29, 2016, accessed December 12, 2017, <https://ir.sputniknews.com/opinion/201612292103407/>.

The Mau, Le, “Identifying strategic partnership in globalization and international integration era,” *National Defense Journal*, September 13, 2016, accessed February 02, 2018, <http://tapchiqptd.vn/en/research-and-discussion/identifying-strategic-partnership-inglobalization-and-international-integration-era/9297.html>.

Tisdall, Simon. "Europe must make Trump pay for wrecking the Iran nuclear deal," *The Guardian*, May 09, 2018, accessed August 07, 2018, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/09/europe-trump-wreck-iran-nuclear-deal-cancel-visit-sanctions> .

"The Concept of Foreign Policy of the Russian Federation," *Kremlin* July 15, 2008, accessed February 02, 2018, <http://kremlin.ru/acts/news/785>.

"Voyenno-Tekhnicheskoye Sotrudnichestvo Irana i Rossii. Dosiye," *TASS*, January 19, 2015, accessed February 02, 2018, <http://tass.ru/info/1707163>.

Yegorova, Yelena. "Na vstreche s Putinyom po Sirii Netan'yakhu ochen' volnovalsya," *Moskovskiy Komsomolets*, September 21, 2015, accessed February 02, 2018, <http://www.mk.ru/politics/2015/09/21/na-vstreche-s-putinyom-po-sirii-netanyakhu-ochen-silno-volnovalsya.html>.

"Yadernaya programma Irana (Iran's nuclear program)," *RIA-Novosti*, November 09, 2013, accessed December 12, 2017, <https://ria.ru/spravka/20131109/975687825.html#ixzz33tCd8j58>.

Zakarian, Mehdi. "Hedj keshvare mutehide stratejike ma nest," *IRNA*, November 01, 2017, accessed February 02, 2018, <http://www.irna.ir/fa/News/82715447>.

Safevi Döneminde Avrupa Tarzı Duvar Resimleri: Bir Sanat Tarihi Okuması

Nazanin Davari*
Jamshid Hatam**

Öz

Safevi hanedanının en önemli hükümdarlarından biri olan Şah Abbas, İran'ın birleştirilmesini ve güçlenmesini sağlamıştır. Bu dönemde Avrupa'dan gelen tüccarlar, elçiler, doktorlar v.s, İran Hristiyan toplumları ile yakın bir temas kurup sanat ortamını etkilemişlerdir. Safevi Devri'nde İran resim sanatında padişahların da desteği ile yeni bir dönem açılmıştır. Özellikle de kültür ve imar meraklısı Şah Abbas, sanatçıları, bilim insanlarını ve filozofları himayesi altına alıp İran tarihinde kültürel bir devrim yapmıştır. Bu çalışmada Avrupa anlayışı ile yapılmış duvar resimleri bağlamında Safevilerin başkenti İsfahan'da bulunan ve bu tarz ile meydana çıkmış duvar resimleri tartışılmıştır. Avrupa tarzı duvar resimlerinin çoğu Çihil Sütun sarayında yapılmış olmasına rağmen Sokiyas Köşkü ve Serder-i Kayseriye gibi başka yapılarda da bu tarz resimlere rastlanmıştır. Bu tarz resimler duvar üzerinden başka keten ve kağıt üzerine de yapılmıştır. Sarayların içinde yapının raporları mevcut olmasına rağmen bu eserlerin kimin tarafından yapıldığı belgelenememiştir.

Anahtar Kelimeler: Safevi, Şah Abbas, Çihil Sütun Sarayı, Duvar Resmi, Avrupa Tarzı Resimler, Ressamlar

* Ankara Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Doktora Öğrencisi. Tahran Azad Sanat Üniversitesi, Fotoğrafçılık Bölümü, nazanin_davari1980@yahoo.com

** Hacettepe Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Doktora Öğrencisi, Tahran Azad Sanat Üniversitesi Fotoğrafçılık Bölüm Öğretim Üyesi. jamshidhatam@yahoo.com

European Style Wall Paintings in the Safavid Period: An Art History Reading

Nazanin Davari*
Jamshid Hatam**

Abstract

Shah Abbas, one of the most important monarchs of the Safavid dynasty, provided the consolidation and strengthening of Iran. The artistic environment has also been influenced by close contacts with traders, ambassadors, doctors, etc., Iranian Christian communities from Europe. During the Safavid era, a new era was opened with the support of the sultans in Iranian painting art. Cultural and reconstruction enthusiast, Shah Abbas, under the auspices of artists, scientists and philosophers, made a cultural revolution in Iran's history. In this study, wall paintings which is located in Isfahan, the capital of the Safavids in the context of wall paintings made with European understanding, are discussed. Although most of the European style wall paintings were made in the Çihil Sutun palace, such paintings were found in other places such as Sokiyas Pavilion and Serdar-i Kayseriye. These kinds of paintings were made on the wall, sacks and paper. The reports of the work in the palaces were not documented by anyone.

Keywords: Safavid, Shah Abbas, Chehel Sutun Palace, Wall painting, European paintings, Painters.

* PhD Student, Department of Art History, Ankara University, Tehran Azad Art University, Photography Department. nazanin_davari1980@yahoo.com

** PhD Student, Department of Art History, Hacettepe University, Tehran Azad Art University Photography Department Faculty Member. jamshidhatam@yahoo.com

1. Giriş

Safevi Devleti, Şeyh Haydar tarafından 1469-1487’de kurulmuştur. Oğlu Şah İsmail kendisinden sonra tahta geçip Erdebil’den ayrılmış; Tebriz’i başkent yapmış ve Şii mezhebini de devletin resmi dini ilan etmiştir.¹ 1501-1523 yılları arasında tahtta oturan Şah İsmail zamanının çoğunu Osmanlı Devleti ile savaşmakla geçirmiş ve 1514 yılında meşhur Çaldıran Savaşı’nda Osmanlılara yenilmiştir. Şah İsmail’in ölümünden sonra oğlu Tahmasb (1523-1576) 10 yaşında iken Safevi Şahı olmuştur. Şah Tahmasb da kendi zamanında Özbeklerle ve Osmanlılarla savaşmak zorunda kalmıştır.² Bu savaşlar Safevi Devletinin hazinelerinin boşalmasına sebep olmuştur. Bu yüzden başkenti Tebriz’den, Kazvin şehrine taşıyıp Osmanlıların hücumlarından uzaklaşmak gereğini hissetmişlerdir.³

Şah Tahmasb’dan sonra II. Şah İsmail 1576-1577 (955-956) bir yıl Safevi padişahı olarak başa geçmiştir. Safevi Devleti’nin en büyük hükümdarlarından biri olan Şah Abbas (1587-1629 (966-1007 h.ş)) tahta çıktığında içte ve dışta çeşitli meselelerle karşı karşıya kalmıştır. Şah Abbas Safevi Devleti’ni yıkılmak tehlikesinden kurtardığı gibi ona en parlak ve kudretli devrini de yaşatmıştır.⁴

Şah Abbas (Res.1) 1597-8 yılında devlet merkezini Kazvin’den İsfahan’a naklederek orada geniş çapta imar faaliyetlerine girişmiştir. İsfahan’da büyük bir saray, cami, mescit, medrese, hastane, hamamlar, çarşılar ve kervansaraylar inşa ettirmiştir. Yine İsfahan’da Çehar Bağ caddesini oluşturmuş ve şehrin içinden geçen Zâyende Rud Irmağı üzerinde bir köprü yaptırmıştır. Şah Abbas yabancı uzmanlardan yardım alarak orduyu düzenlemiş ve kuvvetlendirmiştir.

Şah Abbas devri ticari, politik ve askeri başarılar yanında çinicilik, seramik, dokumacılık, halıcılık, kuyumculuk, maden işçiliği, hat, minyatür, resim, tezhip ve ciltçilik gibi devrinin her türlü güzel sanatları büyük bir

¹ “Haydar-mirza-safavi,” iranicaonline, Nisan 20, 2015, <http://www.iranicaonline.org/articles/haydar-mirza-safavi>.

² Lutfullah Honarfar, *Gencine-ı Asar-ı Tarih-ı İsfahan*, (Tahran/İsfahan Üniversitesi, 1966), 7.

³ Honarfar, *Gencine-ı Asar-ı Tarih-ı İsfahan*, 8.

⁴ Cihat Aydoğmuşoğlu, “Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İran’da Sosyal ve Kültürel Hayat”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, no. XI/2 (April 2011) :261-262.

gelişme göstermiştir. Aynı şekilde Safevilerin en büyük rakibi olan Osmanlılarla ihtilaf halindeki Avrupa ülkeleri ile kurduğu olumlu siyasi ilişkilerin sonucu olarak bu ülkelerle kültürel alışveriş de onun döneminde büyük bir ivme göstermiştir. Zira Avrupa ülkelerinin siyasi ve askeri başarılarının meydana getirdiği üstünlük yanında bilhassa halı ticareti sayesinde kurulan diyaloglar ve karşılıklı ziyaretler, onların kültür ve sanat alanlarında da ileri olduğu duygusu uyandırdığından İran resim sanatında Avrupai tarzda değişimler başlamıştır. Ticaret yolları üzerinde yer alan ve önemli bir merkez olan İsfahan'ın başkent oluşu ile birlikte kent, diplomasinin ve ticaretin de önemli bir merkezi haline gelmiştir. Avrupalı sanat eğilimlerinin İsfahan'daki yeni sarayda görülmeye başlaması şüphesiz şehrin bu dış etkilere açık konumundan kaynaklanmıştır. Bu arada uzun yıllar devam eden savaşların meydana getirdiği psikolojik yorgunluk sonunda zevke ve eğlenceye yönelik çoğu ülkeler gibi Safeviler için de kaçınılmaz olmuştur. Aynı şekilde, Doğuda Babür ve Timur Hanlığı ve batıda Osmanlı gibi güçlü rakip ülkelerle yaşanan amansız siyasi rekabetin sanata ve mimariye yansımaması da mümkün değildi. Bütün bunların sonucu olarak İsfahan şehri 11. Yüzyıldaki Büyük Selçuklular devrine benzer imar faaliyetleri ile kendini gösterdi ve sonunda İsfahan şehri 17. Yüzyılda bir anda “nısf-ı cihan olarak görülmeye başlandı. Bu gelişmelerde tabii ki Avrupalı ziyaretçilerin, tüccar ve diplomatların sarayın beğenisine ve hâmililiğine yeni anlayışlar taşımasının yanı sıra Şah Abbas döneminde İsfahan'ın dışında Ermeni ahali için oluşturulan Colfa mahallesi ve burada yaşayan Hristiyan hâmilerin de Avrupalı eğilimlerinin hızlanmasında etkin bir rolü olmuştur.⁵

⁵ Aydoğmuşoğlu, “*Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İran'da sosyal ve Kültürel hayat*”, 270.

Resim 1: Şah Abbas Safevi'nin Portresi, “by Esaye Le Gillon, Prague, Dated Safar AH 1013/JUNE-JULY 1604-Portrait of Sinal Shah Kamlu, Ambassador of Shah Abbas I to Emperor Rudolf II”, “Shah Abbas”, Christies, Google, Erişim tarihi: Ekim 01, 2017, [http://www.christies.com/ Shah Abbas](http://www.christies.com/Shah Abbas).

Kaynakların belirttiğine göre Şah Abbas tarafından 1604 (983.h.ş) yılında Kafkasya'dan 100 bine yakın Ermeni göçmen İsfahan'ın Colfa mahallesine yerleştirilmiştir.⁶ Böylece Ermeni-Hristiyan kültürünün ve Avrupai sanat zevklerinin İran'a ulaşması daha kolay olmuştur. Nitekim Ermeni kiliselerinin süslenmesi için İtalyan tarzı figüratif dokumacılık (goblen), perde ve duvar resimlerinin kullanışı yoğunlaşmıştır. Avrupa sanatsal bakış açısı İranlılar için yeni bir ufuk açmış ve sonuç olarak Şah Abbas'ın sarayında İtalyan, Alman ve Hollandalı sanatçılar (ressamlar) çalışmaya başlamışlardır. Daha sonra da Şah'ın desteği ile İranlı öğrenci sanatçılar, Batı

⁶ Jalal Sattari, “Alı Kapu duvar resimleri”, Honar va mardom (Sanat ve Toplum) dergisi, 6. Sayı, (Aralık 1986), 63.

tarzı resim yapmayı öğrenmek için Roma'ya gönderilmişlerdir. Böylelikle Safevi döneminde İran resim tarihi adeta bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Böylece Şah Abbas'ın başkent yaptığı İsfahan şehri İran'ın siyasi olduğu kadar sanat ve kültür alanlarında da en önemli şehri olmuştur. Bu devirde minyatür üsluplarındaki Tebriz, Kazvin, Şiraz ve İsfahan ekolleri bunun kanıtıdır. Safevi döneminde minyatür sanatı gelişirken duvar resimleri açısından da parlak bir dönem yaşanmıştır.

Aslında bir ülkenin, başka ülkelerden sanatçı davet ederek ve/veya kendi sanatçıları başka ülkelere göndererek oraların farklı sanatlarından feyiz alma yoluna gitmesi sadece Safevilere ait bir olay değildir. Bilindiği gibi unun Osmanlılar açısından en meşhur örneği İstanbul'un fethinden sonra yaşanmıştır. İstanbul'u fetheden Osmanlı sultanı II. Mehmed (öl. 1481), Avrupa resim sanatına duyduğu hayranlık sebebiyle Gentile Bellini ve Costanzo da Ferrara gibi meşhur Rönesans sanatçıları İstanbul'a davet ederek kendi resmini yapmalarını ve burada öğrenci yetiştirmelerini istediği pek meşhurdur. İstanbul'da bu büyük ustalar hem fazla kalmadığı için, hem de II. Mehmed'den sonra gelen II. Bayezid'in (öl. 1512) babasına zıt bir din, devlet ve sanat anlayışı yüzünden Batı tarzı resim sanatı ölü doğmuştur. Oysa İran'daki Rönesans tarzına benzeyen resimler ciddi bir yekûn tutmaktadır. Zira ressamın özellikle İsfahan saraylarında çizdiği tasvirlerde Avrupa üslubu ile Doğu üslubunun (İran ve Babür üslupları) birleştirilmesi yeni bir üslubun ortaya çıktığı görülmektedir.

Safevi duvar resmi bir taraftan devlet adamlarının savaşlarını ve günlük hayatlarını, eğlencelerini yansıtırken, diğer taraftan da halkın yaşantısına ışık tuttuğu görülmektedir. Aslında duvar resmi deyince, Pompei, Mısır, Çin, antik dönem ya da günümüzdeki duvar resimleri akla gelmektedir. Tarih boyunca her dönemin yaşamını yansıtacak duvar resimleri farklı teknik ustalıklarda ve çok sayıdadır. Eğlenceleri, törenleri, inançları gösteren toplumsal içerikli çalışmalar ayrı bir konudur. İlk örneklerine mağara devrinde rastladığımız duvar resminin serüveni günümüze kadar gelmiştir. Zaman içinde yer ve toplumlara bağlı olarak konu, teknik, malzeme ve plastik yapı açısından değişikliklere uğramıştır. Kimi zaman resim sanatının belirleyicisi olmuş, kimi zaman ikinci plana düşmüş ve hatta kesintilere uğramıştır. Resim yapmanın bilinen gerçeği bireyin kendisini ifade etmesidir. Aslında her yapıt sanatçının yaşadığı dönem hakkında bize ipuçları verir. Bu özelliğiyle duvar resmi bir taraftan sosyal ve ekonomik yapının diğer

taraftan da bireylerin psikolojik süreçlerinin tanığı gibidir. Aynı zamanda duvar resimleri gerçekleştirilme aşamasında çağının teknik imkânlarını kullanarak malzemesini de içinde bulunduğu ortama göre belirlemiştir. Duvar resminin uygulaması ister iç ister dış mekanlarda isterse açık alanlarda olsun mimari bir öge olan duvarda yer alır. Bu zorunlu beraberlik resmi kendiliğinden bir mimari öge durumuna sokar. Duvar, kemer, kubbe, pencere vb. resmin çizildiği yerler olmuşlardır. O halde resmin aynı anda hem mimari çevreden etkilenmesi, hem de onu etkilemesi son derece doğal bir durumdur. Öncelikle resim, boyut ve form açısından duvara bağımlıdır. Uygulanacak teknik yerine göre seçilmek zorundadır. Bu çalışmada sözü edilen duvar resmi; doğrudan yaşanan gerçekliğin imge olarak aktarımından farklı olarak tasarlanmış, ısmarlanmış estetik değerlerini taşıyan duvar resimlenmesidir. Bir malzeme olarak “duvar” Safevi dönemindeki Avrupa tarzı duvar resimleri için bir malzeme olarak kullanılmıştır. Bu resimlerin çoğu Rönesans Tarzı ile betimlenmiş fakat Avrupa resimleri ile kıyaslandığında daha basit ve tekniği daha yüzeysel gözükmektedir. Avrupa tarzı duvar resimlerindeki gerçekçilik yoluna giden portrelere, toplumsal yaşam, savaş sahneleri vs. İran’ın resim sanatındaki Avrupa sanat dünyasından ilham aldığını bize aktarmaktadır.

2. Safevi Döneminde Duvar Resimleri ve Ressamları

İran’da bulunan en eski duvar resimleri, Dousheh (دوشه) Mağarası’nın kalyaları üzerinde ve Lorestan’ın Kohdasht bölgesindeki Mirmallai Vadisi’nde tasvir edilen Neolitik (yaklaşık M.Ö 8000) döneme aittir. Mağaracılar tarafından yaratılmış bu ilkel ve basit resimlerde atlar, keçiler ve köpekler gibi hayvan figürlerinin yanında okçuluk ve savaş sahneleri de tasvir edilmiştir. Resimlerin daha gerçekçi görünebilmesi için de kırmızı, siyah ve hafif sarı renklerin kombinasyonu kullanılmıştır. Profesör Graishman’e göre; “Bu resimler, insanın bir yemek koleksiyoncusu gibi yaşadığı dönemde Lorestan sakinleri tarafından çizilmiştir ve bu dönem, insanlar dağdan aşağı inip mağaralardan dışarı çıkabilme imkanı bulana dek ve vadiler kuruyana kadar geçen binlerce yıl ile bağlantılıdır. Bu resimlerin üslubu daha özenlidir. Yırtıcı hayvanların savaş ve kaçış sahneleri basitçe çizilmişken figürlerin gösterilmesinde ise abartıya kaçılmıştır. Akamenid döneminde, Persepolis’te ana adı «Parseh» olan çok sayıda döşeme ve kabartma olmasına rağmen duvar resmi sanatı adına bir ürün yoktur. 8-13. yüzyıllar ara-

sına tarihlenen Doğu İslam duvar resimleri, içinde insan tasvirlerinin bile nadir olduğu birkaç örnekle bilinmektedir. Kuzeydoğu İran, Afganistan ve Orta Asya'nın geniş bölgelerinde (8. yüzyılda kabaca büyük Horasan idari bölgesine denk bir bölge) böyle resimli duvarlar Nişabur, Leşker-i Bazar ve Hulbuk gibi şehirlerde görülmektedir. Üstelik halen Metropolitan Müzesi'nde sergilenen bazı parçaların (10-12. yüzyılın) Rey'den geldiği düşünülmektedir".⁷

Söz konusu Safevi dönemindeki saray ve köşklere süsleme ve duvar resimleri, Avrupa kiliselerinin izlerini takip etmiştir. Âli Kapu'da bulunan köşklere ve Çihil Sütun süslemeleri, Şah Abbas ve ondan sonra gelen Şahların dönemine ait örneklerdir. Bununla beraber az sayıda bulunmakla birlikte Safevi dönemi yapıtlarında kullanılan süslemeler ve resimler Selçuklular, İlhanlılar ve Timur döneminde (Herat ve Tebriz okulu) kitaplarıyla benzerlikler göstermiştir (Varka ve Gülşah gibi). Böylece Safevi döneminde, süsleme sanatı, İsfahan'da en parlak dönemini yaşamıştır.⁸ Safevi döneminde İsfahan'da yaşayan meşhur ressam Rıza Abbasi, Çihil Sütun ve Âli Kapu'nun duvar resimlerinden başka pek çok kitap süslemeleri de yapmıştır. Mektebindeki öğrencileri de kendisine yardım etmişlerdir. Rıza Abbasi'nin kendine has üslubu, İran'da Rıza Abbasi mektebi diye anılmaya sebep olmuştur.

Rönesans sanatının gerçekçiliği ve hümanist görüntüleri, Safevi döneminde İran sanatını etkilemiştir. Ama bu etkileşim sürecinde sadece yüzeysel gerçekçilikle yetinilmemiştir. Bu etkileşim aynı zamanda İran resim felsefe ve üslubunu da yönlendirip gerçeklikle hayal arasında bir dünya yaratmıştır. Muhammed Zaman ve Ali Goli Cobbedar'ın çalışmaları bu üslupla yapılan resimlerin en güzel örneklerindedir. Aslında İran'ın tarihine bakacak olursak bütün devirlerde İran'ın kültür ve sanatı başka medeniyetlerle etkileşim halinde olmuş fakat zaman içinde yeni bir üslup ve düşünce de ortaya koymuştur. İran Batı-Doğu ve Uzak Doğu'ya bağlanan bir coğrafyadadır. Dolayısıyla Batı ve Doğu kültüründen etkilenmesi oldukça normal sayılmaktadır. Örneğin; İlhanlı döneminde Uzak Doğu ve Orta Asya'dan gelen minyatür tasvirlerinin Pers döneminin resimleri ile (Mani resimleri

⁷ A. U. Pope, ed., A Survey of Persian Art, 1-6. (London and New York: Oxford University Press, 1939), vol. 5, res. 554, A ve B.

⁸ Gholamali Hatam, Honar ve Temeddünü İslami, (Payam Nur Üniversitesi Yayınları), Tahran, II cilt, 2005, 61.

gibi) karışması İran edebiyat ve felsefesinde yeni bir üslup (Tebriz, Hrat, Şiraz ve Safevi ekolü gibi) ortaya çıkarmıştır.

Görüldüğü üzere Safevi döneminden önce duvar resim sanatı geleneği yaşanmamıştır. Safevi döneminde ilk duvar tasviri Aka Sadik/ Sadik El-Vad atfı olan yağlı boya tekniği ile yapılmıştır (Res. 2). Bu dönemde yapılan duvar resimlerinin çoğunun sanatçısı belli değildir. Ancak Safevi döneminde yapılan kitap tasvirleri ve duvar resimlerinin üsluplarının benzerliklerinden yola çıkılarak duvar ressamlarının bulunması mümkündür.

Dolayısıyla Safevi döneminin duvar resimleri, bilhassa Şah Abbas'ın dönemine ait olan resimlerin çoğu İran üslubuna ait İsfahan ekolünün üslubunu gösterir. Bu eserler Rıza Abbasi'nin nezaretinde ve öğrencilerinin de çalışmalarıyla ortaya çıkmışlardır.

Genel olarak, Safevi döneminde meşhur olan ressamı dört gruba ayırabiliriz:

1. 16. Yüzyılda, yaşayan ve bu devir ressamı: I. Şah Abbas dönemi: Siyavuş Gorji, Sadığı Beyg, Ağa Rıza, Rıza Abbasi.
2. 17. Yüzyılın birinci yarısında, yaşayan sanatçılar: Muhammed Kasım, Moin Mosevver, Afzel el Hüseyini, Şefi-i Abbasi, Muhammed Yusuf, Muhammed Ali. Bu kişiler Şah Abbas döneminde öğrenci olup zamanın üstatlarından bilhassa Rıza Abbasi'den ders almışlardır. Bu kişiler kendi dönemlerinde üstad olarak faaliyet göstermişlerdir.

Res. 2: Çihil Sütun sarayı. Çaldıran savaşı, Aka Sadik/ Sadik El-Vad atıfıdır. “Chaldiran”, Flicker Photos, Erişim tarihi: Şubat 05, 2017, <http://www.flickr.com/photos/youngrobv/1803476053/>.

3. 17. yüzyılın ikinci yarısı ve sonlarına doğru ortaya çıkan sanatçılar: Avrupa tarzındaki resimlere hayran kalarak, bu üslubu taklit eden sanatçılardır: Muhammed Zaman, Ali Kulu Cebbedar, Bahram Sofrekeş bunların en güzel örnekleridir.
4. Yabancı uyruklu ressamlar: Başka bir vazife veya amaç için İran’da bulunurken ressamlık da yapmışlardır (Doktor, Hollandalı tüccarlar, elçi v.s). Hristiyan Ermeniler de Hintli sanatçılar gibi Şah Abbas döneminde sarayda çalışmışlardır⁹.

⁹ Hollandalı ressamlar: Lokar (Hendrich Boud Ewisin Van Lockhorst), Flander ressamlar: Angel (Philip Van Angel) Hasselt (İan Van Hasselt), Ermeni ressam: Minas ve Hindistanlı ressam: Vishnodas.

2.1. Safevi Devrinde Avrupa Tarzı ile Resim Yapan İran'lı Ressamlar

2.1.1. Muhammed Zaman

Şah Abbas zamanında yaşadığı bilinmekle birlikte doğum ve ölüm tarihleri bilinmeyen Muhammed Zaman'ın bu şah tarafından Roma'ya İtalyan resim sanatını öğrenmek için gönderildiği söylenmektedir. Hermitage'da muhafaza edilen bir kalem kutusu üzerinde kendisi gibi ressam olan oğlu Muhammed Ali İbn Muhammed Zaman'a ait süslemelerde imza yerinde "Merhum Muhammed Zaman'ın oğlu Muhammed Ali" yazısına ve "1701" tarihine bakılırsa, ressamın o tarihte artık hayatta olmadığı anlaşılmaktadır.¹⁰

Ressamımızın resimlerinde çok belli olacak şekilde Avrupâî tarzına rağmen hayatına dair bilgi yetersizliği onun isminin etrafında birtakım söylentilerin ve varsayımların zuhur etmesine olanak vermiştir. Böyle bir söylemeye göre Muhammed Zaman İtalya'da bulunduğu sırada Hristiyan olmuş ve ülkesine "Paolo Zaman" adıyla dönmüştür. Fakat İslâmî hassasiyetin çok yoğun yaşandığı o devirde Müslüman bir kimsenin Hristiyan olup Paolo ismiyle ülkesine dönerek, aynı zamanda dinî lider konumundaki şahın mahiyetinde sanat icra etmesi pek mantıklı gözükmemektedir. Belki de bu iddia, onun Batı tarzı resim yapmasını karşı çıkan muhafazakâr nakkaşların ve onu çekemeyen kimselerin ürünüdür. Ya da sanatçı Ermeni kökenlidir. Nitekim Rus sanat tarihi araştırmacısı A. İvanov 17-18. yüzyıllarda İran'da "Muhammed Zaman" adıyla ünlenmiş on dokuz kişiden hiçbirinin İtalya'ya gitmemiş olduğunu tespit etmiştir.¹¹ Yenilikleri takip ve yüksek ve orijinal bir sanat elde etme çabasında olduğunu bildiğimiz Şah Abbas'ın Avrupa'ya öğrenci göndermiş olduğunu düşünmek hiç de yadırganacak bir durum değildir. Fakat bunu kanıtlayacak bir belgeye sahip olmadığımız da diğer bir gerçektir. Yine onun, klasik İslam minyatür anlayışının dışına çıkarak Batı tarzında resimler yaptığı da eserlerinden açıkça belli olmaktadır.

İran'da bez üzerine yağlıboya resim yapan ilk sanatkâr olduğu kabul edilen Muhammed Zaman; Şah Abbas (1532-1567), Süleyman (1667-1694) ve Sultan Hüseyin'in (1694-1722) saray ressamı olmuştur. 17. yüzyılın

¹⁰ "Muhammed Zaman", Wikipedia, Erişim Tarihi: Ocak 13, 2016, http://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammed_Zaman/.

¹¹ Wikipedia, "Muhammed Zaman".

ikinci yarısında Safevi resminde görülen Avrupa tarzının en önemli temsilcilerindedir, Muhammed Zaman klasik minyatür anlayışında resimler de yapmakla birlikte bazı eserlerinde devrinin Avrupa resim anlayışına uygun olarak *ışık-gölgeye* ve perspektife yer vermesiyle daha çok dikkat çeker. Onun imzasını taşıyan en az yirmi dört eser arasında 1669 tarihli Firdevsi'nin *Şehname*'sindeki resimler önemli bir yer tutar. Bunlarda Avrupai arka plan manzarası ve yine klasik İran resmine özgü olmayan ağaç gölgeleri açıkça görülebilmektedir. Nizami'nin Hamse eserinin 16. yüzyıla ait ünlü bir yazma kopyasında da Sultan Muhammed Nizamettin, Mirza Ali gibi 16. yüzyılın ünlü ressamı yanında Muhammed Zaman'ın imzası da bulunmaktadır. Muhammed Zaman, yazmada minyatür için boş bırakılan üç sayfayı doldurmuştur.¹² Sayfa Ya Sahib-Zaman¹³ (Rab'i Zaman) şeklinde imzalanmıştır. Zaman, genellikle İncil ile ilgili konulardan ilham alıp Rıza Abbasi tarzında çalışmamıştır; muhtemelen Safevilerin son yıllarında oluşan ressamlar grubunun en önemlisi olarak son derece eklektik bir tarz uygulamıştır. Örneğin Resim 3'te Holofernes başkanı ile Judith Guido betimlemesi görülmektedir. 1678 ve 1689 arasında onun altı kompozisyona sahip olduğu bilinmektedir.

¹² Wikipedia, "Muhammed Zaman".

¹³ 12. Şii İmama dua bir şifre olarak kullanılmıştır.

Resim 3: Muhammed Zaman (attrib-), Holofernes başkanı ile Judith. İran (İsfahan), c. 1680, Albüm yaprağı. Kağıt üzerinde Opak suluboya ve altın. 33.5x21 cm (sayfa). Inv Khalili Koleksiyon. No. MSS 1005. M.B. Piotrovsky and J.M. Rogers, *Heaven on Earth- Art from İslamic Lands*, (Prestel Publisher, 2004), 136.

Resim 4: Açık havada şölende Bakıcılar Muhammed Zaman'a veya atölyesinde Atfedilen Muhtemelen İsfahan, yaklaşık 1650-1722 Sıva üzerine yağlı boya; 98,4 x 78,4 cm Sanat ve Tarihi Güven, Nezaket Arthur M. Sackler GALERİ, Smithsonian Enstitüsü, LTS 1995.2.121 Leyla Diba and S, Maryam Ekhtiar, *Royal Persian Painting: The Qajar Epoch 1785-1925*, (I. B. Tauris Publisher in association with Brooklyn Museum of Art, 1999), 128.

Resim 3

Resim 4

Caravaggio'nun bu vahşi görümlü resminin tersine Zaman burada ön planda Judith'in elinde Holofernes'in kafasını betimlemiştir. Grubun arkasında biraz ötede ise bir şehir manzarası ve dağlar vardır. Holofernes neredeyse tamamen hacimli ve parlak kırmızı bir perde ile gizlenmiştir. Nitekim eser basit bir kafa kesme sahnesinin ötesinde karakterlerin yerine Peyzaj ve sahneye önem vererek tasarlanmıştır. Zemin, belki aykırı bir şekilde çiçeklerle menekşe, süsen ve çuha çiçeği ile kaplanmaktadır.¹⁴ Res. 4'te Zaman'ın başka bir resmi, İsfahan dışında Safevi fresklerinin bilinen

¹⁴ M.B. Piotrovsky and J.M. Rogers, *Heaven on Earth- Art from İslamic Lands*, (Prestel Publisher, 2004), 136.

tek otantik örneğidir. İki görevli (kadın ve erkek), erkeğin elinde yaban domuzu vardır. Ermeni tarzı dar elbise giyen kadının elinde ise bir kase meyve gösterilmiştir.¹⁵

2.1.2. Ali Kulu Cabbadar

Ali Kulu Cabbadar, Şirazlı şair Lütfuli Bey Adhar'ın "Ateşgede" adlı tezkiresine göre İsfahan'da Hıristiyan mahallesinde doğmuş olmasına ve ihtida etmesine rağmen "Ali Firengi" adıyla anılmaktaydı. Yine aynı tezkire'ye göre o, II. Tahmasp ve Nadir Şah dönemlerinde "nakkaş başı" olarak görev yapmış olup 1750 yılında Mazenderan'da ölmüştür. İran resmine Avrupa resim okulunun estetiğini, tarzını ve konularını getirmiştir. Muhammed Zaman'la beraber, 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl başlarında Safevi resminde görülen Avrupa tarzının en önemli temsilcisidir. İmzasına 1660'larla 1717 arasında rastladığımız Ali Kulu Cabbadar'ın. *İşlediği konular çok çeşitli olup bunlar arasında en meşhurları Süleyman Şah, Uyuyan Nemf* (1673, özel koleksiyon) ve Rus Sefirin Portresidir (1717).¹⁶

¹⁵ Leyla Diba ve S. Maryam Ekhtiar, *Royal Persian Painting: The Qajar Epoch 1785-1925*, (I. B. Tauris Publisher in association with Brooklyn Museum of Art, 1999), 129.

¹⁶ "Alikulu Cabbadar", Wikipedia, Erişim Tarihi: Temmuz 02, 2014, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Alikulu-Cabbadar/>.

Resim 5: Armor / Louis XIV Tahmini Portait Tarafından Signid ‘Ali Kulu Cabbadar. İsfahan, yaklaşık 1660-1690 resim: Kağıt üzerine Opak suluboya ve altın. 12.2 x 7.1 cm MUSİEE. NATIONAL DES ARTS ASIATIQUES-GUIMET. PARİS, MA2478, Diba and Ekhtiyar, Royal Persian Painting: The Qajar Epoch 1785-1925, 111.

Suluboya ve lâke boya'nın yetenekli ustası Ali Kulu; Şah Abbas, Şah Süleyman ve Sultan Hüseyin (1642 – 1716) döneminde İsfahan'da aktif olan Avrupa konularını oldukça yetenekli bir şekilde yorumlayanlardır. Resim 5'te koyu yeşil bir perdenin karşısında gölgelenmiş ve elinde cetvel tutan ayı zamanda görkemli bir zırh giyen Avrupalı genç bir prens resmin ön kısmını kaplamıştır. Prens bir elinde mareşalin otağı ve sopasını taşır. Diğer eliyle ise izleyicileri uzak bir manzarada gerçekleştirilen orduyu keşfetmeye çağırmaktadır. Bir gölün arkasında sıralanan birlikler minik ölçek ve grisaille tekniği ile işlenmiştir. Arka plandaki şekillerin duruşu ise Ali Kulu'nun Avrupa resim yapma tekniğinin anlayışını kanıtlamaktadır.

Safevi döneminin sonlarında varlıklı ünlüler çağdaş resim albümü almaktan zevk alıyorlardı. 1664 yılında Fransız kuyumcu Jean-Baptiste Tavernier, Avrupalı fahişelerin albümünün Şah Abbas tarafından incelemesini tarif etmektedir. Böylece ilk kez olarak Şah tek bir kadın resmi istemiş ve bunu

Ali Kulu Cabbadar'a ısmarlamıştır (Resim 6). Bu çalışma 19. yüzyıl oryantalist ressamlarından biri olan Jean-Leon Gerome (1824 Nisan - Eylül, 1904) resimlerinin habercisi olarak bilinmektedir.

Resim 6: Bir Kadın bir Çeşme yanında, Ali Kulu Cabbadar tarafından imzalanmıştır İsfahan, yaklaşık 1650-1660 Kağıt üzerinde Opak suluboya; / görüntü 32 x 20,5 cm, yaprak 54,6 x 44-4 cm. SANAT VE TARİHİ GÜVEN, NEZAKET Arthur M. Sackler GALERİ, Smithsonian Enstitüsü, LTS 1995-2,118, Diba and Ekhtiyar, *Royal Persian Painting: The Qajar Epoch 1785-1925*, 115.

Resim 7: Şah ve O'nun saraylıları Ali kulu Cabbadar Resim ve Hat bir albümü Folio 98a İsfahan, yaklaşık 1660'larda ya 1670'larda Kağıt üzerinde Opak sulu-boya, altın ve gümüş; 28,2 x 42,1 cm. Şarkiyat ENSTİTÜSÜ SAINT PETERSBURG ŞUBESİ, Rusya Bilimler Akademisi, D I4, Diba and Ekhtiyar, Royal Persian Painting: The Qajar Epoch 1785-1925, 120.

Ali Kulu Cabbadar başka bir resminde (Resim 7) genç Safevî Şah'ını (muhtemelen Süleyman) terasta otururken en sevdiği saray müzisyenleriyle göstermektedir. (1666-1694). Karmaşık törenin kompozisyonu belli bir kısıtlama ve gerginliği aktarmaktadır. Sanatçının tarzındaki belirgin özellikler şöyle ayırt edilebilir: doğal olmayan dar beller ve uzun yüzleri ile genç erkeklerin ince figürleri; minik gerçekçi detaylar; bireysel özellikleri özellikle de yaşlı adamlar (mümkünse haremağaları); massif sivrilen bez başlık (kulah); renkli yapraklarıyla bitkinin işlenişi; arka planda bulutlu gökyüzü ve puslu tepeler. Bu minyatür ressamının bazen 17. yüzyıl Babür okulu sanatçılarının minyatürlerini kopyaladığı bilinmektedir.¹⁷

¹⁷ Abolala, Soudavar, *Art of the Persian Courts: Selections from the Art and History Trust Collection*, (Rizzoli Publisher, 1992), 25.

2.1.3. Bilinmeyen Resamlar

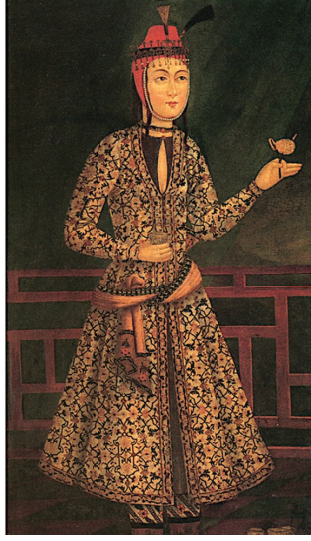
Resim 8: Saray Elbisesinde Kafkas bir Genç, Bilinmeyen Bir Sanatçı, İsfahan, 1650-1722 Tuval üzerine yağlıboya, 155 x 80 cm. F. Farmanfarmaian'ın Koleksiyonu, Diba and Ekhtiyar, *Royal Persian Painting: The Qajar Epoch 1785-1925*, 131.

Yüksek oranda bitmiş olan ve mukemmel bir genci tasvir eden Resim 8, Safevi resminin eklektik karakteristik boyutunun örneğidir. İçteki kiremitli zemin ve vazodaki çiçekler 16. ve 17. yüzyıl Hollandalı resim ve gravürlerinden türetilmiştir. Barok tarzı bükümlü sütunu İtalyan kökenlidir; parmaklık ise İran'da bilinmeyen bir semboldür. Stilistik benzerlikler 17. yüzyıl İngiliz sarayındaki resimleri de işaretlemektedir. Zengin baronların kasvetli paleti, koyu yeşiller, canlandırmada kullanılan griler, Perso-Avrupa modu özelliğidir. Bu da Rıza Abbasi takipçileri tarafından kullanılan palet ile tezat teşkil etmektedir. Burada modelleme ve yüz özellikleri, yuvarlak gözler, göz kapakları, burun, hilal kaşlar, Rıza Abbasi tarzına benzememektedir. Gencin dekoratif duruşu, gölge eksikliği, iki-boyutlu bir alan görüntü oluşumu, İran resminin belirgin düzen kurallarını izlemektedir.¹⁸

¹⁸ Diba ve Ekhtiar, *Royal Persian Painting: The Qajar Epoch 1785-1925*, 129.

Resim 9: Bir bayan *gül* ile, Bilinmeyen Bir Sanatçı, İsfahan, 1704-1722 Tuval üzerine yağlıboya; 165-I x 88,8 cm. MRS Eskandar Aryeh Koleksiyonu, Diba and Ekhtiyar, Royal Persian Painting: The Qajar Epoch 1785-1925, 132.

Resim 9’da zengin bir Kafkas gibi giyinen genç bir kadın betimlenmiştir. Bir elinde narin pembe bir gül ve diğer elinde bir goblet tutmuştur. Onun çekici kadınsılığı ima edilmekle birlikte sarhoş edici güzelliği de nitelenmiştir. Kadın sivri kızıl kap (çenesinin altında bağlanmış), bir tüy ve boyun kürkü ile süslenmiştir. Bu onun yüksek toplumsal statüsünü ve evli durumunu göstermektedir. Boynundaki ipek brokar desenli elbise müsrifliğini, pantolon ise ilginç bir şekilde giyindiğini iletmektedir.¹⁹ Resmin konusu tevazu ve haysiyet duygusunu yansıtmıştır.

3. Çihil Sütun Sarayının Duvar Resimleri

3.1. Çihil Sütun Sarayının Tarihi

İran’ın son kudretli hükümdarı olan Şah Abbas başta İsfahan olmak üzere bütün ülkede muazzam bir imar, kültür ve sanat faaliyetine girişmiştir. Bu

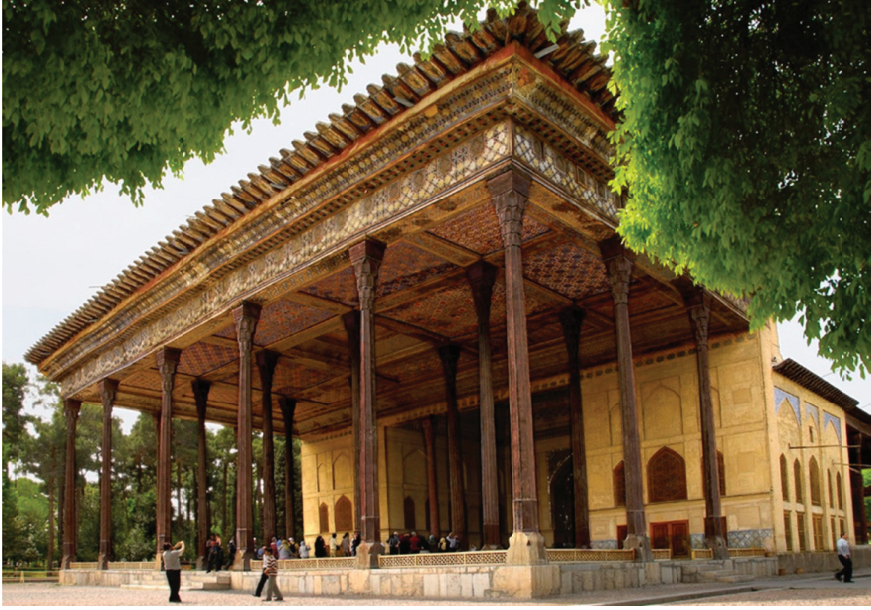
¹⁹ Massumeh, Farhad, Searching for the New” Later safavid Painting and the Suz u Gawdaz (Burning and Melting) by Nau’i Khabushani. Freer Gallery of Art, Arthur M. Sackler Gallery, (Smithsonian Institution, Washington, D. C, 2000), 57.

sebeple onun Safevi kültür tarihinde müstesna bir yeri vardır. Tebriz'den İsfahan'a ve oradan Hürmüz'e uzanan işlek ticaret yolunda birçok kervansaray yaptırmak suretiyle hem yol emniyetini, hem de ticaretin gelişmesini sağladı. Aynı şekilde Mazenderan eyaletini bir baştan öbür başa kateden büyük şose yol [Seng Ferş], üzerinde ıssız ve tehlikeli yerlerde yapılan kervansaraylar da onun eseridir. Tabii ki bu faaliyetler arasında İsfahan şehri her zaman en gözde yer olmuştur. Şah Abbas başkenti olan İsfahan şehrinin güzelleştirmek ve büyümek gereği duymuş; meydanlar, köprüler, saraylar, yollar vs. yapmıştır. Bunlardan bazılarının çok meşhur olduğunu söyleyebiliriz. Şah Abbas'ın inşa ettirdiği meydan-ı nakş-ı Cihan'da bulunan yapıtlar dünyada şöhretli olup UNESCO tarafından koruma altındadır. Bunlar, Mescid-i Şah, Mescid-i Şeyh Lutfullah, Serder-i Bazar-Kayseriye ve Âli Kapu'nun Çihil Sütun'undan (Res.10-11) ibarettir.

Resim 10: Çihil Sütun sarayı, Fourty Columns, “Chehel Sutun”, Flickr Photos, Google, Erişim tarihi August 26, 2016, (<http://www.flickr.com/photos/young-robv/1803476053/>).

Resim 11: Çihil Sütun sarayı, “Fourty Columns, Chehel Sutun”, Flickr Photos, Google, Erişim tarihi Mayıs 14, 2017, (<http://www.flickr.com/photos/young-robv/1803476053/>).

Çihil veya Çihil Sütun Farsça da “Kırk Sütun” anlamına gelir. Halk arasında yayılmış bir söylentiye göre eyvanın yirmi sütununun sayısının, bahçedeki havuzun suyunda yansmasıyla kırka çıkması, sarayın adının kaynağını oluşturur.²⁰ Ebba Koch, Çihil Sütun isimli saraylarla ilgili makalesinde Safevi, Babürlü ve Timurlu sivil mimari kültüründe kabul salonlarının genellikle Çihil Sütun olarak anıldığını belirtir.²¹ Koch makalesinde aynı tarihlerde Babürlerin beşinci hükümdarı Şah Cihan’ın (1627-1658) Delhi’de yaptırdığı Çihil Sütun Sarayı’nı ve bundan önce Şah Tahmasb’ın Kazvin’deki Çihil Sütunu’nu örnek verir. Yazar, bu çok sütunlu sarayları Fars kültürünün bir uzantısı olarak yorumlayarak Persepolis’te örnekleri görülen Ahameniş çok sütunlu saray mimarisinin Sasanilerle devam edip

²⁰ N. M. Rostami, *Memari-i İsfahan*, (Tahran: Vajehara, 2011), 115.

²¹ E. Koch, *Diwan-i ‘Amm and Chihil Sutun the Audience Halls of Shah Jahan*, In *Muqarnas XI an Annual on Islamic Art and Architecture*, Gülru Necipoglu (Ed.)(Leiden E.J. Brill, 1994), 143.

İslam'dan sonra İran'da Arap olmayan hanedanların saray mimarisinde de kullanıldığını belirtir.

Safevi edebiyatında Persepolis'teki antik dönem yapılarına değişik isimler verilir, bunlardan biri Çihil Sütun'dur. Çihil Sütun (Kırk Sütun), Çihil Minar (Kırk Minare) ve Sed Sütun (Yüz Sütun) Perspolis'in kalıntlarına verilen isimlerdendir.²² Koch'a göre bu tip sarayların çok sayıda yapılması bugünkü İran topraklarına sonradan hakim olan diğer milletlerin, Pers kültürüne karşı duyulan hayranlık ve benimsemeleriyle bağlantılıdır.²³ Kuşkusuz bu benzetme ve adlandırma yapıların doğrudan sütun sayısı ile ilgili olmaktan ziyade sütun sayısının çokluğuyla bağlantılıdır. Nitekim ne Persepolis, ne Kazvin ne de İsfahan'daki Çihil Sütun saraylarının kırk sütunu yoktur.

Bazı tarihçiler II. Şah Abbas'ın (1632-1666) yaptırdığı binanın kırk sütununun olduğunu ve bir yangında eyvanın bir kısmı harap olduğunu ve sadece yirmi sütunun yangından kurtulduğunu öne sürerler.²⁴ Restorasyon ustası Lotfollah Honarfar ise İsfahan mimarisi hakkındaki kitabında bu teorinin yanlış olduğunu vurgular ve restorasyon sırasında rastlanan yangın izlerine dayanarak böyle bir şeyin olmadığını ispatlar.²⁵ Honarfar'a göre Sultan Hüseyin dönemindeki düzeltmelerde saray eski haline dönüştürülür. Ayrıca Chardin 1666'da bu sarayı anlattığında büyük eyvandaki on sekiz altın yıldızlı ve aynalı sütundan bahseder.²⁶ Bu deliller binanın Şah Abbas döneminden bugünkü durumuna getirildiğini gösterir.

Şah Abbas döneminden Sultan Hüseyin dönemine kadar saray tarihçisi olan Mirza Muhammed Vahid Kazvini'nin (öl.1710) yazdığı Abbasname'de²⁷ 1118/1706 yılında köşkte çıkan bir yangından söz edilir. Kazvini'ye göre Sultan Hüseyin dönemindeki bu yangında hasar gören bölümler aynı yıl-

²² Chardin kitabında bu kalıntılardan Çihil Minar olarak söz eder (J. Chardin, A Journey to Persia, R. W. Ferrier (Ed.), (London NewYork: I.B. Tauris Publication, 1996), 156).

²³ Koch, Diwan-i 'Amm and Chihil Sütun the Audience Halls of Shah Jahan, In Muqarnas XI an Annual on Islamic Art and Architecture, 143.

²⁴ Rostami, Memari-i İsfahan, 118.

²⁵ L.Honarfar, Ganjine-i Asar-i Tarikhi-i İsfahan, (Tahrn: Chap-e Ziba, 1971), 125.

²⁶ Chardin, A Journey to Persia, 146.

²⁷ M. Ferrante, Travaux de restauration de monuments historiques en Iran, Zander G. (Ed.), (Rome: IsMEO, 1968), 293.

larda düzeltilerek saray önceki haline dönüştürülür.²⁸ Nitekim yukarıda söz edilen giriş eyvanındaki kitabede 1118 H./1706 M. yılındaki bu tamirattan bahsedilir.

Şah Abbas İslamiyet öncesi İran uygarlıkları özellikle Ahamenişleri (M.Ö.550-330) izleyerek başta Nevruz bayramı olmak üzere yılın büyük olaylarını ve törenlerini bu sarayda yaptırır. Ahamenişler döneminde çok sütunlu sarayların önünde yapılan bu kutlamalar Şah I. Abbas ve ardılı Safevi hükümdarlarının zamanında Çihil Sütun sarayının bahçesinde yapılır.²⁹

Safevi döneminde I. Şah Abbas'ın emri üzere İsfahan'da uzun bir cadde yapılmıştır. Bu caddenin ismi Çehar Bağ'dır. Bu caddenin her iki yanında da bağlar yapılmıştır. Bu bağların sonu Meydan-ı Nakş-ı Cihan'da biter. Yapılan şehircilik planında bu görüntü son derece güzel bir görüntüye sahiptir. Çihil Sütun bu cadde ve meydanların ana merkezi halinde inşa edilmiştir.

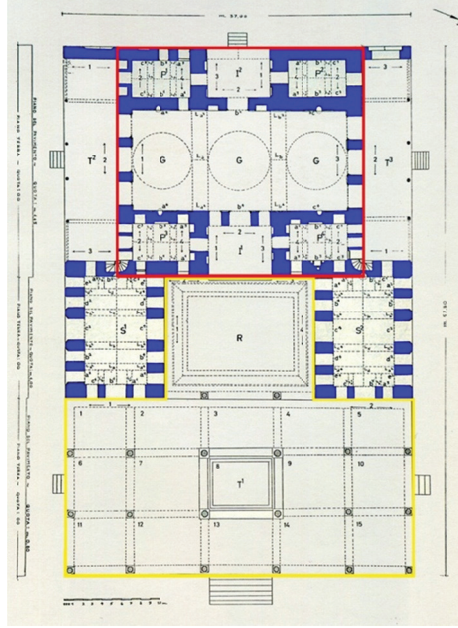
Res. 12 de Çihil Sütunun emaretinde görülen Talar (salon) ve etrafındaki odalardır. Şah Abbas kendi padişahlık döneminde bu salonu yabancı misafirleri ağırlamak için kullanmıştır. Bu salonu ziyafet salonu olarak kullandığından dolayı daha gösterişli ve güzelliği ile dikkati çekecek şekilde yaptırmıştır.³⁰

²⁸ Mirza Muhammed T. V. Kazvini, Abbas Name, Sait M. Sadegh (Ed.), (Tahran: Pajuheşgah-i Olum-i İnsani, 2003), 91.

²⁹ A. Aghajani ve H. Javani, Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun, (Tahran: Ferhengistan-i Honar, 2007), 10; Sussan Babaie, "Shah Abbas II, the conquest of Qandahar, the Chihil Sutun, and its wall painting", February 1994, No.126, http://archnet.org/library/documents/one-document.jsp?document_id=3695; Koch, Diwan-i 'Amm and Chihil Sutun the Audience Halls of Shah Jahan, In Muqarnas XI an Annual on Islamic Art and Architecture, 147-149.

³⁰ Babaie, Shah Abbas II, the conquest of Qandahar, the Chihil Sutun, and its wall painting, 126.

Resim 12: Çihil Sütunun planı. kırmızı çizgi: sarayın temeli I. Şah Abbas, Mavi çizgi: II. Şah Abbas, Sarı çizgi: Şah Sultan Hüseyin dönemine aittir, A. Aghajani ve H. Javani, *Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun*, (Tahran: Ferhengistan-i Honar, 2007), 115.

Caberi Ansari'ye göre, Safevi dönemine ait İsfahan'da bulunan imarat ve binalar I. Şah Abbas'ın döneminde geliştirilip güzelleştirilmişlerdir. Bu eserleri II. Şah Abbas Osmanlı İmparatorluğu ile sulh yaptığı zaman 1647 (1026 h.ş) yaptırmış ve ilavelerde bulunmuştur ki bu yıllar Şah Abbas'ın beşinci Saltanat yılına denk gelmektedir. Yalnız dışardaki eyvanda duvardaki kitabede nestaliğ yazısı ile 21 Ramazan 1706 (1085 h.ş) de yangın çıktığı yazar.³¹

Kerim Pirniya'nın, "*Sebk Şenasi Memari İran*" (İran mimarisinin üslubunun tanımı) adlı eserinde Çihil Sütun hakkında şöyle der: "Çihil Sütun, şimdiye kadar Safevi Devletin'den kalan en görkemli eyvanlardan birisidir." Aynı eserde ayna işçiliği, binanın güzelliği, süslemelerin çok güzel olduğu, renkli camları, münebbetkari (ahşap işlemesi) hatemkari, desenler ve resimlerin güzelliği" ... uzun uzun anlatılır. Yine Kerim Pirniya, ön

³¹ Aghajani, Javani, *Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun*, 10.

eyvanın sultan makamına ait olduğunu, yan odaların vezirlere ve büyük önemli mevki sahibi olan kişilere ait olduğunu yazar.

Artur Upham Pope göre “Çihil Sütun bağı, daha önceleri Cihan Bağı olan bir yapıdır. İçinde köşklere ve emareti olan bir külliye'dir. I Şah Abbas tarafından 1600 (979 h.ş) da yaptırılmıştır. Bu binanın sonradan adı Çihil Sütun olup halen İsfahan'da bulunmaktadır” diye izah eder.³² Bu verilen tarih, salonun duvarında alçı süslemelerin (kartonpiyer) üzerinde yazılan Şiirlerde ebced hesabı ile düşürülen tarihtir.

Caberi Anasari, binanın mimarisini kitabında şöyle izah eder:

“Çihil Sütun 20 sütundan oluşan bir binadır (Res.13). *Bunun 18 sütunu eyvanı tutan kolonlardan ibarettir. İki tanesi de salonun ön kısmında yer alır. Bu eyvan binanın doğu kısmında yer alır. Bu sütunların bulunduğu eyvanın boyu 38.m, eni 17 m, yerden yükseliği ise 14m dir. Bu eyvan binanın doğu kısmında yer alır. Sütunların yapılışı silindirik ve çokgenden ibarettir. Dördüncü sütunun kaidesi taşandır. Bu taşların üzerinde kabartma aslanbaşı tasvirleri bulunmaktadır. Bu kısım Şahın misafirlerine ayrılan bölümdür*”.³³

Resim 13: Çihil Sütun sarayı. sütunların görüntüsü. Tavanı geometrik ve çeşitli renklerle süslenmiştir, “Fourty Columns, Chehel Sutun”, Wikipedia, Google, Erişim Tarihi Aralık 20 2016, (http://tr.wikipedia.org/wiki/Çihil_Sütun).

³² Arthur Opham Pope, *İran'nın sanat şaheserleri*, (Tehran: Elmi- Ferhengi (ilim-kültür) yayını, 2012), 67.

³³ Aghajani, Javani, *Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun*, 10.

Eyvânın etrafında bulunan iki tane oda Şah Abbas dönemine aittir. Bu odalardaki resimler alçı üzerine yapılmış olup Rıza Abbasi'nin üslubunu taşır. Üçüncü eyvânın ölçüleri 7x5,5 metre ve Şahneşindir (Şah'ın makam yeri). Tabanı ve Orthostat (duvarlardaki taş döşeme- Farsçada izare denilen ve garnizin üzerine gelen duvar) mermer taştan döşenmiştir. Bu orthostatlar nakışlıdır. Tavan ise tamamen ayna işçiliği ile işlenmiştir.³⁴

Eyvânın iki tarafında dört portre resim nişlerin içine yapılmıştır. Bu resimlerden iki tanesi Avrupa üslubunda ve yağlı boya tekniği ile yapılmıştır; Diğer ikisi ise İran üslubunu taşır (Res.14-15). Ayrıca iki levhada Kuran Kerim'den ayetler yazılı olup bu yazı Şemsettin Bin Molla Muhammed Seyyid Ceylani'ye aittir.³⁵

Resim 14: Çihil Sütun sarayı. Kuzey eyvandaki Avrupa tarzı iki portre, resim yazar tarafından çekilmiştir.

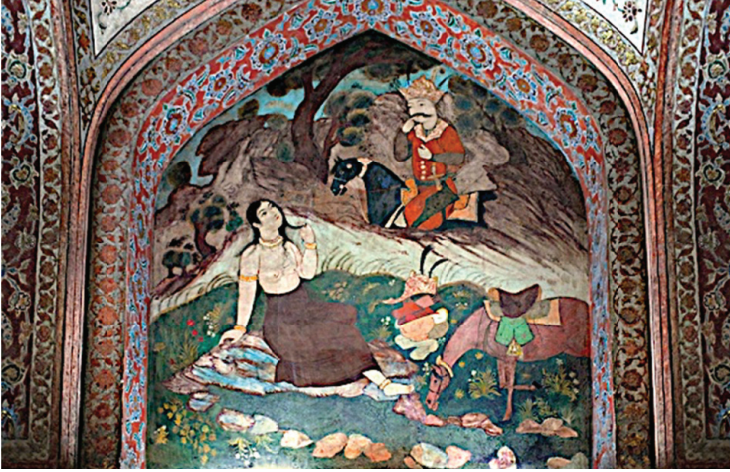
³⁴ Aghajani, Javani, Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun, 11.

³⁵ Aghajani, Javani, Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun, 12.

Resim 15: Çihil Sütun sarayı. Kuzey eyvandaki Avrupa tarzı portreler, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 16: Çihil Sütun sarayı. Hüsrev ile Şirin 159x 177 cm, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Batıda yeralan eyvanda İran üslubu ile yapılan resimler hala yerindedir. Bu eyvanın bazı resimlerinde Rıza Abbasi'nin üslubu dikkat çeker. Şahnişin'in iki tarafında yani kuzey ve güneyinde Şah Abbas'a ait iki tane oda vardır. Kuzeydeki odada on iki adet resim bulunur. Bu resimlerden bir tanesinde

bir ziyafet ve bezm sofrasında tacı ile Şah görülmektedir. Bu resim İsfahan üslubu ile yapılmıştır. Güneydeki odada bulunan tasvirlerin çoğu İran üslubu ile yapılmıştır. Bunlardan yalnız bir tanesi Hint üslubunda yapılmış bir tasvirdir. Bir başka resimde de Yusuf ile Züleyha'nın meselesi anlatılır. Bunun karşısındaki uzun nişlerde görülen ve doğu- batı yönünde bulunan tasvirler ise Hüsrev ile Şirin'e aittir (Res.16).

Bu resimlerin içinde en meşhur olanı Hintli Şehzade hanımın eşinin ölümünden sonra kendisini ateşte yakarak kurban etmesini anlatır (Res.17). Bu odanın güneyindeki bu eserin dışında da Hint üslubu ile yapılan resimler vardır.

Çihil Sütun'un önemli olan salonu 22 m uzunluğunda 11 m eninde, 21 m yükseliğinde ve üç kümbeti olan bir salondur. Bu kümbetleri tutan tromplar görülmektedir. Trompların etrafındaki desenler dikkati çeker. Salonun etrafında orthostat üzerinde 24 tane resim vardır. Bunların bazıları I. Şah Abbas dönemine aittir. Bu salondaki altı büyük tablo değişik tekniklerle yapılmıştır.

Resim 17: Çihil Sütun sarayı. Vişnudas eseri zanedilmektedir, Hintli Şehzade hanımın eşinin ölümünden sonra kendisini ateşte yakarak kurban etmesi, "Fourty Columns, Chehel Sutun", Flickr Photos, Erişim tarihi kasım 01, 2016, <http://www.flickr.com/photos/youngrobv/1803476053/>.

Genel olarak bu binada bulunan resimleri şu şekilde ayırabiliriz:

I. Merkez salonda bulunan tasvirler ve köşelerde bulunan tromplar, kuzey ve güneyde bulunan odadaki resimler, batı-doğudaki eyvanda bulunan resimler İran üslubu ve Rıza Abbasi'nin tekniği gösterir.

II. II. Şah Abbas döneminde, kuzey ve güneye büyük odalar ve eyvan ilave edilmiştir. Buradaki resimler de Rıza Abbasi'nin ve öğrencilerinin üslubundadır. Bu tasvirlere bakıldığı zaman I. Şah Abbas dönemine ait olan tasvirlerden kopyalanmış veya tesiri altında kalarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü resimler Rıza Abbasi'nin orjinal çalışmasının kopyası gibi görünmektedir. Zira üstadın çizgilerinin maharetini ve zerafetini göstermektedir.

III. Avrupai tarzda yapılan resimler Çihil Sütun eyvanının kuzey ve güney yandaki nişlerinde (bu eyvan aynalı talar olarak isimlendirilmiştir) görülmektedir (Res: 6-7). Büyük bir olasılıkla sarayda ressam olarak çalışan yabancı Avrupalı kişilere aittir.

IV. Merkez olarak kullanılan salonda, bulunan büyük resimlerde görülen üslup İran/Avrupa ve Hint üslubunun karışımıdır. Bunun en güzel örneği, Hintli Şehzade Hanımı'nın kendini kurban etme sahnesini gösteren tasvirlerdir.

Bu üç üslubu ortaya çıkaranlar II. Şah Abbas zamanında çalışan İranlı ressamlardır. Bunlar İran üslubunun dışında Avrupa sanatına gösterdikleri hayranlıktan bu üslup ortaya çıkmıştır. Bunlar "Muhammed Zaman, Behram Sofrekeş ve Ali Kulu Cebbadar" dır.

V. Çaldıran Savaşı'nı anlatan tasvir Zend/Kaçar dönemine aittir (Res. 2). Tablonun alt kısmında Aka Sadik/ Sadik El-Vad 1795 (1174 h.ş) isim ve tarihine taif yapılmıştır.

3.2. Çihil Sütun Duvar Resimlerinin Sıralaması

Çihil Sütunun duvar resimlerinde (R.18), üç türlü üslup vardır ve bu resimleri dört kısma ayırabiliriz. Bu üsluplar;

I. Rıza Abbasi ve öğrencilerinin üslubu, bu resimlerde beceri, renklendirme, figürler, oldukça dikkat çekmektedir ve Çihil Sütunun ana binasında (main hall) yer alır.

II. II. Şah Abbas döneminde duvar resimlerine eklemeler yapılmış ancak bu resimler de Rıza Abbasi üslubu taklidinde ve etkisinde kalmıştır.

Resim 18: Çihil Sütun sarayının alınan resimlerin planı, S.Babaie, Shah 'Abbas II, The Conquest of Qandahar, the Chihil Sutun and Its Wall Paintings, Muqarnas XI an Annual on Islamic Art and Architecture, Gülru Necipoglu (Ed.), (Leiden: E.J. Brill, 1994), 127.

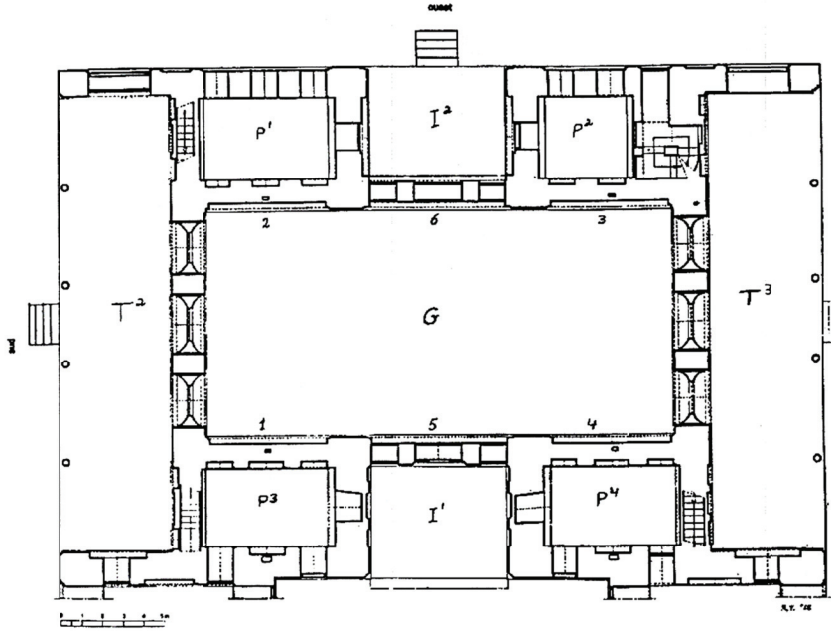

Fig. 3. The Chihil Sütun. Schematic plan of the audience hall (G), the four corner rooms (P¹⁻⁴), the two iwans (I¹⁻²), and the two verandas (T²⁻³). Placement of the large paintings in the audience hall: (1) Battle of Isma'il and the Uzbeks; (2) Shah Tahmasp and Humayun; (3) Shah 'Abbas I and Vali Muhammad Khan; (4) Shah 'Abbas II and Nadir Muhammad Khan; (5) Battle of Nadir; (6) Battle of Chaldiran. (Plan: Aïter Ferrante, "Çihil Sütün," fig. 4, p. 301)

III. II. Şah Abbas 1642-1666 devrinde Avrupai tarzda resimler görülme-ye başlamıştır. Bu resimlerde yabancı ressam da çalışmıştır. Bunlardan önemli olanları olarak Lokar, Angel, Hasselt, Minas, Vishnodas'ı sayabiliriz.

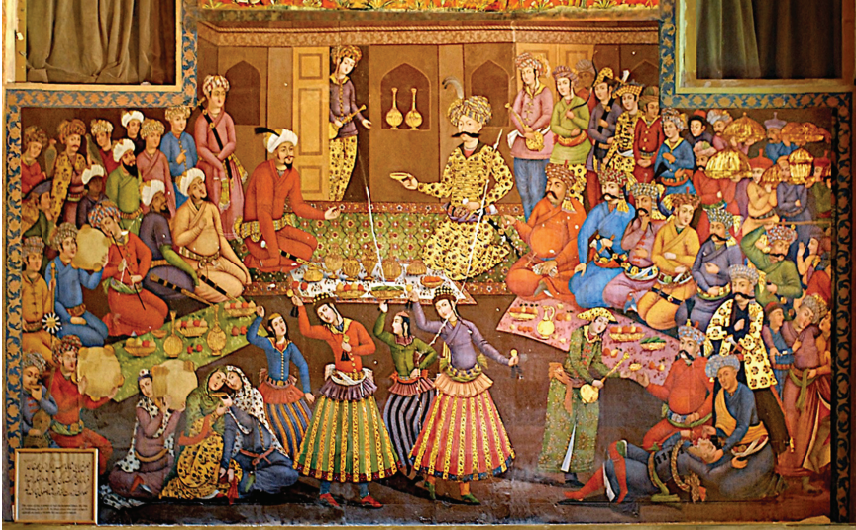
Bunların dışında İranlı sanatçılar tarafından yapılan resimler de vardır ve bu resimler Avrupai tarzı ile Rıza Abbasi tarzını katarak yağlı boya ile yapılmıştır. Bu resimler de büyük salonun duvarlarında görülmektedir. Bunlar;

1. Şah Abbas ve Türkistan Şahı'na verilen ziyafeti anlatan resim, (Res.19).
2. Çaldıran Savaşı, (Res.20).
3. Şah Tahmasb'ın Hindistan Şahı Hümayun'a verdiği ziyafet ve eğlence (bezm) sahnesi, (Res.21).

Karşı tarafta yani doğudaki duvarda ise sağdan sola şu resimler bulunmaktadır:

1. Taherabad harbinde I. Şah İsmail'in Özbek Şibek Hanı'nı yenmesi ve öldürmesi konusu işlenmiştir, (Res.22).
2. Hintlilerle Nader Şah'ın savaşı, (Res.23).
3. II. Şah Abbas'ın Türkistan Şah'ına verdiği ziyafet ve eğlence töreni, (Res.24).

Resim 19: Çihil Sütun saray. Şah Abbas ve Türkistan Şahına verilen ziyafeti anlatır, "Fourty Columns, Chehel Sutun", Flicker Photos, Google, Erişim tarihi: Mart 20, 2017, <http://www.flickr.com/photos/youngrobv/1803476053/>.

Resim 20: Çihil Sütun sarayı. Çaldıran savaşı, Sadıg- ul va-ad atıfıdır. Avşariye veya Zendiye dönemine aittir, “Fourty Columns, Chehel Sutun”, Flickr Photos, Erişim tarihi Temmuz 09, 2015, <http://www.flickr.com/photos/young-robv/1803476053/>.

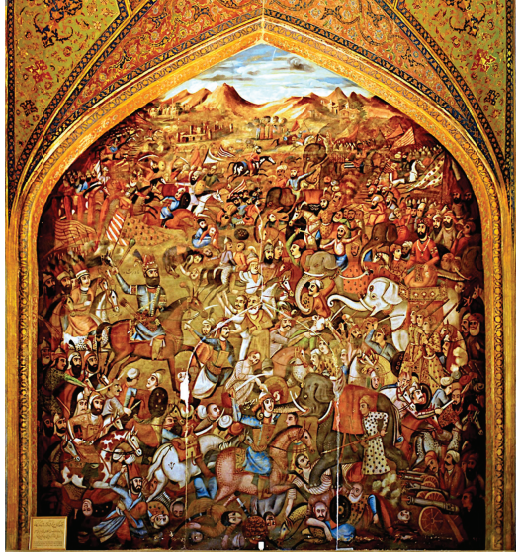
Resim 21: Çihil Sütun sarayı, Şah Tahmasb'ın Hindistan Şahı Hümayun'a verdiği ziyafet ve eğlence sahnesi, A. Aghajani ve H. Javani. Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun, (Tahran: Ferhengistan-i Honar, 2007), 69.

Resim 22: Çihil Sütun Sarayı, Taherabad harbinde I. Şah İsmail'in Özbek Şibek Hanı'nı yenmesi tasvir edilmiştir, "Fourty Columns, Chehel Sutun", Flickr Photos, Google, Erişim tarihi Ağustos 25, 2017, <http://www.flickr.com/photos/youngrobv/1803476053/>.

Resim 23: Çihil Sütun sarayı, Hintlilerle Nader Şahın savaşı Avşariye dönemine aittir, A. Aghajani ve H. Javani. Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun, (Tahran: Ferhengistan-i Honar), 2007, 74.

Resim 24: Çihil Sütun sarayı, II. Şah Abbas'ın Türkistan Şah'ına verdiği ziyafet ve eğlence töreni, Forty Columns, Chehel Sutun, Flickr Photos, Google, Erişim tarihi Ekim 24, 2017, <http://www.flickr.com/photos/youngrobv/1803476053/>.

3.3. Çihil Sütunun Avrupa Tarzı Resimleri

Safevi döneminde Avrupa'dan gelenler (elçiler, tüccar, seyyah, doktor v.s) genelde başka bir amaç için İran'da bulunmaktadırlar. Büyük bir olasılıkla Şah Abbas'ın resim sevdası olması ve sanatçıları himaye altına alması yabancı resamlara güzel bir çalışma ortamı yaratmıştır. Bu ortamda yapılan resimler ne yazık ki imzasız bırakılmıştır. Çihil Sütunun duvar resimlerinin çoğu imzasız olduğundan dolayı onların kime ait olduğu ve ayırt edilmesi mümkün olmayabilir ancak resimlerin tarzı ve uslubu ile ressamlarının tahmin edilmesi mümkündür. Ayrıca Muhammed Zaman ve Ali Kulu Cebbar'ın resimlerindeki üslubu da Avrupa ressamlarının çalışmalarına çok benzemektedir.

İran'ın resim sanatında gerçekçilik veya gerçekçiliğe benzeyen görünüş Avrupa sanat dünyasında Rönesans'tan itibaren başlamıştır. Bu tarzda resim yapmak Safevi'nin son yıllarında yayılmış ve Kaçar döneminde İran'ın resim sanatına hakim olmuştur. Kaçar'ın resimleri özellikle portre alanındaki benzersiz üslubu İran resim sanatında parlak bir dönem ortaya

çıkarmıştır. Sonraki sayfalarda gösterilen resimler Avrupalı ressamlar tarafından çizilmiştir. Bu resimler eyvanın kuzey tarafında yer almaktadır (Res.25-34).

Çihil Sütun'da yabancı ressam tarafından çizilen duvar resimlerindeki süslemelerin kendine has olan özellikleri vardır. Birbirine uyumlu olan parlak ve tezat renklerin kullanılması, perspektifin olmayışı ve resimdeki uzaklık ve yakınlığın resmin planına göre ayarlanması en belirli özelliklerdir. Işık resmin her yönünde aynıdır. Resimlerdeki insan figürlerinin etrafları siyah çizgilerle belirtilmiştir. Figürlerin resimlerdeki yerlerindeki duruşları, elbiselerdeki desen değişikliği, tabiattan alınan şekiller (ağaç ve dağ v.s), nesnelere, mimari tarz ve figürlerin İranlı veya yabancı oluşu gayet net ve güzel belli edilmiştir.

Resim 25: Çihil Sütun Sarayı, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 26-27: Çihil Sütun Sarayı, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 26

Resim 27

Resim 28-29: Çihil Sütun Sarayı, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 28

Resim 29

Resim 30-32: Çihil Sütun sarayı, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 30

Resim 31

Resim 32

Resim 33-34: Çihil Sütun sarayı, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 33

Resim 34

3.4. Çihil Sütun'un Avrupa Duvar Resimleri'nin Estetik ve Teknik Özelliği

Çihil Sütun'un duvar resimlerinin estetiğini inceleyecek olursak, bu resimlerde görselliğin yansıttığı güzelliğin yanı sıra, inançların, itikatların ve düşüncelerin daha geniş bir şekilde yer aldığını görürüz. Renklerin kullanımındaki maharet ve zerafet dikkat çekmektedir. Bu, İsfahan'daki I. Şah Abbas döneminde ve daha sonraki dönemlerde sanatçılara verilen önem ve değerden ileri gelmektedir. Bu durum sanatçıların bakış açılarının genişlemesine ve daha rahat bir şekilde çalışmalarına imkan vermiştir. İnsanın ruhuna hitap eden bu estetiğin sırrı da şüphesiz sanatçıların eserlerini yaratırken en ince detaylara dayanan ölçülü ve hesaplı bir şekilde hareket etmesinden doğmaktadır. Renklerin son derece uyumlu ve dikkatli bir şekilde titizlikle çizilen çizgileri, ton farklarındaki görülen incelikleri ve zerafeti gördüğümüzde o zamandan bu zamana kadar gelen bu tarihi sanata hayran olmamak mümkün değildir.

Safevi dönemindeki duvar tasvirlerinde renkler çeşitli bol renkli (elvan) olup lacivert (Lapis-Lazo) ve altın sarısından fazlaca istifade edilmiştir. Bu renkler tasvirin alt yapısında kullanılan ana renklerdir.³⁶

Yine bu dönemde duvar renklerindeki yağlı boya ve tempre aynı zamanda yağlı altın tekniğinden istifade edildiğini göstermektedir. Mum şeklinde yumurta sarısı ile hazırlanan tempre resim tekniği Avrupa'da sanatçılar tarafından sık sık kullanılmış bir resim tekniğidir. Tahtanın veya duvarın alt yapısına sürülerek kullanılıyordu. Tempre tekniği Safevi döneminde duvar resim sanatında yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Rıza Abbasi'nin mektebinde kullanılan renkler şunlardır;

Kimyasal olan renkler, karbonat, beyazkil, lacivert, mavi, bakır rengine kaçan mavi, içinde çam tozu bulunan mavi, yeşil, bakıra çalan yeşil (malakit), surenj tozu (portakal rengine bakar), şengerf (civa sülfürü), Rus yeşil (bakır ile henüz bilinmeyen bir asit karışımı), okra (sarı, kahverengi, kırmızı, maş rengi), zernik, gümüş varakı, altın varak, doğal ve kimyasal renklerle olan karışım; kermez cevheri (şeffaf kırmızı olup şengerf rengine bakır veya benzer, nil rengi veya indigu (Hintlilerden alınma bir renk).

Duvar resimlerindeki estetik özellikleri İsfahan üslubuna göre şunlardır:

- Düz, parlak ve birbirini tamamlayan tezat renkler.
- Perspektifin olmayışı, uzaklık ve yakınlığın planlanarak renklerin tonları ile ayarlanması.
- Boyutun (hacim) olmayışı.
- Işık ve gölgenin Avrupalı bir tarzda oluşu.
- Şairane ve romantik sahnelerin çizilmesinin konuda ağırlıklı olması.
- İnsan figürlerinde ve diğer resimlerdeki detayların çok zarif ve dikkatlice gösterilmesi (saç, yüz, kaş, göz, el, dağ, ağaç, yeşillikler, elbise desenleri v.s).
- Resimlerdeki konunun bina ve diğer mimari unsurlarla harmoni teşkil etmesi.

Bu detayların tümü İsfahan mektebinin üslubu olarak kabul edilmiştir.³⁷

³⁶ Aghajani ve Javani, *Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun*, 15.

³⁷ Aghajani ve Javani, *Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun*, 20.

İran sanatının Şii felsefesi ve özellikle Mulla Sadra ve Şeyh Bahayi'nin görüşlerinin sanata yansıtılmasının yayılışı da bu devirde önemli bir yere sahip olmaktadır. Şii felsefine dair Çihil Sütun'un resimlerinde estetik bakımından şu ayrıntılar bulunmaktadır:

- Hayal imgesi/şüphe: bütün devirlerde en önemli bakış açısı olarak yer almaktadır.
- Yüzeysel hayal imgesi: dünyamız materyal özelliği ile öteki dünyayla temas kurmakta ve neticede yeni bir dünya yaratmaktadır.
- Kompozisyon imgesi: soyutlandırılmış ve soyutlandırılmamış unsurlar birleştirilmiştir.
- Renk imgesi: harmonik ve yanardöner, zıt renkler ile birlikte cennet gibi bir ortam yaratılmaktadır.
- İki yönlü imgesi: hayal ve belirsiz bir dünyada gerçekliğin olması ya da olmaması, figürün kişiliği ve cinsiyetinin belli olmaya çalışması, örneğin bazı figürlerin erkekliği ve kadınlığı belirginleştirilmemiştir.³⁸

4. Serder-ı Kayseriye ve Sokiyas Köşkünün Avrupa Tarzı Duvar Resimleri

4.1. Serder-ı Kayseriye

Serder-ı Kayseriye yapıtı İsfahan Pazarının ana girişinde yer almaktadır. Serder-ı Kayseriye dört kapıdan ve bir ana giriş kısmından oluşmaktadır. Eski zamanlarda üç kattan (Üçüncü katı Nağar hane tahrib edilmiştir) oluşan yapının şimdiki hali ise iki katlıdır. Safevi döneminde müzik sesiyle buradan günün saati halka ilan ediliyordu. Bu yapıt İsfahan'ın büyük pazarına açılmakta ve Safevi Devrinde pazarın ana yolu olarak kullanılıyordu. Anadolu'daki Kayseri şehrinde bulunan bir binadan esinlenerek yaptırılıp zaman içinde de Serder-ı Kayseriye olarak adlandırılmıştır. Yapıtın giriş kısmında Rıza Abbasi'nin resimleri ve bir Avrupa tarzı resim (Res. 35) yer almaktadır.³⁹

Yapıtın çini süslemeleri, Şah Abbas'ın Özbeklerle savaşı, Avrupalı kadın

³⁸ Aghajani ve Javani, Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun, 13.

³⁹ "Fa," Wikipedia, Erişim Tarihi: Haziran 02, 2016, <http://fa.wikipedia.org>.

ve erkekler imajı ile tasvir edilmiştir. Bir duvarında Avrupalı ressamlar sıra üzerine yağlı boya tekniği ile betimleme yapmışlardır.⁴⁰

Ressamı belli olmayan bu duvar resmi, zarif işlemleri maharetli renk seçimi ve kalabalık bir kompozisyon içinde eğlence törenini göstermektedir. Resmin arka planında İsfahan'ın manzara ve şehir yapıtları dikkat çekicidir. Müzisyenler çalarken görünmekte, (Res. 36) bir terasta duran Avrupalı bir erkek ise yukardan o törene göz gezdirmektedir. Figürlerin kıyafetleri renk ve modeli (şapka, kolye, v.s) Elizabet döneminin moda tarzını andırmaktadır.

Resim 35: Serder-ı Kayseriye, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 36: Resim 38'in detayı, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 35

Resim 36

⁴⁰ “İsfahan,” Wikipedia, Erişim Tarihi: Aralık 11, 2016, <http://isfahan.ir>.

4.2. Sokiyas Köşkü

İsfahan’da bulunan Sokiyas köşkü (Colfa Mahallesinde) 2000 metre kare bir sahayı kaplayıp Safevi dönemine ait bir yapıdır. Safevi döneminin yaygın bir mimari tarzı ile iki bağıın içinde yer almaktadır. Binanın kuzey tarafındaki Tebrizliler sokağının giriş kısmı mukarnas ile süslenmiştir. Taç kapısının yan tarafında da odalar bulunmaktadır. Ana bina dikkat çeken bir mimariye sahip olup (Res. 37) içindeki resimler altın ile işlenerek süslenmiştir. Binanın orta kısmında iki katlı bir salon, salonun ortasında da sekizgen bir havuz, yan taraflarında da revaklar yer almaktadır. Zemin katta bulunan revaklar ve oyukların içinde Safevi döneminden kalan resimler görünmektedir. Orada yapılmış olan resimler Rıza Abbasi’nin mektebine ait tarzıyla zarif işlemleri ve güzelliği ile dikkat çekmektedir.⁴¹

Resim 37: Sokiyas Köşkü. Yapıtın ana girişi, Show Page, Isfahan, Google, Erişim Tarihi Şubat 24 2016, <http://isfahan.ir/ShowPage/>.

⁴¹ “Isfahan,” Google Show Page, Erişim Tarihi: Şubat 24, 2016, <http://isfahan.ir/ShowPage/>.

Yapıtın kuzey eyvanı üç (orsi) pencerelerle ana salondan ayrılmaktadır. Eyvanın sağ ve sol tarafında çerçeve içinde batı tarzı ile portreler resimlendirilmiştir. Bu portrelerin ressamları belli değil ama büyük bir olasılıkla Minas (Ermeni) ressam veya Rıza Abbasi'nin öğrencileri tarafından tasvir edilmiştir (Res. 38-39-40). Resimlerin tarzı Şah Abbas döneminin resim üslubu ve yabancı ressamların işçiliğine benzemektedir (Res. 41).

Resim 38: Sokiyas Köşkü, Sağ duvardaki görüntüsü, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 39: Sokiyas Köşkü, Sol duvardaki görüntüsü: çerçeve içinde portreler yer almaktadır, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 40: Sokiyas Köşkü, Sağ duvarındaki detay görüntüsü: çerçeve içinde portreler yer almaktadır, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Resim 41: Sokiyas Köşkü, Sağ duvarındaki üst kısımda çerçeve içinde portreler yer almaktadır. En güzel portreler, zarif işlenmelere dikkat almaktadır. Resim yazar tarafından çekilmiştir.

Portreler, Hıristiyan ailelerin yaşamı, eğlenceleri, avcılığı ve hatta eğitimi göstermektedir. Bu eyvanda 20 adet yer alan portre resimlerden biri zaman içinde veya çeşitli nedenlerle bozulmuştur (Res. 42). Resimlerin kenarları, eslimi ve hatayı (Arap motifleri) motiflerle süslenmiştir. Soki-yas Köşkü, mimari üstünlüğü harika süsleme ve işlemlerinden dolayı İran Devrimi'nden önce devlet tarafından sahiplerinden satın alınıp Farabi Üniversitesi'ne teslim edilmiştir. Şimdilik İsfahan Sanat Üniversitesi yapı restorasyon işlemini yapmaktadır.

Resim 42: Sokiyas Köşkü, Sokiyas Köşkü, Sol duvarındaki detaylı görüntüsü: çerçeve içinde portreler yer almaktadır, resim yazar tarafından çekilmiştir.

Sonuç

Safevilerin çağında İran; ticari, sanayi ve kültür bakımından dünyada bir egemenliğe sahip olmuştur. Safevilerin zenginlik ve ihtişam bakımından zirvede bulunduğu devrin temsilcisi Şah Abbas sayesinde ortaya çıkan yeni resim sanatı kimlik arayışı; zaman içinde İran/Avrupa karması bir resim üslubu oluşturmuştur. Bu yeni kimlik birleşiminde Safevilerin Avrupa kökenli olmamaları, 17. yüzyılın ikinci yarısı ve sonlarına doğru ortaya çıkan Muhammed Zaman, Ali Kulu Cebbedar, Bahram Sofrekeş gibi sanatçıların Avrupai tarzdaki resimlere hayran kalmalarının bu üslubun kabul görmesinde rolü büyüktür. İran'ın resim sanatında gerçekçilik veya gerçekçiliğe benzeyen görünüş Avrupa sanat dünyasında Rönesans'tan itibaren başlamıştır. Bu tarzda resim yapmak Safevinin son yıllarında yayılmış ve Kaçar döneminde İran'ın resim sanatına hakim olmuştur. Şah Abbas'ın resim sevdası ve sanatçıları himaye altına alması yabancı ressamalara da güzel bir çalışma ortamı yaratmıştır. Bu nedenle, Hristiyan Ermeniler, Hintli sanatçılar gibi yabancı uyruklu olan sanatçılar başka bir vazife veya amaç ile İran'da bulunurken ressamlık da yapmışlardır.

Bu ortamda yapılan Avrupa tarzındaki resimler ne yazık ki imzasız bırakılmıştır. Safevi döneminin Avrupa tarzı duvar resimlerinin çoğu imzasız olduğundan dolayı onların kime ait olduğu ve ayırt edilmesi mümkün olmayabilir ancak resimlerin tarzı ve üslubu ile ressamlarının tahmin edilmesi mümkündür. Safevi dönemindeki Avrupa tarzı duvar resimlerinin çoğu Rönesans tarzı ile betimlenmiş fakat Avrupa resimleri ile kıyaslandığında daha basit ve tekniği daha yüzeysel gözükmektedir. Ancak ressamların çizdiği bu tür tasvirlerle Avrupa resmi ile Doğu üslubunun (İran ve Hindistan resim üslupları) birleşimi ya da Safevi üslubu denilebilir.

Kaynakça

Aghajani A. ve Javani H. Divar negari-i asr-i safevi – Kakh-i Chehel Sutun. Tahran: Ferhengistan-i Honar, 2007.

Aydoğmuşoğlu, Cihat. “Şah Abbas (1587-1629) Devrinde İran’da sosyal ve Kültürel hayat.” Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies XI, no. 2, (Nisan 2011): 261-270.

Babaie, S. Shah ‘Abbas II, The Conquest of Qandahar, the Chihil Sutun and Its Wall Paintings, Muqarnas XI an Annual on Islamic Art and Architecture, Gülru Necipoglu (Ed.), Leiden: E.J. Brill, 1994.

Blair, Sheila. The Art and Architecture of Islam 1250-1800. New York: Yale University Press, 1997.

Canby, Sheila. Golden Age of Persian Art. London: British Museum Press, 2002.

Chardin, J. A. Journey to Persia. R.W. Ferrier (Ed.), London NewYork: I.B. Tauris Publication, 1996.

Diba, Layla ve S- Ekhtiar, Maryam. Royal Persian Painting: The ka Qajar Epoch 1785-1925, I. B. Tauris Publisher in association with Brooklyn Museum of Art, 1999.

Farhad, Massumeh. Searching for the New” Later safavid Painting and the Suz u Gawdaz (Burning and Melting) by Nau’i Khabushani. Freer Gallery of Art, Arthur M. Sackler Gallery, Smithsonian Institution, Washington, D. C, 2000.

Ferrante, M. Travaux de restauration de monuments historiques en Iran, Zander G. (Ed.), Rome: IsMEO, 1968.

Hatam, Gholamali. Honar ve Temeddünü *İslami*. Tahran: Payam Nur Üniversitesi, (II cilt), 2005.

Honarfar, Lutfullah. Gencine-ı Asar-ı Tarih-ı İsfahan. Tahran: *İsfahan* Üniversitesi Yayınları, 1966.

Koch, E. Diwan-i ‘Amm and Chihil Sutun the Audience Halls of Shah Jahan, In Muqarnas XI an Annual on Islamic Art and Architecture, Gülru Necipoglu (Ed.) Leiden E.J. Brill, 1994.

Piotrovsky, M.B. ve Rogers, J.M. Heaven on Earth- Art from Islamic Lands, Prestel Publisher, 2004.

Pirniya, Muhammet Karim. *İran’ın mimari akımları*. Tahran: Soruş danış yayını, 2011.

Pope, A. U. ed. A Survey of Persian Art. 1-6. (London and New York: Oxford University Press, 1939), vol. 5, res. 554, A ve B.

Pope, Arthur Opham. *İran’ın sanat şaheserleri*. Tahran: Elmi- Ferhengi (İlim-kültür) yayını, 2012.

Rostami, N. M. Memari-i İsfahan. Tahran: Vajehara, 2011.

Sattari, Jalal. “Alı Kapu duvar resimleri”, Honar va mardom (Sanat ve Toplum) dergisi, 6. Sayı, (Aralık 1986): 63-78.

Soudavar, Abolala. Art of the Persian Courts: Selections from the Art and History Trust Collection, Rizzoli Publisher, 1992.

Sümer, Faruk. Safevi Devletinin kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.

Tal-berk, Frederic. *Ez Körüş ta Pehlevi*, Şiraz: Pehlevi Üniversitesi, 1968.

İnternet Kaynakları

Babaie, Sussan. “Shah Abbas II, the conquest of Qandahar, the Chihil Sutun, and its wall painting.” Google. *Şubat* 1994, No.126, http://archnet.org/library/documents/one-document.jsp?document_id=3695.

Google. “Haydar-mirza-safavi.” iranicaonline, Erişim tarihi: Nisan 20, 2015. <http://www.iranicaonline.org/articles/haydar-mirza-safavi>.

Google. “Archnet.” Erişim tarihi: Nisan 17, 2017. http://archnet.org/library/documents/one-document.jsp?document_id=3695.

Google. “Christies.” Erişim tarihi: Ekim 01, 2017. <http://www.christies.com/lotfinder/drawings-watercolors/by-esaye-le-gillon-prague-dated-safar-5358843-details.aspx?pos=1&intObjectID=5358843&sid=&page=18>.

Google. ”صفویان” Erişim tarihi: Ocak 01, 2018. <http://fa.wikipedia.org/wiki/صفویان>.

Google. “Flicker.” Erişim tarihi: Ağustos 26, 2016. <http://www.flickr.com/photos/youngrobv/1803476053/>.

Google. “kousha Fotopages.” Erişim tarihi: Kasım 17, 2015. <http://kousha.fotopages.com/?entry=1949087>.

Google. ”iranpedia.ir.” Erişim tarihi: February 09, 2016. <http://iranpedia.ir/Attractions/index.php?bid=3155&PageID=34733b1051f1f214b81e186cf9bab35>.

Google. “iranziarat.” Erişim tarihi: December 10, 2017. http://www.iranziarat.com/isfahan_2/chehel_sutun_2.html

Google. “isfahan.ir.” Erişim tarihi: Mart 16, 2018. http://isfahan.ir/Show-Page.aspx?page_=form&order=show&lang=1&sub=10&PageId=86&codeV=1&tempname=AsarTarikhy.

Google. “nisanet.” Erişim tarihi: Ekim 20, 2016. <http://www.niasnet.org/iran-history/artifacts-historical-places-of-iran/>

Google. “Shahrmajazi.” Erişim tarihi: Şubat 13, 2017. <http://www.shahrmajazi.com/virtualcity-9449.xhtml>.

Google. “Çehel Sütun.” Erişim tarihi: Ocak 26, 2015. http://tr.wikipedia.org/wiki/Çehel_Sütun.

Google. “Muhammet Zaman”. Wikipedia, Erişim tarihi Mart 20, 2016. http://tr.wikipedia.org/wiki/Muhammet_Zaman.

Google. “Alikulu Cabbadar.” Wikipedia, Erişim tarihi Temmuz 02, 2014. http://tr.wikipedia.org/wiki/Alikulu_Cabbadar.

İran Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2536-5029
Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 171-175
Geliş Tarihi: 12.05.2018
Kabul Tarihi: 18.07.2018

Kitap Tanıtımı/ Book Review

İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası

Muhammed R. Hafeziniya, Ankara: İraniyat Yayınları, 2017, ss. 368, ISBN: 978-605-82251-0-7

Değerlendiren: Mehmet Kılıç*

Ortadoğu'nun en etkili ve önemli devletlerinden biri olan İran, özellikle 1979 İslam Devrimi ile birlikte hem bölgesel hem de uluslararası alanda en çok konuşulan ülkelerden biri haline gelmiştir. İran'ı bu denli önemli kılan nedenlerin başında ise ülkenin sahip olduğu jeopolitik konumu ve yer altı kaynakları gelmektedir. İncelenen bu kitap İran'ı, İran içerisinden bir bakış açısı ile ele almakta ve ülkenin toplumu, siyaseti, tarihi ve coğrafyasını kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Tarih boyunca büyük imparatorlukların kurulduğu bir coğrafya olan İran platosu, günümüzde bu coğrafya üzerinde yaşanan güç mücadeleleri nedeniyle de gündemdeki yerini korumaktadır. Bu güç mücadelesinin nedenleri arasında ülkenin jeopolitik konumu, yeraltı ve yerüstü kaynaklarının payının olmasının yanında 1979 İslam Devrimi ile birlikte ülkenin Batı merkezli siyaseti terk etmesi ve Batılı ülkelerin çıkarlarını tehlikeye atmasının da etkisi bulunmaktadır. Bu bakımdan İran hem bölgesel hem de küresel manada önemli bir konumdadır. Ülkemizde İran ile ilgili birçok çalışma mevcut olsa da içerden bir göz tarafından kaleme alınan *İran Jeopolitiği ve Siyasi Coğrafyası* adlı bu kitap, İran coğrafyasını ve jeopolitiğini çok boyutlu olarak ele alan bir kaynak olması nedeniyle literatürdeki bir eksikliği kapattığı söylenebilir. Ki-

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, mehmetkiliç63@gmail.com

tap, İran Terbiyet-i MÜderris Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olan Prof. Dr. Muhammed Reza Hafeziniya tarafından 2013'te Farsça olarak kaleme alınmış ve 2017'de İraniyat yayınları tarafından Türkçeye çevrilerek literatüre kazandırılmıştır.

Yazar kitabı, İran'ın konumu, toplumu, hükümeti, siyasi yapısı ve siyasi gücünün coğrafi yapısı olarak altı bölüme ayırmaktadır. Eser kısa bir giriş yazısından sonra, İran tarihi ve İran medeniyetinin ortaya çıkışı hakkında genel bilgilerin yer aldığı birinci bölümle başlamaktadır. Bu ilk bölümde yazar, ülke, devlet ve hükümet gibi kavramların tanımını ve kullanışıyla ilgili bilgiler verdikten sonra bu kavramların farklı dillerdeki kullanımı ile ilgili bilgilere değinmiş ardından İran isminin menşei ve tarihi hakkında bilgilere yer vermiştir. Yazar, İran isminin kullanılmasının siyasi bir karar olduğu, tüm ülke bileşenlerini bir arada tutmak için bu ismin tercih edildiği ve bu kararın Pehlevi Hanedanı zamanında alındığının altını çizmektedir. Yazara göre "İran" isminin ülke ismi olarak seçilmesi "tüm kesimleri kapsaması" ve dolayısıyla gelecekte meydana gelebilecek sorunların önünü alması bakımından önemlidir. Bu bilgiler aktarıldıktan sonra İran platosundan, İran'ın kendine has özelliklerinden, ülke üzerinde tarih boyunca yaşanan güç mücadelelerine ve bu mücadelelerin nedenlerine değinilmiştir (s. 24). Ancak yazar bu güç mücadelelerini anlatırken İran platosu içinde kalan diğer halk topluluklarını (Azeriler, Kürtler, Beluçlar, Araplar vs.) göz ardı ederek İran'ı bütünlüklü bir etnik yapıya sahip bir ülke gibi ele almaktadır (s. 24). Bunun dışında ülke içinde konuşulan Kürtçe, Peştuca, Tacikçe ve Beluçça gibi diğer diller, yazar tarafından Farsçanın bir alt kolu olarak ele alınmaktadır (s. 27). Fakat bu konu için yazarın referans olarak kullandığı Kenneth Katzner'in 'The Languages of the World' adlı kitabına bakıldığında adı geçen dillerin Hint-Avrupa dil ailesine bağlı Hint-İran dillerinin İrani ailesine mensup bağımsız temel diller olarak kabul edildiği görülmektedir.¹ Dolayısıyla yazarın referans verdiği kitapta bile bu diller Farsçanın bir alt dalı olmayıp Farsça ile birlikte aynı dil ailesine ait farklı diller olarak sınıflandırılmaktadır ki bu görüş uluslararası literatürde de kabul görmektedir.² Yazarın burada "İrani dil ailesi" yerine literatürde bu-

1 Katzner, Kenneth, "The Languages of the World", (London: Routledge, 2002), 2.

2 "Topics in the Syntax of the Modern Indo-Aryan Languages" <https://bit.ly/2K7L5zs>, Erişim Tarihi: 03.05.2018.
"The Indo-European Family of Languages", <http://people.umass.edu/sharris/in/e412/BC%20%20Indo-European.pdf> s. 22, Erişim Tarihi: 03.04.2018.

lunmayan “Farsça dil ailesi” terimini kullanmasının Fars dilini yüceltme-ye yönelik bir tercihin ürünü olduğu görülmektedir.³ Son asırlarda İran’da meydana gelen bağımsızlık hareketlerine değinen yazar, bu hareketlerin İran vatandaşların istek ve arzularının bir sonucu olmasından ziyade, İran’ın birlik ve beraberliğini bozmak ve ülkeyi zayıflatmak adına yabancı güçlerin yaptığı bir takım girişimler sonucu ortaya çıktığını vurgulamaktadır (s. 37).

İkinci bölümde, jeopolitiğin alanına giren genel bilgiler yer almaktadır. Burada İran yurdu ve toplumu hakkında genel bilgiler verildikten sonra tarihsel bir olay örgüsü oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. İran platonun coğrafi yapısı ve bu coğrafi yapının İran ulusu üzerindeki etkisinden söz edilmektedir. Nitekim platonun sahip olduğu coğrafi konum, bölgenin tarih boyunca bir ticaret yolu olarak kalmasını ve medeniyetler arasında bir köprü vaziyeti görmesini sağlamıştır. Bu özellikler İran’a çevre medeniyetlerle etkileşime girme ve sosyo-kültürel olarak alışverişte bulunma –karşılıklı- imkanı tanımıştır. Bu bilgiler dışında İran’da var olan medeniyetlere yer verilmiş ancak yazar burada bir ayrıma giderek Fars medeniyetini büyük medeniyet olarak ele almışken, ülke içinde var olan diğer medeniyetleri ise küçük medeniyetler olarak göstermiştir (s. 50). Ayrıca bu bölümde İran’ın jeopolitiği hakkında bilgiler verilmiş ve tarih boyunca bu jeopolitik konumundan dolayı İran’ın yaşadığı olumlu veya olumsuz durumlara değinilmiştir. Bölgedeki dağlık alanların yoğunluğu İran’ın dış güçler tarafından işgalini engellemiş ancak özellikle 15. yüzyıldan başlayarak Asya merkezli güç dengesinin sanayi devrimi ile Batılı ülkelere geçmesinin ardından 18. yüzyılın sonunda İran üzerinde Rusya ile İngiltere arasında bir rekabet ortamı oluşmuş ve İran bu ülkelerin çatışma alanı haline gelmiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşlarında jeopolitik konumundan dolayı ülkenin kuzeyi Ruslar, güneyi ise İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bu konumundan dolayı günümüzde bile rekabet alanı olduğu ve küresel güçlerin hedefi halinde olduğunun altı çizilmektedir (ss. 59-63)

Üçüncü bölümde, İran toplum ve medeniyetinden ve İranlıların hangi bölgelerden günümüz İran’ına geldiği hakkında bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerden sonra İran nüfusunun genel yapısı, ekonomik durumu, eğitim

3 Fars ve İran terimlerinin birbirinin yerine kullanılmasının yazarın kendi tercihi mi olduğu veya çevirmenin yaptığı çevirinin bir sonucu mu olduğu açık değildir.

durumu ve bu oranların bölgelere göre dağılımı gibi konular detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bunun dışında ülke içindeki nüfusun dini ve etnik yapısı da ele alınmıştır. Burada ülkenin %99.5 civarında Müslüman olduğu ve bunun da %95'nin Şia (İsna Aşeriye) mezhebine tabi olduğu belirtilmektedir. Etnik olarak ise ülke nüfusunun %75 civarında Fars olduğu geriye kalanların ise Azeri, Kürt, Arap, Türkmen ve Beluç gibi etnik unsurlardan oluştuğu dile getirilmektedir (s. 112). İran'da etnik kökene yönelik bir nüfus sayımı yapılmadığı için bu veriler kesin olarak bilinmemektedir. Yine de uluslararası literatürde Farsların daha az bir yüzdeye sahip olduğu veriler kabul görmektedir.⁴ Yazarın kendisi de kesin verilerin bulunmadığını kabul ettiği halde uluslararası literatüre ters düşecek bir şekilde Fars nüfusunu yüksek gösteren uç verileri kullanmayı tercih etmektedir.

Dördüncü bölümde, yazar İran yönetim tarzı hakkında bilgiler vermektedir. Bu konuya değinilmeden önce Montesque ve Hegel gibi düşünürlerin yönetim ile ilgili tanımlamaları ele alınmış ve bu konu hakkındaki teorilere yer verilmiştir. Daha sonra İran coğrafyasında kurulmuş olan devletler ele alınmış ve bu devletlerin yönetim tarzları incelenmiştir. Son olarak günümüz İran İslam Cumhuriyeti yönetim tarzı derinlemesine ele alınmakta ve bazı alanlarda yazarın kişisel tavsiyeleri görülmektedir. Yazar bu bölümde İran'ın yerel yönetimlere halkın katılımını sağlamak için buralardaki yöneticilerin doğrudan halk tarafından seçilmesini ve kısmen merkezi hükümetten bağımsız olması gerektiği fikrini savunmaktadır (s. 208). Yazar bunun gerçekleşmesi durumunda halkın katılımı sağlandığı için halk tarafından da kabul edileceği ve halkın hükümete karşı olan güveninin de tazeleneceğini düşünmektedir.

Beşinci bölümde, ülke coğrafyasının siyasi yapısı hakkında bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümde ülkenin günümüzdeki başkenti olan Tahran hakkında bilgiler verildikten sonra bu şehrin neden başkent yapıldığı ile ilgili maddelere değinilmiştir (ss. 218-221). Daha sonra yazar tarih boyunca İran platosunda kurulmuş devletlerin hangi merkezleri başkent yaptığını irdele-

4 Maryam Sharafi Farzad ve diğerleri, "Analysis of 49 autosomal SNPs in three ethnic groups from Iran: Persians, Lurs and Kurds", 2013, Cilt: 7, Forensic Science International: Genetics, s. 471. <https://bit.ly/2rteixz> Erişim Tarihi: 08.05.2018, Caner, Mustafa, "İran" Kemal İnat, Burhanettin Duran (Ed.), Ortadoğu Yıllığı 2016, (Ankara: Kadim Yayınları,2017), 56.; Iran Population 2018, <http://worldpopulationreview.com/countries/iran-population/> Erişim Tarihi: 08.05.2018.

mektedir. Ayrıca ülke sınırlarına dair genel bilgiler de bu bölümde okuyucu ile paylaşılmış ve geniş İran coğrafyasının tarih boyunca nasıl parçalandığı ve günümüz sınırlarına nasıl geldiği ile ilgili tartışmalar yapılmıştır. Bölümün son kısmında ise İran'ın kaç eyalete ayrıldığı, bu eyaletlerin nasıl belirlendiği ve bu eyaletlerin tarih boyunca hangi devlet döneminde ne konumda olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise, bir önceki bölümün tekrarı mahiyetinde ülke yönetim şekilleri hakkında bilgiler verildikten sonra ülke platosunda kurulmuş devletlerin bu yönetim şekillerinden hangisini kullandığı anlatılmaya çalışılmıştır (ss. 307-315). Bu bilgilerden sonra İran İslam Cumhuriyeti'nin yönetim şekli hakkında bilgiler ele alınmış ve yerel yönetimlerde halk katılımının daha fazla olması konusunda bazı tavsiyeler verilmiştir (s. 331).

Yazar kitapta genel olarak İran'ın coğrafi konumu ve siyasi yapısı hakkında bilgilere yer vermiştir. Ancak kitabın birçok yerinde tekrarların olduğunu belirtmekte fayda var. Örneğin İran'ın sahip olduğu doğal yapılar ile İran coğrafyasında kurulmuş devletler ile ilgili bilgilere sıkça yer verilmiştir. Ayrıca, İran'ın siyasi ve askeri çarpışma yaşadığı ülke ve kavimler sayılırken Osmanlı ile Türkler iki ayrı kavim olarak ele alınmış ve bu ayrımın nedenleri hakkında herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Türk devleti olduğu bilindiğinden böylesi bir ayrımın neden yapıldığı anlaşılmamaktadır (s. 51).

Kitap genel olarak anlaşılır ve sade bir dille yazıldığından her kesimin okuyup anlayabileceği bir kitaptır. Yine aynı şekilde kitap çevirisinin güzel ve okuyucu sıkımayacak şekilde yapılması da okuyucu için olumlu bir nokta olarak gözükmektedir. Kitap, İran jeopolitiği ve tarihi hakkında genel bilgi sahibi olmak isteyenler için ideal bir kaynak olarak durmaktadır. İran tarih ve coğrafyası hakkında bilgilerin ülke içindeki bir kalem tarafından ele alınmış olması da ayrıca önemlidir. Ülkemizde İran ile ilgili yazılmış eserlerin çoğunlukla Batı bakış açısı ile yazılmış olması nedeniyle, Batı bakış açısı dışında kalan bu kitabın dillimize kazandırılmış olmasının literatüre zenginlik kattığı söylenebilir.

İran Çalışmaları Dergisi
ISSN: 2536-5029
Cilt: 2, Sayı: 1, ss. 177-182
Geliş Tarihi: 13.06.2018
Kabul Tarihi: 25.09.2018

Kitap Tanıtımı/ Book Review

İran: Aklın İmparatorluğu - Zerdüşt'ten Günümüze İran Tarihi

**Michael Axworthy, İstanbul: Say Yayınları, 2016, ss. 408,
ISBN: 9786050205435**

Değerlendiren: Müberra Dinler*

1998-2000 yılları arasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı İran Temsil Masası'na başkanlık yapmış tarihçi Michael Axworthy tarafından kaleme alınan kitap, İran tarihine genel bir giriş niteliğindedir. Axworthy, İran'ın uzun, karmaşık tarihine ve geniş bir coğrafyaya yayılmış kültürel etkilerine vurgu yaparak günümüz İran'ına dair, "İran saldırgan bir güç mü, yoksa bir kurban mıdır? Geleneksel olarak yayılmacı mı yoksa savunma durumunda olan pasif bir ülke midir? İran'ın Şiiliği mülayim midir yoksa şiddet dolu ve devrimci midir?" sorularını sıralar (s.10).

Yazar, İran'ın coğrafi özelliklerden etnik yapıya ve dini rejimin toplum nezdindeki karşılıklarına uzanan bir yelpazede çelişkiler ve istisnalarla dolu olduğunu belirtirken bu durumlara açıklık getirmeyi amaçlamaktadır. Kitabın önemli bir özelliği, İran'da ortaya çıkan ve tüm dünyada etkili olan entelektüel ve edebi kültürü Fars şiirinin seçkin örnekleri üzerinden tanıtmaya bir bölüm ayırırken, İran tarihini bu kültürel sürekliliğin ürettiği güç temelinde irdeleyen bir okuma sunmasıdır.

Önsözün başlığı olan "İran ideasının inanılmaz esnekliği" ifadesi, yazarın İran'ı hapsedildiği önyargıların ötesinde ele alma niyetini yansıtmaktadır.

* Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü, muberradinler@gmail.com.

Ardından gelen dokuz bölüm boyunca İran tarihi, ilk bölümde Zerdüş, Akhamenid¹ ve Yunanlılardan başlanarak son bölümde Hatemi ve Ahmedinejad dönemlerine kadar kronolojik bir sırayla anlatılmaktadır. Yazar yeri geldikçe bazı tarihsel olay ve karakterleri günümüz İran'ıyla bağlantılandırmakta, bunu yaparken de İran'a Batı'dan bakan biri olarak olabildiğince tarafsız bir tutum takınmaktadır.

Birinci bölümde İranlıların kim olduğu ve nereden geldikleri sorularına cevap verilmektedir. İran, M.Ö 2000'lerde Hint Avrupa ailesinin parçası olarak Rusya bozkırlarından göçen bir topluluk ile M.Ö 100.000'lerden beri İran Platosu'nda yaşayan, yeni gelenlerden sayıca fazla olan fakat onların dillerini benimseyen yerleşik toplulukların kaynaşmasıyla ortaya çıkmıştır. Genetik havuz zamanla görece bir istikrar kazanmışsa da İran ideası başından beri hem kültür ve dil, hem de ırk ve toprakla ilgilidir (s.17).

Yazar, İran coğrafyasında şekillenen tarihsel süreçte bu göçebe ve yerleşik kültür ayrımının etkili olduğunun altını çizmektedir. Göçmenlerle çiftçiler arasında süregelen husumette göçmenlerin sahip olduğu bu avantaj, yöneticilerin göçmen kabilelerden gelmesine neden olmuştur. Bu bölümde Medler ve Perslere kısaca değinildikten sonra İran tarihinde önemli bir yeri olan Zerdüştlüğün ortaya çıkışı, Mazdacılığın buna etkileri ve o dönemin Yahudileri ile etkileşimler anlatılmaktadır. Akhamenidler'in büyük hükümdarı Kyros döneminde yaşananlar gerek kendi yazıtları aracılığıyla, gerekse Yunanlıların bakış açısından aktarılmaktadır. Kyros'tan sonra gelen Darius'un saltanatına ise Avrupa'ya açılmayı sağlayan fetihler ve Yunanlılarla karşılaşma damgasını vurur. Bölüm, Pers ve Yunan kültürlerinin etkileşiminde önemli yeri olan İskender'in Pers fetihlerinin anlatımı ile son bulur.

İkinci bölümde İran'ın yeniden uyanışı, M.Ö 200'lerden itibaren önce Partlar, sonra Sasanilerin Roma ile karşılaşmaları üzerinden anlatılmaktadır. Yazar, Mazdacılıkta askerlerin tanrısı olan Mitra'nın Roma'ya ulaşmasıyla Mitraizmin burada nasıl yayıldığını ve daha sonra Hıristiyanlık üzerindeki etkilerini tartışır. Sasaniler döneminde Perslerde yönetim merkezileşmiş, bürokrasi yaygınlaşmış ve yeni bir yönetim modeli ortaya çıkmıştır. Büyük askeri başarılar kaydedilmiş, 1. Şapur'un Roma'ya karşı kazandığı zaferler

1 İran tarihi ile ilgili özel isimler burada da kitabın tercümesinde kullanıldığı şekliyle yazılmıştır.

Persleri Roma'ya denk bir imparatorluk haline getirmiştir (s.80). Dönemin bir başka gelişmesi ise Maniheizm'in ortaya çıkışıdır. Yazar, “zarar verici ve iç karartıcı” fikirlerle dolu bu yeni inanç sisteminin Hıristiyanlıktaki ilk günah gibi kavramlarla şaşırtıcı paralellikler taşıdığını belirtir (s.78). Maniheizm'den türeyen Mazdekçilik dini “zenginliğin eşit dağıtılması” ve “kadınların ortak kullanımı” gibi fikirlerle devrimci bir rüzgar estirmişse de bu rüzgar kısa sürmüş, geriye soylu ve ruhban sınıflarının etkisini kıran bazı reformlar kalmıştır. Sonuçta monarşinin gücü ve saygınlığının artmasıyla 531 yılında tahta geçen Hüsrev Anuşirvan döneminde gerek kültürel gerekse askeri açıdan Sasaniler altın çağlarını yaşamıştır. İkinci bölüm, Perslerle Bizanslılar arasında büyük savaşlara sahne olan ve her iki imparatorluğu da yıpratarak Türklerin ve Müslümanların ilerleyişine alan açan Hüsrev Pervez dönemiyle son bulmaktadır.

Üçüncü bölüm, İslami fetihlerden sonraki üç yüz yıl içinde Sasanilerin en önemli mirası olan Zerdüştlük ve monarşiden geriye pek az şey kalsa da Farsça'nın korunabilmesi ile Pers kültüründe sürekliliğin sağlanabildiği bahsiyle açılmaktadır (s.100). Emevi ve Abbasi Halifeliklerinin kurumları Sasani yönetim pratiklerinden alınmış (s.110), İbn-i Sina ve İbn-i Rüşd gibi âlimlerin yaşadığı bu dönemde Arap ve Fars kültürleri arasında bir çatışma olduğu kadar bir sentez de oluşmuştur (s.112).

Yazar, dönemin İslam coğrafyasını etkisi altına almış olan Sufizm'e değindikten sonra en büyük üç Fars şairi olarak kabul edilen Mevlana, Sâdi ve Hafız'ın şiirlerinden alıntılarla, günümüzde İranlıların zihin dünyalarını etkilemeye devam eden bu üç şairi tanıtır. Daha sonra Moğol istilası ve İslam tarihinde hanedanların yükseliş ve çöküşleriyle göçebe istilaları arasındaki döngüsellığı açıklayan Arap tarihçi İbn-i Haldun'un teorisinin İran'ı açıklamadaki kullanışlılığını tartışır.

Kitaba adını veren “Aklın İmparatorluğu” tabiri, Sasani atalarına özlem duyan, farklı imparatorlukların egemenliği altında bile önce hizmet ederken zamanla kontrol kuran Fars âlim-bürokratlardan oluşan küçük bir sınıfın direnci ve entelektüel gücüyle korunabilen kültürel ve entelektüel mirası ifade etmektedir. Axworthy'e göre bu, dünya tarihindeki en olağanüstü olaylardan biridir ve kitabın en önemli konusunu oluşturmaktadır (s.156).

Dördüncü ve beşinci bölümlerde Safevilerin yükselişi ve çöküşü anlatılmaktadır. Şiiliğin kökenine dair kısa bir giriş yapan yazar, Safevi

Devleti'nin kuruluşu, Şah İsmail'in hâkimiyeti altında Şiiliğin siyasileşmesi ve ülkenin resmi dini haline gelişini anlatır. 1587'de tahta geçen Şah Abbas döneminde askeri, kurumsal ve kültürel açılarından altın çağını yaşayan Safeviler, yüz yıl kadar sonra Süleyman Şah dönemine geldiğinde ciddi ölçüde zayıflamıştır ve İran'ın entelektüel dünyası artık daha dar ve küçük akıllar tarafından yönetilmektedir (s.184).

Safevilerin azınlıklara hoşgörüsüzlüğüyle tetiklenen isyanlar ve merkezi yönetimin giderek zayıflaması, Afşar kızılbaşlarından genç bir kumandan olan Nadir Kulu'nun yükselişine zemin hazırlar. Nadir, Safevi İran'ın eski topraklarının tamamını yeniden ele geçirir ve kendisini Şah ilan eder. Devlet dinini Sünni olarak ilan etmesi ve Safevilerin uyguladığı baskıcı dini politikalarından uzaklaşması, Nadir'in saltanatını öncekinden farklılaştırır. Bu sayede ordudaki kalabalık Sünni birliklerin de sadakatini kazanan Nadir, Moğollarla ve Osmanlılarla girdiği savaşlardan galip ayrılır. Nadir'in ölümünden sonra İran coğrafyasında yıkım ve sefaletle dolu bir fetret devri başlar. Ağa Muhammed bu karmaşayı son derece zâlim yöntemlerle bastırarak İran'da Kaçar egemenliğini başlatır.

Axworthy, beşinci bölümün sonunda İran'ın geleceğindeki İslam devrimini ve Batı'yla ilişkilerin seyrini anlayabilmede önemli temelleri atan iki başlık açar. Bunlardan ilkinde, 18. yüzyılda Şii teolojisinde Ahbari-Usuli tartışmasından galip çıkan Usulilerce temelleri atılan Merc-i Taklit, Ayetullah gibi kavramları açıklayarak ulemanın konumunun güçlenişini anlatır. İkinci başlıkta ise İran'ın, o dönemde Hindistan'daki nüfuzunu arttırmaya çalışan İngiltere, Napolyon ile Mısır'ı işgal eden Fransa ve güçler dengesinde önemli bir aktör olan Rusya'nın arasında kalışının tasviri, bu ülkelerin gelecekte İran'a dair tutumlarını anlamak bakımından önemlidir.

Altıncı bölümden itibaren 18. yüzyılda İngiltere ve Rusya ile başlayan ilişkilerin sonraki yüzyılda iki büyük gücün rekabet alanlarından biri olarak İran'ı nasıl etkilediği açık ve olabildiğince İran'ın tarafından bakan bir dille anlatılmaktadır. Axworthy, 19. Yüzyıl ortalarındaki müdahaleleriyle Şah'ın bağımsızlığını neredeyse sembolik bir hâle getiren Rusya ve Britanya'yı "çirkin kardeşler" olarak tanımlar (s.241). Bu dönemde ülkede hızlı bir modernleşme ve sanayileşme cereyanı yaşanırken Nasıreddin Şah'ın İngilizlere sağladığı tütün imtiyazına karşı müctehid Hasan Şirazi'nin fetvasıyla gösterilen direnç ve protestolarla birlikte güçlenen Batılılaşma eleştirisini anlamak, İran'da daha sonra gelişen anti-emperya-

list ve Batı karşıtı damarı kavrayabilmek açısından önemlidir. Kısa vadede ise bu hoşnutsuzluklar 1905-1906 anayasa devrimine yol açar. Axworthy, bu çalkantılı süreçte İran'ın beklediği Batılı müttefik olan Amerika'yı "beyaz atlı prensi" gibi gördüğünü söyler, fakat masal mutlu sonla bitmeyecektir (s.261). 1908'de İran'da önemli oranda petrol bulunmasını takip eden on yıl içinde ülkede Britanya'nın nüfuzuyla yaşanan iç karışıklıklar, Anglo-Fars anlaşmazlığı ve Rıza Han'ın yükselişi bu bölümde anlatılan diğer olaylardır.

Yedinci bölüm, 1921'de yaptığı darbeyle '79 devrimine dek sürecek Pehlevi Saltanatı'nı başlatan Rıza Han'ın karakterine dair analizlerle açılır. İran tarihinin öne çıkan figürleriyle ilgili bu türden analizlere kitap boyunca yer verilmektedir. Rıza Şah'ın modernleşme yönündeki reformlarının çıktuları zamanla despotik yönetiminin altını oymaya başlar ve petrolü kamulaştırma amacıyla Ulusal Cephe adlı geniş bir koalisyon kuran Muhammed Musaddık'ı başbakanlığa getirir. Fakat Musaddık, 1953'te gerçekleştirilen ABD-İngiliz destekli darbeyle indirilir ve yerine Muhammed Rıza Şah egemenliğini başlar. ABD'nin ülkedeki baskın dış güç hâline geldiği bu dönemde, kökleri yukarıda zikredilen Batılılaşma eleştirilerine uzanan ve Musaddık tecrübesiyle iyiden iyiye pekişmiş fikirlerin taşıyıcısı olan hoşnutsuz kesimlerin varlığı giderek güçlenmektedir. Temsilcileri ise, Velayet-i Fakih doktriniyle onların taleplerine bir karşılık sunan Ayetullah Humeyni olur. Bu bölümde yazar, Humeyni'nin yükselişinin yanında devrimin altyapısını hazırlayan farklı fikir ve olayları da ana hatlarıyla ele almaktadır.

Kitabın son iki bölümü, devrim sonrası İran'a ayrılmıştır. Devrim kurumlarının ortaya çıkışı, uygulamaya geçişte ortaya çıkan çelişkiler ve karşılaşılan muhalefete değinilerek devrimin ilk yıllarının kabaca dökümü yapılır. Yazar, devrimle birlikte devlet himayesinde bir dinin oluşturulduğunu belirtirken, İranlı muhalif entelektüel Soruş'un yeni yönetimin dinin itibarını sarsacağı ve gençleri uzaklaştıracağı yönündeki görüşünü paylaşır (s.336). İran-İrak savaşına ayrılan kısa bir başlıktan sonra Humeyni'nin ölümünden sonra Rafsancani'nin cumhurbaşkanlığı ile savaş yorgunu İran'da girilen yeniden inşa süreci ve ardından gelen Hatemi'yle birlikte canlanan reform hareketinin kısa bir muhasebesiyle bölüm tamamlanır.

Son bölümde yazar Ahmedinejad dönemini ele alırken Ahmedinejad'ın gerek nükleer silah gerekse İsrail ve Yahudiler konusundaki irrasyonel tav-

rına ve provokatif söylemlerine rağmen ABD'nin gerekli adımları atması halinde İran ile ilişkilerin normalleşebileceğine inanmakta ve ABD'yi buna davet etmektedir. İran'ın kendine has tarihselliği dolayısıyla Ortadoğu halkları arasındaki özel konumunun altını çizen Axworthy, bölgede ve dünyada etkili bir rol üstlenebilmesinin, öncelikle dünyanın buna izin verip vermeyeceğine bağlı olduğunu belirtmektedir. Son dönemde yaşanan gelişmeler, Axworthy'nin bu bölümdeki öngörülerini haklı çıkarır niteliktedir. Axworthy'nin İran tarihine dair geniş bilgisine ek olarak siyaset alanındaki tecrübesinden süzölmüş bir anlatı olması itibarıyla benzerlerinden ayrılan kitap, bu konuda uzmanlaşmak isteyenler için sunduğu farklı bakış açılarıyla, genel okuyucu içinse akıcı dili ve anlaşılır üslubuyla kıymetli bir kaynaktır.

İran Çalışmaları Dergisi (ISSN: 2536-5029)

Yayın İlkeleri

Dergiye gönderilen makaleler, dipnotlar dahil en az **6000** en fazla **9000** kelime olmalıdır. Kitap değerlendirmeleri en az **750** en fazla **1500** kelime olmalıdır. Makalelerde en az **100-180** kelimelik Türkçe özet ile İngilizce özet ve makale başlığı bulunmalıdır. Özetlere, her iki dilde de en az 5 adet anahtar kelime eklenmelidir.

Yazılar **Times New Roman** karakterinde, **12** punto yazı tipi boyutu ve **tek satır** aralığı sayfa yapısı ile yazılmalıdır. Dergimizde **Chicago** (dipnot) atıf ve kaynakça yöntemi kullanılmaktadır. Dipnotlar **10** punto yazı tipi boyutu ve tek satır aralığıyla yazılmalıdır. Makale sonunda, yararlanılan kaynaklar, “**Kaynakça**” başlığı ile verilmelidir (İngilizce makalelerde “**Bibliography**” kullanılmalıdır). İnternet kaynakları da ayrı bir başlık olarak yazılmalıdır

İmla ve Atıf Kuralları

1. KİTAP

Tek yazarlı,

Dipnot: Zadie Smith, *Swing Time* (New York: Penguin Press, 2016), 315–16. Dipnot Tekrarı: Smith, *Swing Time*, 320.

Kaynakça: Smith, Zadie. *Swing Time*. New York: Penguin Press, 2016

İki/üç yazarlı,

- Dipnot: Brian Grazer and Charles Fishman, *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life* (New York: Simon & Schuster, 2015), 12. Dipnot Tekrarı: Grazer and Fishman, *Curious Mind*, 37.
- Kaynakça: Grazer, Brian, and Charles Fishman. *A Curious Mind: The Secret to a Bigger Life*. New York: Simon & Schuster, 2015.

Dört ve fazla yazarlı,

- (Not: Kaynakçada tüm yazarları listeleysin. Dipnotta ise sadece ilk yazarı yazıp ardından “ve diğerleri” şeklinde yazın.)
- Dipnot: Dana Barnes et al., *Plastics: Essays on American Corporate Ascendance in the 1960s* . . .
- Dipnot Tekrarı: Barnes et al., *Plastics* . . .

Tercüme kitaplar,

- Dipnot: Jhumpa Lahiri, *In Other Words*, trans. Ann Goldstein (New York: Alfred A. Knopf, 2016), 146..
- Dipnot Tekrarı: Lahiri, *In Other Words*, 184
- Kaynakça: Lahiri, Jhumpa. *In Other Words*. Translated by Ann Goldstein. New York: Alfred A. Knopf, 2016.

Edisyon veya derlemelerde,

- Dipnot: John D’Agata, ed., *The Making of the American Essay* (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78.
- Dipnot Tekrarı: D’Agata, *American Essay*, 182.
- Kaynakça: D’Agata, John, ed. *The Making of the American Essay*. Minneapolis: Graywolf Press, 2016.

Kitap bölümü,

- Dipnot: Henry David Thoreau, “Walking,” in *The Making of the American Essay*, ed. John D’Agata (Minneapolis: Graywolf Press, 2016), 177–78. Dipnot Tekrarı: Thoreau, “Walking,” 182.
- Kaynakça: Thoreau, Henry David. “Walking.” In *The Making of the American Essay*, edited by John D’Agata, 167–95. Minneapolis: Graywolf Press, 2016

Orjinal baskıdan sonraki baskılardaki bölümler,

Dipnot: Quintus Tullius Cicero. “Handbook on Canvassing for the Consulship,” in Rome: Late Republic and Principate, ed. Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White, vol. 2 of University of Chicago Readings in Western Civilization, ed. John Boyer and Julius Kirshner (Chicago: University of Chicago Press, 1986), 35.

Dipnot Tekrarı: Cicero, “Canvassing for the Consulship,” 35.

Kaynakça: Cicero, Quintus Tullius. “Handbook on Canvassing for the Consulship.” In Rome: Late Republic and Principate, edited by Walter Emil Kaegi Jr. and Peter White. Vol. 2 of University of Chicago Readings in Western Civilization, edited by John Boyer and Julius Kirshner, 33–46. Chicago: University of Chicago Press, 1986. Originally published in Evelyn S. Shuckburgh, trans., The Letters of Cicero, vol. 1 (London: George Bell & Sons, 1908).

Önsöz, giriş veya bir kitabın benzer bölümlerinde,

Dipnot: James Rieger, introduction to Frankenstein; or, The Modern Prometheus, by Mary Wollstonecraft Shelley (Chicago: University of Chicago Press, 1982), xx–xxi.

Dipnot Tekrarı: Rieger, introduction, xxxiii.

Kaynakça: Rieger, James. Introduction to Frankenstein; or, The Modern Prometheus, by Mary Wollstonecraft Shelley, xi–xxxvii. Chicago: University of Chicago Press, 1982.

Dijital (e-book) kitaplarda,

Dipnot: Herman Melville, Moby-Dick; or, The Whale (New York: Harper & Brothers, 1851), 627, <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

Dipnot Tekrarı: Melville, Moby-Dick, 722–23.

Kaynakça: Melville, Herman. Moby-Dick; or, The Whale. New York: Harper & Brothers, 1851. <http://mel.hofstra.edu/moby-dick-the-whale-proofs.html>.

2. MAKALELER

Basılı dergilerdeki makale,

(Not: Dipnotta başvuru kaynağın sayfa numaralarını belirtin. Kaynakçada ise tüm makalenin sayfa aralığını belirtin)

Dipnot: Susan Satterfield, “Livy and the Pax Deum,” *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 170.

Dipnot Tekrarı: Satterfield, “Livy,” 172–73.

Kaynakça: Satterfield, Susan. “Livy and the Pax Deum.” *Classical Philology* 111, no. 2 (April 2016): 165–76.

Online dergilerdeki makale,

(Not: Dergi bir DOI numarası tahsis etmişse mutlaka ekleyin. DOI yoksa bir URL verin. Erişim tarihini ekleyin)

Dipnot: Rachel A. Bay et al., “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures.” *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 465, <https://doi.org/10.1086/691233>.

Dipnot Tekrarı: Bay et al., “Predicting Responses,” 466.

Kaynakça: Bay, Rachael A., Noah Rose, Rowan Barrett, Louis Bernatchez, Cameron K. Ghalambor, Jesse R. Lasky, Rachel B. Brem, Stephen R. Palumbi, and Peter Ralph. “Predicting Responses to Contemporary Environmental Change Using Evolutionary Response Architectures,” *American Naturalist* 189, no. 5 (May 2017): 463–73. <https://doi.org/10.1086/691233>.

Gazete ve dergilerdeki makale,

Dipnot: Rebecca Mead, “The Prophet of Dystopia,” *New Yorker*, April 17, 2017, 43. Dipnot Tekrarı: Mead, “Dystopia,” 47.

Kaynakça: Mead, Rebecca. “The Prophet of Dystopia.” *New Yorker*, April 17, 2017.

(Not: Çevrimiçi makaleler için mutlaka bir URL ekleyin. Erişim tarihini ekleyin. Herhangi bir yazar belirtilmemişse makalenin başlığı ile alıntıya başlayın)

Dipnot: Farhad Manjoo, “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera” New York Times, March 8, 2017, <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

Dipnot Tekrarı: Manjoo, “Snap.”

Kaynakça: Manjoo, Farhad. “Snap Makes a Bet on the Cultural Supremacy of the Camera.” New York Times, March 8, 2017. <https://www.nytimes.com/2017/03/08/technology/snap-makes-a-bet-on-the-cultural-supremacy-of-the-camera.html>.

3. KİTAP DEĞERLENDİRMESİ

Dipnot: Michiko Kakutani, “Friendship Takes a Path That Diverges,” review of *Swing Time*, by Zadie Smith, New York Times, November 7, 2016.

Dipnot Tekrarı: Kakutani, “Friendship.”

Kaynakça: Kakutani, Michiko. “Friendship Takes a Path That Diverges.” Review of *Swing Time*, by Zadie Smith. New York Times, November 7, 2016.

4. TEZLER

Dipnot: Cynthia Lillian Rutz, “King Lear and Its Folktale Analogues” (PhD diss., University of Chicago, 2013), 99–100.

Dipnot Tekrarı: Rutz, “King Lear,” 158

Kaynakça: Rutz, Cynthia Lillian. “King Lear and Its Folktale Analogues.” PhD diss., University of Chicago, 2013..

5. MÜLAKATLAR

Dipnot: Kory Stamper, “From ‘F-Bomb’ to ‘Photobomb,’ How the Dictionary Keeps Up with English,” interview by

Terry Gross, Fresh Air, NPR, April 19, 2017, audio, 35:25, <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

Dipnot Tekrarı:

Stamper, interview.

Kaynakça:

Stamper, Kory. "From 'F-Bomb' to 'Photobomb,' How the Dictionary Keeps Up with English." Interview by Terry Gross. Fresh Air, NPR, April 19, 2017. Audio, 35:25. <http://www.npr.org/2017/04/19/524618639/from-f-bomb-to-photobomb-how-the-dictionary-keeps-up-with-english>.

6. TOPLANTI VE KONFERANS SUNUMLARI

Dipnot:

Rachel Adelman, "„Such Stuff as Dreams Are Made On“: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition” (paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009).

Dipnot Tekrarı:

Adelman, "Such Stuff as Dreams."

Kaynakça:

Adelman, Rachel. "„Such Stuff as Dreams Are Made On“: God’s Footstool in the Aramaic Targumim and Midrashic Tradition." Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

7. İNTERNET KAYNAKLARI

Dipnot:

"Privacy Policy," Privacy & Terms, Google, last modified April 17, 2017, <https://www.google.com/policies/privacy/>.

Dipnot Tekrarı:

Google, "Privacy Policy."

Kaynakça:

Google. "Privacy Policy." Privacy & Terms. Last modified April 17, 2017. <https://www.google.com/policies/privacy/>.

8. SOSYAL MEDYA KAYNAKLARI

Dipnot:

Chicago Manual of Style, "Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993," Facebook, April 17, 2015, <https://www.facebook.com/ChicagoManual/posts/10152906193679151>.

Dipnot Tekrarı: Michele Truty, April 17, 2015, 1:09 p.m., comment on Chicago Manual of Style, “singular they.”

Kaynakça: Chicago Manual of Style. “Is the world ready for singular they? We thought so back in 1993.” Facebook, April 17, 2015. <https://www.facebook.com/Chicago-Manual/posts/10152906193679151>.

Not: Atıf veya kaynakça yazımında herhangi bir sorunla karşılaşılması durumunda The Chicago Manuel of Style’ın http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide/citation-guide-1.html linkindeki web sayfasındaki veriler esas alınmalıdır.

